

Heidi Gautun

Økt individualisering og omsorgsrelasjoner i familien

Omsorgsmønstre mellom middelaldrende kvinner og menn og deres gamle foreldre

Heidi Gautun

Økt individualisering og omsorgsrelasjoner i familien

Omsorgsmønstre mellom middelaldrende kvinner og menn og deres gamle foreldre

Doktoravhandling

© Fafo 2003

ISBN 82-7422-410-8

ISSN 0801-6143

Omslag: Agneta Kolstad

Trykk: Centraltrykkeriet AS

Innhold

Tabell- og figurregister	7
Forord	10
Sammendrag	11
Kapittel 1 Innledning: Tema og problemstillinger	13
1.1 Familie og individualisering	14
1.2 Samspillet mellom tidsdimensjoner: 46'ernes livsløp og historisk landskap	16
1.3 Konkrete problemstillinger	17
Kapittel 2 Tre bekymringsbølger i forskningslitteraruten	23
2.1 Den første bekymringsbølgen: Slektsbåndenes forvitring	23
Reaksjonen på Parsons	24
2.2 Den andre bekymringsbølgen: Omsorgens pris	26
Arbeidsdelingsperspektivet	26
Det psykodynamiske perspektivet	27
Forskning om kjønnsroller i familien	28
Omsorgsforskningen	29
2.3 Den tredje bekymringsbølgen: Sårbare personer i familien	32
Økt individualisering	33
Den nye individualismen og generasjonsbånd i familien	36
Svekkets omsorgsrelasjoner?	41
Sterkere omsorgsrelasjoner?	42
Verken styrker eller svekker økt individualisering omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende personer og deres foreldre i dag?	45
Omsorgsforskningen på 1990-tallet	46
2.4 Oppsummering	48
Kapittel 3 Data og metode	51
3.1 Design	51
Bakgrunn	51
En tverrsnittsundersøkelse	53
3.2 Utvalg	54
Hvem som har svart	55

3.3 Operasjonalisering	59
Tradisjonelle og moderne, individualistiske valg	59
Omsorg	60
Kontrollvariabler	65
Reliabilitet og validitet	66
3.4 Analyse	68

Kapittel 4 Fra homogen barndom til kontrastfylt voksenliv 71

4.1 Fra kollektivism og familisme til individualisme	71
I familien, 1946–1966	71
Brytningstid, 1965–1985	73
4.2 Fra hjemmeværende til yrkesaktive kvinner	76
4.3 Fra trangboddhet til aleneboenhet	78
4.4 Fra familien til velferdsstatens sikkerhetsnett	79
Velferdsstatens utvikling de første 20 årene etter krigen	80
Offentlig revolusjon mellom 1970 og 1980	82
4.5 Fra tungarbeid til utdanningssamfunn	84
4.6 Fra et skarpt by-land-skille, til et rurbanisert samfunn	85
4.7 Fra knapphet til velstand	86
4.8 Oppsummering	88

Kapittel 5 Plassering i verdilandskapet 89

5.1 Norsk Monitor	89
5.2 Tradisjonelle og moderne, individualistiske verdier	91
Kjønnsroller og likestilling	91
Seksualitet og samliv	92
Det ideelle antall barn og barneoppdragelse	92
Ja-siere	93
5.3 Kohort-, alders- eller periodeeffekter?	93
5.4 Kjønnsroller og likestilling	94
5.5 Seksualitet og samliv	97
5.6 Det ideelle antall barn i en familie og barneoppdragelse	98
5.7 Oppsummering	102

Kapittel 6 «Lieben und arbeiten» – 46'ernes valg 103

6.1 Hvor mange barn fikk de?	103
6.2 Hvor mange gikk gjennom skilsmisse?	104
6.3 Hvor mange av 46'er-kvinnene valgte å bli heltids yrkesaktive?	104
6.4 Hvor mange tilhører «moderne fortropper»?	105
6.5 Oppsummering	106

Kapittel 7 Omsorgsrelasjonene	107
7.1 Kontakt.....	107
7.2 Hva slags type omsorg ga 46'erne mor og far?	108
7.3 Hva slags type omsorg ga foreldrene?	109
7.4 Hvor mange foreldre trengte pleie?	111
7.5 Hvem pleiet foreldrene?	112
7.6 Hvor lenge hadde omsorgsgiverne pleiet foreldrene?	113
7.7 Hvem hadde pleiet foreldre før de døde, og hvor lang var pleieperioden?	114
7.10 Påførte offentlige tjenester familien oppgaver?	115
7.9 Nok og god nok offentlig hjelp?	116
7.10 Hvem hadde foreldre i aldersinstitusjoner?	117
7.11 Oppsummering	120
 Kapittel 8 Livsvalg, relasjonshistorier og omsorg	123
8.1 Omsorg fra 46'ere som hadde skilt seg	123
8.2 Omsorg fra de som valgte å få to eller færre barn	124
8.3 Omsorg fra heltidsyrkesaktive kvinner	125
8.4 Omsorg fra de moderne fortroppene	126
8.5 Relasjonshistorier	126
8.6 Sammenheng mellom livsvalg og relasjonshistorier	128
8.7 Sammenheng mellom relasjonshistorier og omsorgsrelasjoner	131
8.8 Oppsummering	133
 Kapittel 9 Hvilke andre forhold påvirket omsorgsrelasjonene? ..	135
9.1 Foreldrenes helsetilstand og bruk av hjemmetjenester	135
9.2 Geografisk avstand	137
9.3 Trekk ved 46'erne	137
9.4 Oppsummering	138
 Kapittel 10 Multivariate analyser	141
10.1 Moderne, individualistiske og tradisjonelle valg, kontrollert for andre variabler	141
10.2 Relasjonshistorier, kontrollert for andre variabler	144
10.3 Kjønn, kontrollert for andre variabler	144
10.4 Foreldrenes behov	145
10.5 Geografisk avstand	145
10.6 Andre kjennetegn ved 46'erne	146
10.7 Oppsummering	147

Kapittel 11 Funn i lys av annen forskning	149
11.1 Omsorgsrelasjonene	150
Kontakt og hjelp til foreldre	150
Mottatt hjelp	151
11.2 Moderne, individualistiske livsvalg og omsorg	152
Skilsmisse og omsorg.....	152
Antall barn og omsorg	153
Heltidsyrkesaktive kvinner og omsorg	154
11.3 Relasjonshistorier og omsorg.....	155
11.4 Kjønn og omsorg	156
11.5 Kontrollvariabler	159
Foreldrenes behov for hjelp og støtte	159
Bruk av offentlige hjemmetjenester	160
Ikke nok hjemmetjenester til alle, men god kvalitet på tjenestene	161
Geografisk avstand	162
Bosted	163
Utdanning og inntekt.....	164
11.6 Oppsummering	165
 Kapittel 12 Konklusjoner	 167
12.1 I individualiseringsdebatten overses samspill mellom historisk tid og livsløp	168
12.2 For tidlig å vite hvordan middelaldrende kvinner og menn påvirkes	168
12.3 En vippegenerasjon	170
12.4 En vippegenerasjon som vipper bakover	171
12.5 Kan studien fortelle oss noe om framtidige omsorgsgivere til eldre?	172
12.6 Framtidig forskning	174
 Referanser	 177
Appendix	193
Vedlegg 1 Spørreskjema til undersøkelsen i 1997	193
Vedlegg 2 Tabell for N i Monitor-undersøkelsene	207

Tabell- og figurregister

Tabell 3.1 Kjennetegn ved alle personer med fødselsår 1946 som hadde én eller begge foreldre i live i 1997 og nettoutvalget. Prosent.	56
Tabell 3.2 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp fra 46'erne til foreldre sett i forhold til vektet utdanningsvariabel. 1997.	58
Tabell 5.1 Andel fra ulike fødselskohorter som sier seg uenig i utsagnet «Menn og kvinner bør dele ansvaret for barneoppdragelse likt» i 1986, 1990, 1994 og 1998. I prosent.	94
Tabell 5.2 Andel som mener at den ideelle familie er en familie der de to partnerne har like krevende jobber, og hvor husarbeid og barnepass deles likt. Prosent.	95
Tabell 5.3 Andel som er uenig i påstanden om at seksuelle erfaringer før ekteskapet bidrar til å gjøre ekteskapet mer lykkelig.	97
Tabell 5.4 Andel som synes at det ideelle antall barn for en familie i Norge er tre eller flere. Prosent.	98
Tabell 5.5 Andel som sier seg uenig i utsagnet: «Det viktigste barn bør lære er lydighet og respekt for sine foresatte.» Prosent.	99
Tabell 5.6 Andel som sier nei til at de synes foreldre bør ha adgang til å gi sine barn fysisk straff, som for eksempel ris eller ørefiker. Prosent.	101
Tabell 6.1 Antall barn 46'erne hadde i 1997. I prosent.	103
Tabell 6.2 46'ernes sivilstand i 1997. I prosent.	104
Tabell 6.3 Yrkesdeltakelse og arbeidstid til 46'er-kvinnene i 1997. I prosent.	105
Tabell 6.4 Antall moderne, individualistiske og tradisjonelle valg 46'er-kvinner og -menn tok. I prosent. 1997.	106
Tabell 7.1 Hyppighet i kontakt mellom 46'erne og foreldrene, i 1997. Prosent. .	108
Figur 7.1 Hjelp fra 46'erne til fedre og mødre siste måned, i 1997. Prosent.	109
Figur 7.2 Hjelp fra far og mor til 46'erne siste året. 1997. I Prosent.	110

Figur 7.3 Hjelp fra mor/og eller far til kvinner og menn siste året. 1997. I prosent.	110
Tabell 7.2 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp til far og mor etter om foreldrene har gitt 46'erne hjelp siste året. 1997.	111
Tabell 7.3 Foreldre til 46'ere som måtte ha hjelp til ulike aktiviteter i 1997. Prosent.	111
Tabell 7.4 Pleiegivere til fedre og mødre. I prosent. 1997.	112
Tabell 7.5 Gjennomsnittlig antall måneder pleien var ytt. 1997	113
Tabell 7.6 Pleiegivere til fedre og mødre før død (prosent), og gjennomsnittlig antall måneder pleien ble ytt. 1997.	114
Tabell 7.7 Hvem som første gang tok kontakt med det offentlige hjelpeapparatet for å skaffe mor og far hjemmetjenester eller opphold i aldersinstitusjon. I prosent. 1997.	116
Tabell 7.8 Menn og kvinner som sa de var de første til å tok kontakt med det offentlige hjelpeapparatet for å skaffe far og mor hjemmetjenester eller opphold i aldersinstitusjon. Antall). 1997.	116
Tabell 7.9 Grad av pleiebehov til mødre og fedre som bodde hjemme og i aldersinstitusjon. Prosent. 1997.	117
Tabell 7.10 Pleietrengende foreldre med og uten ektefelle i live som bodde i aldersinstitusjon. I prosent. 1997.	118
Tabell 7.11 Kjennetegn ved 46'ere som hadde fedre og/eller mødre i aldersinstitusjon. Prosent. 1997.	119
Tabell 8.1 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp 46'ere (kvinner og menn) med ulik sivilstand ga foreldre. 1997.	124
Tabell 8.2 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp som 46'ere (kvinner og menn) med 0–2 eller 3+ barn ga foreldre. 1997.	124
Tabell 8.3 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp 46'ere med og uten barn ga foreldre. 1997.	125
Tabell 8.4 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp til foreldre fra kvinner, sett i forhold til yrkesaktivitet og arbeidstid. 1997.	125
Tabell 8.5 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp* fra fødselskullet i 1946, kvinner og menn, til foreldre, etter om de tilhører kategoriene moderne, tradisjonell eller blanding. 1997.	126

Figur 8.1 46'ernes (kvinner og menn) vurdering av kvaliteten i forholdet til fedre over tid, samt hjelp fra fedre tidligere i livet. I prosent. 1997.	127
Figur 8.2 46'ernes (kvinner og menn) vurdering av kvaliteten i forholdet til mødre over tid, samt hjelp fra mødre tidligere i livet. I prosent. 1997.	128
Tabell 8.6 Andel 46'ere (kvinner og menn) som oppga at de hadde hatt et bra forhold til fedre og mødre over tid, sett i forhold til sivilstand, antall barn og yrkesaktivitet til kvinner. I prosent.1997.	129
Tabell 8.7 Andel 46'ere (kvinner og menn) som oppga at de hadde fått hjelp fra foreldrene tidligere i livet, sett i forhold til sivilstand, antall barn og yrkesaktivitet til kvinner. I prosent.1997.	130
Tabell 8.8 Andel 46'ere (kvinner og menn) som oppga at de hadde fått like mye eller mer fra foreldrene enn de selv hadde gitt gjennom livet, sett i forhold til sivilstand, antall barn og yrkesaktivitet til kvinner. I prosent. 1997.	131
Tabell 8.9 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp fra 46'erne (kvinner og menn) til fedre og mødre, sett i forhold til kvalitet og gjensidighet. 1997.	132
Tabell 9.1 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp fra 46'erne til foreldre sett i sammenheng med foreldrenes helsetilstand og bruk av offentlige tjenester. 1997.	136
Tabell 9.2 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp fra 46'erne til foreldre og geografisk avstand. 1997.	137
Tabell 9.3 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp fra 46'erne til foreldre etter ulike kjennetegn ved 46'erne. 1997.	138
Tabell 10.1 Svarpersoner født i 1946. Faktorer som påvirker sannsynligheten for å yte hjelp til fedre. Multivariat logistisk regresjonsanalyse. Justerte Odds-rater. (N=300).	142
Tabell 10.2 Svarpersoner født i 1946. Faktorer som påvirker sannsynligheten for å yte hjelp til mødre. Multivariat logistisk regresjonsanalyse. Justerte Odds-rater (N=491).	143

Forord

Norges forskningsråd bevilget i februar 1997 midler til Fafo sitt strategiske instituttprogram, prosjektet «Nye tilpasninger i familiens omsorg til eldre». Prosjektet ble tildelt midler til et treårig doktorgradsarbeid som undertegnede skulle utføre. Opplæringen ved doktorgradsstudiet ved Sosiologisk Institutt ved Universitetet i Oslo startet opp våren 1998 og ble fullført høsten 1999. Sentralt i studien står analyser av data fra en egen undersøkelsen av 1946-kohorten i 1997. Undersøkelsen er finansiert gjennom prosjektet «Det 21. århundrets velferdssamfunn». Oppdragsgiverne Landsorganisasjonen i Norge og Det norske Arbeiderparti skal ha takk for økonomisk støtte. Idar Eidseth og Synnøve Dimmen i Opinion AS har hatt ansvaret for den praktiske gjennomføringen av undersøkelsen. Takk for godt samarbeid og for gode kommentarer til spørreskjemaet. For å kunne si noe om hvem som har svart på undersøkelsen, har Statistisk sentralbyrå (SSB) utarbeidet en oversikt over kjennetegn ved alle personer som er født i det året som utvalget er trukket fra (1946). Britt Elin Bråten og Halvor Strømme har utarbeidet oversikten. I studien gjennomfører jeg også sekundær dataanalyse på verdidata fra Norsk Monitor. Jeg er imponert og takknemlig overfor professor Ottar Hellevik, som generøst har gitt meg tilgang på disse dataene.

Jeg er svært takknemlig for oppmuntring, støtte og veiledning som hovedveileder, professor Gunhild Hagestad, har gitt gjennom hele prosessen. Jeg vil også takke professor Knud Knudsen og professor Stein Ringen for veiledning i første fase av prosjektet. Flere forskere ved Fafo har lest og kommentert deler av avhandlingen, og vært samtalepartnere underveis. Jeg vil takke Torkel Bjørnskau, Espen Dahl, Tone Fløtten og Reid Jone Stene og Marit Skivenes for spennende diskusjoner og nyttige kommentarer. Advokat Øivind Østberg har gitt nyttige kommentarer til kapittel 5, Plassering i verdilandskapet. Tora Gautun Finnvoll har gått igjennom og sjekket referanselista. Til slutt vil jeg takke Fafos publikasjonssenter ved Bente Bakken og Jon S. Lahlum for ferdigstilling av avhandlingen.

Oslo, april 2003
Heidi Gautun

Sammendrag

I løpet av det siste tiåret har samfunnsforskere og deltakere i den politiske debatt vært opptatt av om omsorgen forvitrer i dagens familier. Spesielt spørres det om vi står i en situasjon der sårbare individer, særlig de aller yngste og de aller eldste, ikke får den familieomsorgen de har behov for. Flere samfunnsendringer trekkes fram: en stadig økende individualisering, svekkede eller uklare normer knyttet til familieband og en velutbygd velferdsstat, der mye av omsorgen har blitt «offentliggjort». Dagens debatt representerer en tredje fase innen sosiologien etter den annen verdenskrig når det gjelder bekymringer knyttet til familiestruktur, roller og relasjoner. I den første fasen diskuterte man «den isolerte kjernefamilien», satt på dagsordenen av Talcott Parsons. I den andre fasen bekymret feminister seg for kvinner som omsorgsgivere i familien. Denne avhandlingen knytter seg til den tredje debatten ved at den fokuserer på individualiseringstenen. Hovedproblemstillingen i studien er i hvilken grad individualisering påvirker omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende kvinner og menn og deres gamle foreldre.

Noen samfunnsvitere er pessimister og hevder at individualisering påvirker middelaldrende kvinner og menn til ikke å føle seg forpliktet til å gi omsorg til gamle foreldre i dag. De frykter at plikтетikken viker for selvrealiseringsverdien. I motsetning til pessimistene finnes det samfunnsvitere som hevder at forpliktelser mellom generasjoner i familien skapes på nye måter, at det faktisk skapes stadig sterkere forpliktelser fordi disse er utviklet frivillig i samspill med andre. Problemet med begge tilnærmingene er at de har et begrenset perspektiv på økt individualisering, fordi de neglisjerer livsløpsperspektivet, og dermed overser problemstillingen om menneskers resepsjon av norm og verdiendringer. En tese er at hvor påvirket mennesker blir av endringer i tiden, avhenger av hvilken alder de er i. Økt individualisering behøver verken å svekke eller styrke omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende personer og deres gamle foreldre i dag, fordi de er født for tidlig til at individualistiske strømninger preger dem sterkt.

Mulige sammenhenger mellom individualisering og familieomsorg belyses gjennom 1946-kohorten og deres relasjoner til gamle foreldre. Jeg valgte dette fødselskullet fordi det har en spesiell historisk plassering. De har personlig opplevd de store kulturelle og strukturelle endringene som trekkes fram i dagens debatt om samhold og omsorg i familien. Spesielt oppfattes disse endringene å påvirke kvinner som tradisjonelt har ytt omsorg i familien. Fødselskullet står i dag overfor store

omsorgsoppgaver. De er i en livsfase der mange har omsorgstrengende foreldre. For å forstå omsorgsrelasjonene som 46'erne hadde til foreldrene på 1990-tallet, studeres hvordan den historiske epoken de vokste opp i, og ble voksne i, har formet dem. Jeg undersøker hvilke verdier de har fått, i hvilken grad de har tatt moderne, individualistiske livsvalg, og kartlegger omsorgsrelasjonene til foreldrene. De har vokst opp i en historisk brytningstid. Derfor belyses mulige sammenhenger mellom individualisering og omsorgsrelasjoner ved at omsorgsrelasjoner til de som har valgt tradisjonelt, sammenlignes med de som har tatt moderne, individualistiske livsvalg.

En hovedkonklusjon i studien er at det er for tidlig å svare på om økt individualisering i stor grad har endret omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende og gamle generasjoner i familien. Middelaldrende kvinner og menn er formet av det tradisjonelle samfunnet de vokste opp i og ble voksne i. Studien dokumenterer sterke omsorgsrelasjoner mellom fødselskullet fra 1946 og foreldrene. Analysene viser små forskjeller mellom de som har tatt moderne, individualistiske valg i familie og yrkesliv og de som har tatt mer tradisjonelle valg. Mest sannsynlig skyldes de små forskjellene at omsorgsverdiene til dette kullet er sterkt preget av en tradisjonell felles oppvekst og ungdomstid på 1940-, 50- og 60-tallet. De opplever det sannsynligvis som en plikt å hjelpe foreldrene, uavhengig av hvilke typer valg de har tatt i familie- og yrkesliv. Den fulle effekten av individualisering på 1980- og 1990-tallet vil vi først se når fødselskull fra 1970- og 1980-tallet blir middelaldrende og får omsorgstrengende foreldre. Ikke før da vil vi kunne undersøke om svekkelsen av verdien «plikt overfor familien» og økt verdsetting av selvrealiseringsverdien fører til redusert omsorg til eldre fra barn, eventuelt om omsorgen fra barn til eldre forblir stabil eller øker fordi forpliktelser skapes på nye måter.

Kapittel 1 Innledning:

Tema og problemstillinger

Forvitrer omsorgen i dagens familier? Spørsmålet har blitt debattert både av politikere og samfunnsforskere det siste tiåret. Det hevdes at sårbare personer, særlig de aller yngste og de aller eldste, ikke får den familieomsorgen de trenger. Bekymring knyttes til flere samfunnsendringer: en stadig økende individualisering, uklare normer knyttet til familierelasjoner og en velutbygd velferdsstat, der mye av omsorgen er blitt «offentliggjort». En rekke forskere undersøkte på 1990-tallet samspillet mellom velferdsstaten og familien. Sammenhenger mellom individualisering og familieomsorg har blitt viet langt mindre oppmerksomhet. Denne avhandlingen knytter seg til debatten om familieomsorg ved å fokusere på individualiserings-tesen. Hovedproblemstillingen i studien er i hvilken grad individualisering påvirker omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende kvinner og menn og deres gamle foreldre. Dagens debatt representerer en tredje fase innen sosiologien etter den annen verdenskrig i bekymringer om familien. Forvitningsdebatten startet med Parsons, som hevdet at slektsbånd utover kjernefamilien gikk i oppløsning. I den andre fasen bekymret feministene seg for kvinner som omsorgsgivere i familien.

Betraktninger om samspillet mellom individualisering og familie bygger i stor grad på teoretiske vurderinger som har munnet ut i to motstridende syn – ett pessimistisk, som ble skissert innledningsvis, og ett optimistisk, som antar at generasjonsbånd i familien blir kvalitativt sett bedre. Problemet med begge tilnærmingene er at de har et begrenset perspektiv på økt individualisering. Livsløpsperspektivet blir neglisjert, og dermed overses problemstillingen om menneskers resepsjon av norm og verdiendringer. En tese er at hvor påvirket mennesker blir av endringer i tiden, avhenger av hvilken alder de er i. Er egentlig middelaldrende kvinner og menn, de nærmeste omsorgsgiverne til eldre i dag, sterkt preget av strømninger som kjennetegner 1980- og 1990-tallet?

For å svare på problemstillingen undersøker jeg mulige sammenhenger mellom individualisering og familieomsorg i 46-kohorten og deres relasjoner til gamle foreldre. Jeg valgte dette kullet fordi det har en spesiell historisk plassering. De har personlig opplevd de store kulturelle og strukturelle endringene som trekkes fram i dagens debatt om samhold og omsorg i familien. Spesielt oppfattes disse endringene å prege kvinner, som tradisjonelt har ytt omsorg i familien. 46-kohorten, heretter kalt 46'erne, representerer på mange vis en vippegenerasjon mellom på

den ene siden kollektivismen og familisme, og på den andre siden individualisme, mellom tradisjonelle og moderne familiemønstre, mellom sikkerhetsnett basert på primærrelasjoner og de som skapes i en moderne velferdsstat. Fødselskullet fra 1946, det største i norsk historie, står i dag overfor store omsorgsoppgaver. De er i en livsfase der mange har foreldre som trenger hjelp (Dykstra 1990, Lingsom 1993, 1997). Derfor gir de rike muligheter for å belyse tema som har stått sentralt i individualiseringsdebatten.

1.1 Familie og individualisering

Fagfolk innen de fleste samfunnsfag er i dag opptatt av økt individualisering i det moderne samfunn. Ifølge Baumann (1999), Beck (1997) og Giddens (1991) har individualiseringstrenden pågått siden det 17. århundre. De hevder trenden akselererte og fikk en ny form fra andre halvdel av 1960-tallet. De toneangivende sosiologene mener at den langvarige historiske trenden har gått over i en ny fase, med økt vektlegging av enkeltindividers selvrealisering.¹ Flere diskuterer hvordan trenden påvirker familien (f.eks. Beck 1997, Giddens 1991, Lesthaeghe 1983, Lingsom 1997, Van de Kaa 1987, 1994, Wærness 1997). På kontinentet foregår en debatt om hvordan økt individualisering har skapt nye fertilitets- og samlivsmønstre, og hvordan disse endringene påvirker generasjonsbånd i familien. Deltakerne i debatten har i hovedsak vært demografer, som ofte har brukt overskriften «Den andre demografiske overgang». Sosiologer har i liten grad deltatt i denne diskusjonen, og den er også lite kjent i Norge. Jeg mener debatten reiser spørsmål som er høyst relevant både for sosiologer og for vårt samfunn. I denne studien vil jeg forsøke å bidra til at diskusjonen blir kjent i Norge. Den aktualiserer en klassisk problemstilling innen sosiologien – om økt individualisering fører til desintegrasjon, det vil si oppløsning av fellesskap. Kvinner står sentralt i debatten fordi de tradisjonelt har hatt hovedansvaret for å opprettholde fellesskap i familien, og fordi endringene som diskuteres oppfattes å prege kvinner i større grad enn menn. Norge er svært relevant for diskusjonen fordi Skandinaviske land har vært demografiske pionerer (jf. Brunborg 1994). Det var her at de demografiske endringer som beskrives som uttrykk for økt individualisering først ble vanlige. Her nevnes nedgang i fruktbarhet, stigende antall skilsmisser og økt antall samboerskap (Bumpass 1990, Lesthaeghe 1983, Van de Kaa 1987). De demografiske endringene ses i nær sammenheng med økt yrkesaktivitet blant kvinner, som også beskrives som

¹ Benevnelsene individualisering og individualisme brukes synonymt i avhandlingen, som uttrykk for enkeltindividers selvrealisering.

et uttrykk for økt individualisering. En viktig grunn til at Skandinavia var tidligst ute i Europa både når det gjelder demografiske endringer og kvinners yrkesdeltaking, er velferdsstatens vekst i samme tidsperiode (Brunborg 1994). 46'erne har vært blant de første til å ta del i noen av endringene, redusert fruktbarhet, vekst i skilsmisser og økt yrkesaktivitet blant kvinner, som står sentralt i den europeiske debatten. Samboerskap ble først vanlig i kull født i årene etter dem.

Samfunnsvitere er uenige om hvordan økt individualisering påvirker omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende og eldre generasjoner i familien i dag. To motstridende syn har blitt tatt – ett pessimistisk og ett optimistisk. Demografene er bekymret for at de ovennevnte endringene er et uttrykk for verdiendringer blant folk, særlig kvinner (Bumpass 1990, Lesthaeghe 1983, Van de Kaa 1987). De frykter at *pliktetikken* viker for *selvrealiseringsverdien*. Endringer i verdier forventes å føre til endringer i atferd, til at folk ikke lenger tar hensyn til andre i familien. Kari Wærness (1999) hevder at individualisering påvirker middelaldrende mennesker til ikke å føle seg forpliktet til å ta vare på gamle foreldre (1999). Andre hevder at omsorgsforpliktelser mellom slektninger ikke har forvitret, men skapes på nye måter (Finch og Mason 1991, Hagestad 1998, Riley og Riley 1993). Finch og Mason (1991) tar et *relasjonismeperspektiv* og argumenterer for at vi er inne i en historisk utvikling der relasjoner mellom generasjoner i familien blir stadig mer positive. Positive relasjonshistorier, det vil si kvalitative aspekter ved forholdet mellom familiemedlemmer over tid, oppfattes å etablere sterkere forpliktelser mellom slektninger enn de som ble skapt i det tradisjonelle kollektivistiske samfunnet.² Forpliktelser som tidligere var basert på tradisjon og religion oppfattes som svakere, fordi de påføres, og ikke utvikles av, den enkelte.

Både pessimistene og optimistene kan ta feil. Økt individualisering behøver verken å svekke eller styrke omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende personer og deres gamle foreldre i dag. De som har deltatt i debatten har neglisjert livsløpsperspektivet, og overser at måten middelaldrende kvinner og menn fungerer som omsorgsgivere for gamle foreldre i dag, ikke kun dreier seg om livsfase og aldersgruppe, men om samspill mellom historisk tid og livsfase. Den kjente livsløpsforskeren Glen Elder legger stor vekt på det han kaller livsfaseprinsippet (*life stage principle*). Med dette mener han at individuelle konsekvenser av endringer eller hendelser i samfunnet er avhengige av når i livsløpet mennesket opplever dem. I likhet med flere andre forfattere argumenterer han at det er en spesiell reseptivitet eller sår-

² Begrepet tradisjonelt betegner i denne studien samfunnet 46'erne vokste opp i som kontrast til begrepet moderne, om det nye samfunnet som utviklet seg og fikk sin form på 1980-tallet. De to begrepene er ikke optimale, fordi historikere og samfunnsvitere også bruker dem i omtalen av andre historiske epoker. Det er imidlertid vanskelig å finne alternative begreper som presist kan beskrive det historiske skiftet som kom fra 1960- til 1980-tallet. Jeg oppfatter moderne som et mer nøytralt begrep enn for eksempel begrepene postmoderne eller senmoderne. De to sistnevnte begrepene assosieres det fort diskusjoner til som ikke er tema i denne studien.

barhet blant barn og unge. Senere i livet, når selvet er mer stabilt og livsmønstre etablert, vil forandringer i samfunnet ha mindre gjennomslagskraft på individnivå.

1.2 Samspillet mellom tidsdimensjoner: 46'ernes livsløp og historisk landskap

Det har oppstått flere forestillinger om den historiske generasjonen 46'erne tilhører. Noen har tatt form av myter, og andre av vitenskapelige hypoteser. Alle har med kohort å gjøre. Én forestilling er at 46'erne antas å tilhøre et fødselskull som representerer en ny generasjon av omsorgsgivere i vår tid, preget av individualistiske strømninger (f.eks. Wærness 1999). De er blant de første som har gamle foreldre i en tidsepoke som oppfattes som sterkt preget av enkeltindividers trang til selvrealisering. En annen utbredt forestilling er at 46'erne er velferdsstatens barn, de er blant de første som har hatt foreldre som har kunnet støtte seg til en velutbygd velferdsstat i alderdommen (f.eks. Almås m.fl. 1995, Danielsen 1994, Lingsom 1993).³ En tredje oppfatning er at 46'erne er en opprørsgenerasjon, fordi de er en del av 68'erne, som ikke er spesielt familieorienterte (f.eks. Lingsom 1993, Nielsen 1984). To av disse forestillingene har til felles at de tar for gitt at 46'erne har blitt sterkt påvirket av det samfunnet de har levd i som godt voksne og middelaldrende. Forestillingene kan imidlertid være lite treffende, fordi de overser at hvor påvirket mennesker blir av historiske endringer, avhenger av hvilken alder de er i. Middelaldrende kvinners og menns verdier og atferd er ikke kun påvirket av hvilken alder og livsfase de er i, men også av samspillet mellom livsløp og historisk sammenheng (Arber og Donfut 2000, Elder 1974, 1998, Hagestad 2000, Ryder 1965). Egentlig er 46'erne født for tidlig til at vi kan kalle dem velferdsstatens barn. Et sentralt spørsmål er om de også kan være født for tidlig til at individualistiske strømninger har preget dem sterkt.

I et klassisk essay fremholder Mannheim (1952) at en generasjonsenhet blir dannet når et kull er unge, fordi ungdomstiden er den viktigste formingsfasen. Elder (1974) snakker om *livsfaseprinsippet*: Historiske hendelser og endringer får ulik gjennomslagskraft etter hvilken aldersplassering de har i menneskers livsløp. Også han argumenterer at felles erfaringer i barne- og ungdomsår setter varige preg på menneskers verdier og livsvalg. For å forstå atferden til middelaldrende og eldre

³ Studier av samspillet mellom velferdsstaten og familien i vestlige land dokumenterte at familieomsorgen til eldre hadde vært stabil i den 30-årsperioden velferdsstaten var blitt bygd ut (f.eks. Bengtson 2000, Chappel og Blandford 1999, Kunemund og Rein 1999, Lingsom 1997, Walker 1996). Forskerne konkluderer at utbyggingen av velferdsstatens pleie- og omsorgstjenester ikke fører til en reduksjon i familieomsorgen.

mennesker, må vi derfor kjenne til de historiske kreftene som formet dem tidligere i livet.

Livsløpene til 46-kullet har gått gjennom svært ulike historiske landskap. De møter livets middagshøyde og aldrende foreldre i et samfunn som er dramatisk forskjellig fra det de var barn og unge voksne i. På 1940- og 50-tallet, vokste de opp i det som har blitt kalt kjernefamiliens glansperiode, og i husmorens storhetstid. Sosiale sikkerhetsnett var i stor grad knyttet til familie, slekt og nærmiljø. Ungdomstiden og tidlig voksenliv var en brytningstid kjennetegnet av store samfunnsmessige endringer. Det kulturelle klimaet endret seg dramatisk da de var unge på 1960-tallet. Oppfatningen om at velferdsstaten skulle være den enkeltes sentrale sikkerhetsnett, ble i økende grad fastslått gjennom lovgivning. Kvinnekampen satte likestilling på dagsordenen i den offentlige debatten. Samtidig begynte selvrealiseringsbølgen å gjøre seg gjeldende. Det ble i stadig økende grad lagt vekt på individuelle valg – å skape sitt eget liv. Spesielt for kvinner gjorde prevensjonsteknikk, utdanningssamfunn og velferdsstatens støtteordninger det mulig å ta valg som ikke var realistiske for majoriteten i tidligere kohorter. De største endringene i velferdsstaten, i yrkesaktivitet blant kvinner, i fruktbarheten og i samlivsmønstrene kom imidlertid først på 1970-tallet. Innen 1980-tallet hadde endringene festet seg i det norske samfunnet.

1.3 Konkrete problemstillinger

Hovedproblemstillingen i studien er:

- I hvilken grad påvirker individualisering omsorgsrelasjoner mellom 46'erne og deres foreldre?

Som skissert ovenfor har en rekke forskere oppfattet fruktbarhetsnedgangen, skilsmisseøkningen og økt yrkesaktivitet blant kvinner som å være uttrykk for individualisering. Disse tre utviklingstrendene står sentralt i denne undersøkelsen. De operasjonaliseres i tre moderne, individualistiske livsvalg 46'erne kunne ta. For både menn og kvinner defineres moderne, individualistiske valg som å få to eller færre barn og å skille seg. For kvinner defineres i tillegg det å velge et heltidsyrkesaktivt liv som et moderne, individualistisk valg. Valgene oppfattes som å være moderne fordi de først ble utbredt og vanlige i befolkningen på 1970-, 80- og 90-tallet. Tradisjonelle valg defineres gjennom å få tre eller flere barn, gifte seg og forbli gift, og at kvinner arbeider deltid eller er hjemmeværende.

Bak de moderne valgene mener jeg at det lå en individualistisk innstilling. Antall barn ble redusert fordi foreldre ville investere mer tid og ressurser på seg selv.

Flere valgte å skille seg fordi forventningene om hva den enkelte ville få ut av ekteskapet og livet ble høyere. En individualistisk innstilling er også en viktig grunn til at over halvparten av kvinnene i denne kohorten har valgt å jobbe heltid – de ønsker å realisere seg selv utenfor familien. Andre faktorer enn selvrealiseringsverdien, som økonomiske rammebetingelser, utbyggingen av velferdsstaten samt spredning av moderne prevensjonsteknologi, påvirket selvfølgelig også disse valgene. Samtidig mener jeg at disse faktorene ikke gjør argumentet om selvrealisering mindre overbevisende. De materielle omstendighetene lå til rette for at den enkelte, og for første gang i historien mange kvinner, kunne prioritere selvrealisering og ikke bare ta hensyn til familien.

På basis av hovedproblemstillingen om i hvilken grad individualisering påvirker omsorgsrelasjoner mellom 46'erne og foreldrene stilles følgende spørsmål:

- Hvor mange 46'ere tok moderne, individualistiske valg?

Moderne fortropper identifiseres gjennom å se på hvor mange menn det var som tok de to moderne, individualistiske valgene, samt hvor mange kvinner som tok alle de tre moderne, individualistiske valgene. For å belyse eventuelle sammenhenger mellom individualisering og omsorgsrelasjoner, sammenlignes først 46'ere som valgte moderne, individualistisk med de som valgte tradisjonelt. Deretter sammenlignes «fortroppene» med de som valgte tradisjonelt og som tok en blanding av tradisjonelle og moderne, individualistiske valg. Følgende spørsmål blir belyst:

- Har de som tok moderne, individualistiske valg i familie- og yrkesliv andre omsorgsrelasjoner til foreldre enn de som valgte mer tradisjonelt?

Jeg undersøker om 46'ere som valgte å få to eller færre barn og som hadde gått gjennom en skilsmisse ga like mange typer hjelp eller andre typer hjelp til foreldre, sammenlignet med de som valgte tradisjonelt. Videre undersøkes om omsorgsrelasjonene til foreldre blant kvinner som har valgt å være yrkesaktive på heltid er forskjellige fra kvinner som har valgt å være hjemmевærende eller arbeide deltid. Til slutt undersøkes om omsorgsrelasjonene til de moderne fortroppene skiller seg ut fra 46'ere som valgte tradisjonelt eller som tok en blanding av moderne og tradisjonelle valg.

Under hvert spørsmål står forskjeller mellom kvinner og menn i fokus. Fordi kvinner tradisjonelt har hatt hovedansvaret for å yte omsorg i familien, blir kjønn en sentral variabel. I tillegg står kvinnene i spissen for endringene som studeres. Derfor spør jeg:

- Hvilke forskjeller finner vi mellom kvinner og menn?

Basert på tidligere samfunnsvitenskapelig arbeid går jeg ut i fra at individualisering kan komme til uttrykk i omsorgsrelasjonene på tre måter: 1) svekkede omsorgsrelasjoner, 2) kvalitativt bedre relasjoner 3) eller ikke ha noen konsekvenser.

1) Svekkede omsorgsrelasjoner

Som jeg skisserte ovenfor er samfunnsvitere uenige om hvilke konsekvenser økt individualisering har for omsorgsrelasjoner mellom generasjoner i familien. Den vanligste oppfatningen er pessimistisk. – individualisering oppfattes som å skape generasjoner som i stadig mindre grad føler seg forpliktet til å ta vare på hverandre (f.eks. uttrykt av Almås 1997, Knudsen og Wærness 1996, Wærness 1999, Ringen 1997). Flere frykter at individualistiske selvrealiserende mennesker i dag ikke bryr seg om andres behov – heller ikke behovene til foreldre og barn, fordi andres behov begrenser den enkeltes mulighet til å velge fritt. Ved å gå inn i omsorgsrelasjoner åpnes det for at andre mennesker kan forvente å få hjelp når de trenger den. Det vil i slike relasjoner kunne oppstå situasjoner der den enkelte må sette egne behov til side for å kunne gi hjelp. Individualistiske, selvrealiserende mennesker kan la være å gå inn i omsorgsrelasjoner, eller trekke seg ut, fordi de ikke vil komme i situasjoner der de må sette andres behov foran egne. Dersom det er slik at individualisering svekker omsorgsrelasjoner mellom generasjoner i familien, er det grunn til å forvente at mine data vil vise at 46'ere som valgte tradisjonelt stiller mer opp for foreldre i alderdommen enn 46'ere som tok moderne, individualistiske valg.

2) Kvalitativt bedre relasjoner

I motsetning til pessimistene så er det samfunnsvitere som hevder at til tross for økt individualisering, finnes det fortsatt noe som heter familieforpliktelser, det vil si opplevelse av ansvar for å hjelpe hverandre. Finch og Mason (1991), Hagestad (1998) og Riley og Riley (1993) påstår at omsorgsforpliktelser ikke forvitrer, men skapes på nye måter i dagens samfunn. Ifølge Finch og Mason (1991) skapes slike forpliktelser i stadig større grad gjennom forhandlinger, som igjen gjenspeiler *relasjonshistorier*. Innen relasjonismeperspektivet, hevder Finch og Mason at relasjoner mellom generasjoner i familien historisk utvikler seg til å bli stadig mer positive. De argumenterer også at positive relasjonshistorier skaper sterkere forpliktelser enn de som ble skapt i det tradisjonelle samfunnet. Dersom Finch og Mason har rett ville vi forvente tre tendenser i undersøkelsen av 46'erne. For det første at 46'ere som tok moderne, individualistiske valg oppgir mer positive relasjonshistorier enn 46'ere som valgte tradisjonelt. For det andre at det er en sammenheng mellom relasjonshistorier og omsorgsrelasjoner – de som forteller om positive relasjonshistorier gir mer omsorg til foreldre enn de som forteller om negative relasjonshistorier. For det tredje at 46'ere som tok moderne, individualistiske valg har sterkere omsorgsrelasjoner til foreldre enn de som valgte tradisjonelt.

To dimensjoner ved relasjonshistoriene som vurderes som relevant for omsorg som ytes foreldrene, undersøkes: kvalitet og gjensidighet. 46'erne forteller hvordan de oppfatter at kvaliteten på forholdet til foreldrene har vært, og om foreldrene har stilt opp for dem tidligere i 46'ernes voksenliv.

3) Ingen konsekvenser

Ut fra et livsløpsperspektiv kan det tenkes at økt individualisering ikke påvirker omsorgsrelasjonene mellom 46'erne og foreldrene. 46'erne kan ha blitt utsatt for individualisering så sent i livet at trenden ikke preger relasjonene. Samfunnet de vokste opp i og hadde sine unge år i kan ha påvirket dem mer enn den nye tiden som vokste fram fra slutten av 1960-tallet. Dersom vi følger perspektivet til Elder (1974) og Mannheim (1952), er det rimelig å anta at de historiske kreftene som formet dem i unge år, gjenspeiles i omsorgsrelasjonene til foreldrene på 1990-tallet. De har vokst opp på en historisk «vipp». Det kan tenkes at de vipper bakover, og er mer preget av den tradisjonelle verdien å uttøve sin plikt overfor familien enn selvrealiseringsverdien, som står sterkt i dag. Dersom de i bunn og grunn er tradisjonelle, vil antakelig analysene ikke vise noen forskjell i omsorgsrelasjonene mellom de som i tidlig voksenliv valgte moderne, individualistisk og tradisjonelt.

For å kaste lys over de historiske kreftene som formet 46'erne, beskriver jeg samfunnet de vokste opp i, og brytningstiden de hadde sin ungdomstid og tidlige voksenliv i. Jeg setter så dette i kontrast til samfunnet de nå er middelaldrende i med gamle foreldre i. Her benytter jeg flere datakilder: historisk statistikk, lovgivning og annet kildemateriale. Som et supplement til den historiske framstillingen belyser jeg også 46'ernes verdier i et komparativt perspektiv. Her sammenligner jeg deres verdier med eldre og yngre fødselskull på ulike tidspunkt. Siden min egen undersøkelse ikke inneholder verdidata, har jeg vært nødt til å gå til andre kilder. Jeg belyser 46'ernes verdier ved å gjennomføre en sekundær analyse av data fra Norsk Monitor. Det historiske materialet gir en nødvendig bakgrunn for å ta opp 46'ernes livsvalg og omsorgsrelasjoner. Norsk Monitor inneholder ikke data om omsorgsverdier, men jeg har gått gjennom spørreskjemaene og valgt ut spørsmål som jeg mener indikerer tradisjonelle og moderne, individualistiske familieverdier.

Moderne, individualistiske verdier er: å være for en lik deling av arbeidsoppgaver i familien mellom kvinner og menn, å ha et liberalt syn på seksuelle erfaringer før ekteskapsinngåelse, å anse to eller færre barn i en familie som ideelt, samt å være mot en autoritær oppdragelse av barn som vektlegger lydighet og som godtar fysisk straff av barn. Jeg oppfatter disse holdningene som moderne, fordi de først var blitt utbredt i befolkningen på 1980- og 1990-tallet. Jeg oppfatter dem også som uttrykk for en individualistisk innstilling, fordi selvrealiseringsverdien kommer til uttrykk i disse holdningene. Det anses ikke som riktig at kvinner skal ha et større ansvar for arbeidsoppgaver i familien, fordi kvinner skal ha like gode

muligheter som menn til å realisere seg i yrkeslivet. Seksuell praksis anses som noe den enkelte skal realisere seg selv gjennom ved å leve ut egne behov. To eller færre barn anses som ideelt, fordi det gir mulighet til å investere tid og ressurser på seg selv, også etter at man har etablert en familie. Synet på barn er at de skal læres opp til selvstendighet og ikke til lydighet til autoriteter og grupper. Disse verdiene skiller seg fra tradisjonelle verdier, som stod sterkt de to første tiårene etter den annen verdenskrig. Da var de fleste for en arbeidsdeling mellom kvinner og menn, de mente at seksuell praksis hørte ekteskapet til, de var for å få barn, samtidig som de mente at barn skulle oppdras til lydighet og det var akseptert at foreldre kunne straffe barn fysisk.

Kapittel 2 Tre bekymringsbølger i forskningslitteraruten

Da jeg gikk gjennom forskningslitteraturen, så jeg at både teori og empiri om generasjonsbånd i familien kan grupperes i ulike faser. Dagens debatt om samhold og omsorg i familien representerer en tredje fase innen sosiologien etter den annen verdenskrig i bekymringer knyttet til familiestruktur, roller og relasjoner. I den første fasen diskuterte man den «isolerte kjernefamilie», satt på dagsorden av Talcott Parsons. Den andre handlet om kjønnsroller innen familien, der feminister satte søkelys på menns og kvinners engasjement i omsorg og på selve begrepet omsorg. Den tredje fasen, som vi fremdeles står midt oppe i, dreier seg om konsekvenser av individualisering. I den første fasen var man bekymret for familien som gruppe og sosial institusjon. I den andre fasen bekymret man seg for hvordan kvinner hadde det. I den debatten som nå pågår, uttrykkes ofte bekymring for sårbare personer i familien, som barn og de eldste.

2.1 Den første bekymringsbølgen: Slektsbåndenes forvitring

I de første tiårene etter krigen hevdet talsmenn for et perspektiv som stod sterkt innen familiesosiologien, at storfamilien gikk mot en oppløsning (Parsons og Bales 1955). I tråd med den klassiske tradisjonen fra Durkheim til Parsons ble det antatt at båndene mellom slektninger forvitret etter hvert som det moderne industrisamfunnet vokste fram. Allerede ved forrige århundreskifte hadde mange vært redde for at familien var i ferd med å gå under (Skolnick 1973). Tidlig på 1930-tallet argumenterte Ogburn for at familien ble tappet for funksjoner, og ifølge Bumpass (1990) var Lorimer på 1940-tallet opptatt av at moralske forpliktelser mellom slektninger var i ferd med å svekkes. Ifølge Parsons og Bales (1955) ble båndene til oppvekstfamilien i det moderne industrisamfunnet brutt idet barna ble voksne og etablerte egne familier. Selv om storfamilien gikk tapt, ble det påpekt at kjernefamilien, som bestod av foreldre og små barn, fortsatt hadde viktige funksjoner.

Reaksjonen på Parsons

På 1960-tallet kom reaksjonen på Parsons, og den fortsatte på 1970-tallet. Både historikere og samfunnsvitere reagerte på idylliseringen av familien slik den hadde vært i «gamle dager», og på beskrivelsen av slektens undergang i det moderne samfunn. En rekke historiske studier ble publisert, som viste at mennesker på grunn av høy dødelighet og utbredt fattigdom, vanligvis ikke levde i storfamilien i det gamle bondesamfunnet (Cherlin 1983, Gaunt 1983, Holte 1979, Laslett og Wall 1972). Folk ble ikke så gamle som i dag, og barn fra fattige familier måtte tidlig flytte hjemmefra for å arbeide hos andre. Samtidig ble det gjennomført en rekke undersøkelser som dokumenterte at slektninger utover kjernefamilien hadde utstrakt kontakt og utvekslet omfattende hjelp og støtte (f.eks. Bengtson og Schrader og Schrader 1982, Caplow 1982, Litwack 1981, Shanas 1976, Shorter 1975, Skolnick 1973, Troll 1971, Wærness 1980).

I flere av disse undersøkelsene er et hovedbegrep solidaritet. Vern L. Bengtson (1984) tok utgangspunkt i solidaritetsbegrepet og utviklet på 1980- og 1990-tallet et kjent begrepsapparat, som siden har blitt anvendt av flere forskere. I begrepsapparatet skilles det mellom seks ulike typer solidaritet:

- Strukturell solidaritet,
- kontaktsolidaritet,
- følelsesmessig solidaritet,
- konsensuell solidaritet,
- funksjonell solidaritet og
- normativ solidaritet.

Begrepsapparatet har vært nyttig, fordi studier som bruker dette verktøyet skiller mellom strukturelle trekk, som for eksempel geografisk avstand mellom slektninger og ulike dimensjoner ved samhandling, slik som følelsesmessig tilknytning mellom familiemedlemmer. Det kan imidlertid stilles spørsmål ved om alle de seks typologiene, spesielt strukturell solidaritet, er et uttrykk for solidaritet. Med strukturell solidaritet mener Bengtson hvor mange familiemedlemmer som er i live, geografisk tilgjengelighet mellom generasjoner og husholdsoppbygging. Å kalle struktur i denne forstand for solidaritet kan virke noe kunstig. Struktur sier ingenting om forholdet mellom generasjoner, hva de føler for hverandre, hvor mye kontakt de har (og ønsker å ha) og om de stiller opp for hverandre. Å studere struktur er likevel viktig, fordi den sier noe om mulighetene slektninger har til å ha kontakt og til å hjelpe hverandre. De fleste som bodde i vestlige land hadde på 1960- og 1970-tallet gode muligheter for kontakt med og for gjensidig hjelp mellom slektninger. Demografiske endringer hadde ført til at stadig flere eldre levde i tre- og firegenerasjonsfamilier. Amerikanske undersøkelser viste at eldre flest bod-

de i nærheten av barn, men at det var sjelden at de to familiegenerasjonene delte hushold (Bengtson 1984). Undersøkelser som ble gjennomført i Norge noen år senere, viste det samme (Gautun 1990, Hagestad 1991, Romøren 2001).

Kontaktsolidaritet beskriver hvor mye og hva slags kontakt familiemedlemmer har. Flere undersøkelser på 1960- og 1970-tallet dokumenterte som nevnt mye kontakt mellom generasjonene i familien.

Begrepet følelsesmessig solidaritet sier noe om familiegenerasjoners subjektive opplevelse av relasjonene – hvor nære, varme og tilfredsstillende relasjonene oppleves. Bengtson viste i sine undersøkelser at de fleste foreldre og barn satte pris på kontakt, og at de fleste hadde en positiv opplevelse av hverandre.

Konsensuell solidaritet refererer til graden av enighet eller til konfliktnivået mellom generasjonene. Bengtsons undersøkelser viste at meninger i stor grad var sammenfallende, og at det vanligvis var et lavt konfliktnivå mellom voksne generasjoner i familien (Bengtson 1984, Litwalk 1981). Undersøkelsene avdekket at foreldre påvirket barna sterkt da de var unge, men at situasjonen snudde seg etter hvert som barna ble eldre. Da fikk barna økt innflytelse på foreldrene.

Med funksjonell solidaritet menes hjelp og støtte som utveksles mellom generasjoner. Mange undersøkelser dokumenterte, som referert over, at det ble utvekslet omfattende hjelp og støtte nedover og oppover generasjonslinjene i familien. Foreldre fortsatte å hjelpe og støtte barn etter at de ble voksne, flyttet hjemmefra og etablerte egne familier. Når de ble besteforeldre, hjalp de både foreldre og barnebarn. Foreldrene fikk også hjelp fra døtre og sønner, spesielt når de ble svært gamle og hjelpetrengende.

Normativ solidaritet defineres som normer om familisme. Forskning på normativ solidaritet undersøkte generasjonenes forventninger til hverandre når det gjaldt kontakt, følelser, enighet og assistanse. I tillegg ble det studert i hvilken grad tvang og sanksjoner var knyttet til normer (Shanas 1968). Undersøkelser som ble gjennomført på 1970-tallet viste at generasjoner i familien vanligvis følte seg sterkt forpliktet til å hjelpe hverandre (Bengtson 1984).

På slutten av 1970-tallet var det innhentet så mye data om generasjonsbånd at myten om den isolerte kjernefamilien i det moderne industrisamfunn ble betraktet som avkreftet innen det fagsosiologiske miljø. Ifølge Shanas (1968) overlevde likevel myten ute blant folk, og debatten blusser fremdeles opp i faglige sammenhenger. Harriet Holter (1984) påstod på begynnelsen av 1980-tallet at den norske familien gikk gjennom en funksjonstømming. Den fremste talsmannen for tesen om familiens undergang på 1980- og 1990-tallet har vært David Popenoe (1988, 1993). Han hevder som Parsons at familien har blitt så ribbet at den kun har igjen to hovedfunksjoner. Den ene er oppfostring av barn, den andre er følelsesmessig tilfredsstillelse og tilhørighet. Denne funksjonstømmingen har ifølge Popenoe ført til at mennesker blir stadig mindre villig til å investere penger og

energi i familieliv. I stedet hevder han at folk vender seg mer mot andre grupper og aktiviteter for å leve ut sitt «jeg-liv». Flere har kritisert Popenoes syn på dagens familie. For det første blir han kritisert for å gi en uriktig framstilling av den historiske utviklingen (f.eks. Cowan 1993, Skolnick 1991, Stacey 1993). Popenoe blir også kritisert for å være så konservativt at han overser den framveksten av mangfold i familietyper som har funnet sted de siste tiårene. En tredje kritikk som rettes mot Popenoe er at han overser samhandling og aktiviteter i familien, fordi han setter likhetstegn mellom familie og hushold. Hagestad (1991, 2000) påpeker at familiebegrepet ikke kan begrenses til personer som bor under samme tak. Familiebegrepet må inkludere mennesker som er knyttet sammen med slektsbånd og langvarig gjensidighet, selv om de ikke tilhører samme boenhet. Når familie blir definert uavhengig av hushold i undersøkelser, synliggjøres at slektninger, utover kjernefamilien, har mye kontakt og utveksler hjelp og støtte i et stort omfang.

2.2 Den andre bekymringsbølgen: Omsorgens pris

På slutten av 1970-tallet endret diskusjonen og forskningen innen familiesosiologien seg fra å være en bekymring om familien som gruppe, til å bli en bekymring om kvinner og deres roller. Feministene hadde lenge fokusert kvinners stilling i familien, i arbeidslivet og på andre samfunnsarenaer. På 1960-tallet begynte samfunnsforskere for fullt å diskutere kjønnsforskjeller mellom kvinner og menn. Menns og kvinners ulike roller i familien ble diskutert ut fra et arbeidsdelingsperspektiv, som hadde stått sterkt på 1950- og 1960-tallet, og et psykodynamisk perspektiv, som ble utviklet på 1970-tallet. Begge perspektivene påpekte at kvinner, mer enn menn, er knyttet til familien, og at mor-datter-relasjonen er unik og forskjellig fra andre foreldre-barn-dyader. Talspersoner for begge perspektivene argumenterte også for at kjønnsforskjeller skyldes tidlig sosialisering av gutter og jenter.

Arbeidsdelingsperspektivet

Ifølge Parsons fører spesialiseringen i industrisamfunnet til at familien er blitt avhengig av inntekt utenfra for å overleve (Parsons og Bales 1955). Arbeidslønnen er familiens viktigste inntektskilde, og hovedansvaret for å skaffe familien inntekt ligger på kjernefamiliens voksne mannlige medlem. Mannens familierolle er først og fremst preget av yrkesrollen. Derfor skilte Parsons mellom mannens «instrumentelle» rolle og kvinnens «ekspressive» rolle. Parsons mente at rollefordelingen er skapt av at moren tidlig blir knyttet til barnet gjennom svangerskap og amming,

og dermed får et «forsprang». Mannen har ikke kvinnens biologiske funksjoner, og må spesialisere seg i den alternative, instrumentelle retningen. Parsons gikk langt i å beskrive disse rollene. Han sier: «En kvinne kan elske en mann seksuelt bare hvis han helt og fullt inntar sin plass i den maskuline verden, først og fremst i yrkeslivet, og tar ansvaret for familien, og omvendt: En moden mann kan bare elske en kvinne som virkelig er voksen, en fullverdig kone for ham og mor for hans barn, og en adekvat person i sin utenomfamiliære rolle» (Parsons og Bales 1955:130).

Det psykodynamiske perspektivet

Det psykodynamiske perspektivet som Chodorow (1974) utviklet, hevdet i likhet med Parsons at gutter og jenter sosialiseres ulikt. Chodorow la imidlertid i mye større grad vekt på at den ulike påvirkningen som gutter og jenter blir utsatt for, skjer ubevisst. Kjønnsskjellene er ikke kun et resultat av bevisst påvirkning og oppdragelse. Hun hevder at det innenfor hver generasjon blir reproduisert en rekke generelle og universelle forskjeller som karakteriserer den maskuline og feminine personlighet. Personligheten er i stor grad et resultat av gutters og jenters opplevelser i tidligste barndom. Fordi bestemte mønstre for barneomsorg gjelder i et samfunn, internaliserer mennesker ubevisst de samme situasjonene. Disse blir så eksternalisert tilbake til samfunnet. På denne måten blir mønstrene ubevisst overført fra generasjon til generasjon. Den voksne personligheten oppfattes derfor som determinert, ikke biologisk, men av kulturelle holdninger, verdier og perspektiver gjennom familien og barns tidlige sosiale erfaringer.

Utgangspunktet for sosialiseringen beskrives imidlertid som å være biologisk, fordi mor er den første personen barn har kontakt med. Barn identifiserer seg vanligvis først med moren. Etter hvert begynner gutter og jenter å «jobbe» med å frigjøre seg fra moren og utvikle et eget jeg. Ifølge Chodorow (1974) arter denne frigjøringen seg forskjellig for gutter og jenter. Mødre oppmuntrer sønner til å bli selvstendige, men motarbeider døtre i deres løsrivningsforsøk. Døtre behøver likevel ikke å fornekte sin mor i utviklingen av sin egen kjønnsidentitet. Jenter vokser opp med kvinnelige rolleaktiviteter i dagliglivet og lærer gjennom imitasjon. Kjønnssrollen blir skapt ut fra hva døtre ser moren gjør, og av den følelsesmessige relasjonen til moren. Dermed oppfattes jenters sosialisering som å være kontinuerlig og stabil. Døtre oppfattes som å fortsette å identifisere seg med moren gjennom hele livet. Chodorow påpeker at intimiteten kan skape gode bånd, men også relasjoner som er preget av frustrasjoner og spenninger.

Gutter er, som jenter, tidlig opptatt av å finne sin kjønnsidentitet. Fordi menn vanligvis er fraværende i dagliglivet, må gutter ifølge Chodorow identifisere seg med en oppdiktet kjønnsrolle. Maskulinitet blir definert som det motsatte av

femininitet. Gutter former sin rolle ved å fornekte moren og avhengighet, selv om de er følelsesmessig bundet til sin mor. Guttene finner sin kjønnsidentitet ved å avvise det de oppfatter som feminint i seg selv. Chodorow hevder at sønner fortsetter med å løsrive seg fra moren gjennom hele livet for å finne sin identitet, mens døtre selv blir mødre og styrker sin tilknytning til moren.

Forskning om kjønnsroller i familien

Mange forfattere bygde på Chodorows betraktninger da de gjennom forskning på 1970- og begynnelsen av 1980-tallet dokumenterte at kvinner hadde en sterk tilknytning til familie og slekt, mens menn var mer fraværende og i større grad enn kvinner deltok i det offentlige liv, yrkeslivet og det politiske liv (Rosaldo 1974, Wærness m.fl 1986). Flere forskere synliggjorde kvinner som «kin-keepers» – som holdt familien sammen (Rosenthal 1985, Troll 1985). De framhevet at kvinner brukte mye tid, og fysisk og psykisk energi, på å passe på at «alt flyter som det skal» i familien. Undersøkelser viste at kvinner mer enn menn hadde kontakt med slektninger og at de organiserte familien og ritualer (Lehr 1984). Videre ble det argumentert med at kvinner mer enn menn følte ansvar for barnas beste, og at de lettere tok på seg skylden dersom barna mislyktes (Lehr 1984). Forskning viste at kvinner var slektsspesialister som brakte familien sammen, husket fødselsdager og skrev julekort (Hagestad 1986). Kontakt og støtte mellom generasjoner ble i stor grad formidlet av kvinner. I tillegg viste studier at kvinner var flinkere enn menn til å observere relasjoner mellom familiemedlemmer og se endringer i dem. Kvinner svarte oftere enn menn i undersøkelser at de hadde kontakt med slektninger fordi de likte det, mens menn oftere oppga at de opplevde kontakt som forpliktelse (Caplow 1982). Undersøkelser dokumenterte også tette og nære bånd mellom mødre og døtre gjennom livet (Bengtson 1984, Caplow 1982, Rosenthal 1985).

Forskningen dokumenterte altså at Parsons og Chodorow hadde rett i at kvinner og menn hadde ulike roller i familien. Arbeidsdelingsperspektivet til Talcott Parsons ble imidlertid kritisert for å idyllisere menns «instrumentelle» og kvinners «ekspressive» rolle. Kvinnelige forskere kritiserte også Parsons for å ignorere hvordan arbeidsdelingen undertrykte kvinner. Arbeidsdelingen som han så positivt omtalte, var ifølge kritikerne en ordning som først og fremst ga menn fordeler, men som begrenset kvinners liv (f.eks. Friedan 1982, Haavind 1994, Sørensen 1991).

Talspersoner for det psykodynamiske perspektivet kan også kritiseres for at de gikk for langt da de påstod at den «maskuline» og «feminine» personligheten var kulturelt determinert. En rekke kulturelle og strukturelle endringer på 1960- og 1970-tallet førte til at kjønnsrollemønsteret endret seg. Flere så at menn og kvinner i mindre grad enn før rendyrket sine «instrumentelle» og «ekspressive» roller

(f.eks. Cherlin 1983, Skrede 1986). Et økt antall kvinner, også mens de hadde små barn, gikk ut i arbeidslivet (Skrede 1986). Kvinner og menn kombinerte altså i økende grad «instrumentelle» roller i arbeidslivet og politikken, og «ekspressive» roller i familie og slekt.

Omsorgsforskningen

Som en del av feministiske perspektiver oppstod det på slutten av 1970-tallet i flere vestlige land en raskt økende interesse for omsorg, og for omsorgsbegrepet innen samfunnsforskningen (Wærness 1999). Omsorgsbegrepet var ikke nytt, men det fikk en ny synlighet da kvinnene gikk over fra å yte ubetalt omsorg i familien til å bli betalt for omsorg i offentlig regi (Ramsøy og Kjølørød 1986, Hernes 1982b). Til å begynne med var det kvinneforskere med tilknytning til den nye kvinnebevegelsen som la grunnen til og dominerte forskning om omsorg. Omsorgsstudier fikk ulike innfallsvinkler i forskjellige land. I USA ble den feministiske omsorgsforskningen først utviklet innen moralfilosofi og pedagogikk, og omsorgsetikken kom i sentrum (Leira 1994, Noddings 1984). I England ble omsorgsforskningen først utviklet innenfor den sosialpolitisk orienterte samfunnsforskningen, mens den skandinaviske kvinneforskningen tidlig skilte seg ut ved å forsøke å etablere og utvikle begreper og analyser av omsorg som overskred grensen mellom familien og den offentlige sfære (Wærness 1999, Hernes 1982b).

Kari Wærness var blant de første i Norge som tok i bruk begrepet omsorgsarbeid. Ved hjelp av data fra Statistisk sentralbyrå sin tidsnyttingsundersøkelse i 1975 beskrev hun arbeidsdelingen mellom menn og kvinner i husholdet. Ifølge Stein Ringen (1999) var Wærness sin idé uvanlig på den tiden, men den var ikke ny, fordi alle økonomer mener at det foregår produksjon i husholdningene. Noen mente også tidlig at dette burde tas med i standard produksjonsmål på linje med annen økonomisk aktivitet. Allerede i 1965 hevdet økonomen Gary Becker dette i sin artikkel om tid som økonomisk verdi. Hans bok «A Treatise on the Family», som han er mest kjent for, kom imidlertid ikke før i 1981.

Omsorgsbegrepet til Kari Wærness ble tatt godt imot av kvinneforskere og feminister, fordi omsorg endelig ble begrepsfestet som arbeid på lik linje med lønnet arbeid. Arbeidet ble gjort teoretisk interessant, empirisk verdt å utforske og politisk utfordrende (Thorsen 1999). Ulønnet arbeid som hadde karakteren «usynlig» (som f.eks. matlaging og oppvask, som ikke er synlig like lenge som f.eks. arbeid som å male en vegg, eller snekre et gulv), og som dekket elementære biologiske, psykiske og sosiale behov, ble betegnet som omsorgsarbeid (Wærness 1980). Den kjente feministen Simone de Beauvoir hadde påpekt allerede i 1949 i «Det annet kjønn» det utakknemlige usynlige arbeidet som kvinner gjør om og om igjen (s. 808). Simone de Beauvoir omtalte imidlertid dette arbeidet på en negativ måte,

mens Kari Wærness ga det en positiv verdi da hun begynte å skrive om omsorgsarbeid på slutten av 1970-tallet. Wærness framhevet at omsorgsarbeid som kvinner utfører i familien har enorm betydning for menneskers velferd.

Wærness skilte mellom omsorg, omsorgsarbeid og personlig tjenesteyting. Omsorg ble definert som noe som oppstår i en relasjon mellom minst to personer. Omsorgsgiveren viser bekymring, oppmerksomhet, kjærlighet og hengivenhet overfor personen som mottar omsorg. Hun la vekt på at når den som trenger omsorg lider, lider også den som gir omsorg, og omsorgsgiveren ønsker å lette smerten eller ubehaget. Wærness (1984) avgrenset omsorgsarbeid til å være omsorg som ytes til mennesker som i henhold til felles aksepterte sosiale normer ikke er i stand til å ta omsorg for seg selv, og som innebærer ansvar og forpliktelser fra omsorgsutøverens side. Wærness skilte mellom personlig tjenesteyting til selvhjulpne personer, og omsorgsarbeid som rettes mot personer som ikke er selvhjulpne. Personlig tjenesteyting ble satt i kontrast til omsorg, fordi hun mente at i et balansert gjensidighetsforhold mellom voksne friske mennesker vil det å gi og ta imot omsorg veie hverandre opp. Forskjellen mellom personlig tjenesteyting og omsorgsarbeid gikk ifølge Wærness ikke på innholdet av arbeidet, men på hvem som mottar tjenesten. Tjenesten ble definert som personlig tjenesteyting dersom den som mottar en tjeneste like gjerne kan utføre handlingen selv. Tjenesten ble definert som omsorgsarbeid i de tilfeller mottakeren av tjenesten ikke, eller bare med stort besvær, kan gjøre det selv. En viktig forskjell mellom de to situasjonene hadde ifølge Wærness (1984) å gjøre med statusulikheter mellom giver og mottaker. Vanligvis er det et tegn på høyere sosial status å motta mer enn man gir av personlig tjenesteyting. I en asymmetrisk omsorgsrelasjon er det imidlertid annerledes. Mottakerens hjelpeløshet og avhengighet gjør han eller henne til den statusunderlegne.

Thorsen (1999) innvender mot Wærness at det er vanskelig å skille mellom personlig tjenesteyting og omsorg i praksis. For det første beror avhengighet og hjelpeløshet ikke kun på fysisk funksjonsevne, men på sosialisering, opplæring, erfaring, mestringsevne, selvtillit, støtte og tilgang til ulike arenaer. Menn og kvinner kan for eksempel være hjelpeløse, men dette kan være kamuflert av at de har en ektefelle som hjelper dem. Så lenge noen yter tjenesten, oppdager ikke mottakeren sin manglende evne. For det andre er det problematisk å avgrense omsorg til hjelp og støtte til personer som defineres som hjelpeløse, eller uten evne til å klare seg selv i dagliglivet. Alle mennesker er avhengige av andres omsorg og omtanke for å klare livet, og utveksler dette i et gi-og-ta-samspill. Å fastslå hvor grensen mellom de «vanlig avhengige» og «mer avhengige» går, kan ofte være vanskelig. For det tredje er det ikke slik at omsorg for hjelpeavhengige bare utveksles i hva Thorsen (1999) kaller ulikevektige forhold. Det forekommer at omsorg utveksles etter likeverdige prinsipper mellom parter som er sterkt hjelpetrengende,

eller mellom ektefeller. Begge trenger hverandres hjelp, og hver av dem har ressurser som den andre mangler. Til slutt påpeker Thorsen at hva som oppfattes som hjelp og «nødvendig» hjelp, er subjektivt og derfor noe som varierer.

Omsorgsarbeidet ble synlig da kvinnene, i tillegg til å yte ubetalt omsorg i familien, begynte å jobbe i velferdsstatens hjelpeyrker. Samtidig hadde demografiske endringer skapt et aldrende samfunn, og de fleste vestlige land bekymret seg for hvordan de skulle møte de økte omsorgsbehovene i eldrebefolkningen. Situasjonen åpnet for at forskning på omsorg til eldre, både i familien og i offentlig regi, gradvis økte på 1970- og 1980-tallet (for eksempel undersøkelser av Brubaker 1990, Gatz og Bengtson og Blum 1990, Troll 1971, Sussman 1985,). En rekke undersøkelser, både i Norge og i andre land, viste at det var koner og døtre som tok på seg hovedansvaret for å møte de økte omsorgsbehovene blant eldre hjelpetrengende (f.eks. Albert 1990, Daatland 1983, Lingsom 1987, 1991, Gail og Stone 1988, Johansson 1990, Nordhus 1986, Thorsen 1980, Rossi og Rossi 1990, Wærness 1978, 1986). Kvinner fortsatte å ta på seg hovedansvaret for å yte omsorg, selv om patriarkatet samtidig ble svekket og kvinner fikk økt individuell frihet. Forskningen viste at kvinner fortsatt hadde stor omsorgsevne, selv om de, på linje med menn, fikk mulighet til å velge mellom belønning fra yrkeslivet og familierelasjoner.

Utbyggingen av velferdsstatens tjenester både avlastet og påførte pårørende nye omsorgsoppgaver. Susan Lingsom (1997) framhever at familien i økende grad er blitt involvert i felles omsorgsyting med velferdsstaten, og at det eksisterer en gråsone av overlappende og diffus ansvarsfordeling, forpliktelser og muligheter mellom familien og velferdsstaten. Lingsom påpeker at til tross for denne utviklingen, har nye omsorgsoppgaver som velferdsstaten har skapt for familien vært lite studert. Lingsom (1997) klassifiserer omsorgsoppgaver velferdsstaten har påført familien i følgende tre kategorier: 1) Service promotion, 2) service mediation og 3) service co-worker. Med service promotion menes aktiviteter som det å skaffe informasjon om tjenester, overtale den hjelpetrengende og skape enighet i familien om at tiden er moden for å be om hjelp fra det offentlige hjelpeapparatet. Service mediation innebærer at familien sørger for offentlige tjenester til hjelpetrengende familiemedlemmer, og ivaretagelse av interessene til den omsorgsavhengige i det offentlige hjelpeapparatet. Service co-worker betyr at familieomsorgsgivere jobber sammen med det offentlige hjelpeapparatet overfor den hjelpetrengende. Familien fyller hullene, altså ivaretar de oppgavene som det offentlige ikke utfører. Et eksempel på denne typen oppgaver er transport av den hjelpetrengende til ulike aktiviteter og tjenester.

Selv om omfanget av forskningen har økt siden 1970-tallet, hevder Kari Wærness (2001) at vi fortsatt har for lite kunnskap om omsorgsarbeid. Omsorgsarbeid blir fortsatt sett ned på, til tross for økt likestilling, og grunnen – hevdes

det – er at det i økende grad er kvinner med minst makt i samfunnet som er omsorgsarbeidere, både i privat og offentlig sektor. Hun viser til England og hevder at økt likestilling mellom kvinner og menn har skjedd på bekostning av økt ulikhet mellom kvinner. Utviklingen som Wærness beskriver er sannsynlig ikke så sterk i Norge. For det første er klasseforskjellene i Norge mindre sammenlignet med England. Hushjelpere utgjør heller ingen stor yrkesgruppe i Norge. For det tredje utfører norske kvinner selv det meste av husarbeidet i husholdningene, også de som har høy utdanning og som jobber fulltid. Den private, kommersielle omsorgssektoren er lite utbygd. Offentlig omsorg utfører sammen med familien det meste av omsorgen. Kvinner som jobber i offentlig sektor kan ikke sies å tilhøre en underklasse, de tilhører ulike sosiale sjikt.

2.3 Den tredje bekymringsbølgen: Sårbare personer i familien

Flere samfunnsvitere begynte å bekymre seg for generasjonsbåndene i familien på 1990-tallet (f.eks. Almås 1997, Brandth og Moxnes 1996, Ringen 1997, Knudsen og Wærness 1996). Bekymringen vokste seg også sterk i befolkningen. Et stort flertall både i Norge og andre vestlige land oppga på 1990-tallet at de hadde liten tro på familien som omsorgsinstitusjon (Daatland 1997, Walker 1996). Uroen rettet seg først og fremst mot sårbare personer i familien, som barn og gamle. Debatten, som fremdeles pågår, har som underliggende tema individualisering – og om denne fører til at vi bryr vi oss mindre om hverandre. Samfunnsvitere bekymrer seg for at sårbare personer i familien er skadelidende fordi samfunnet generelt, og familien spesielt, har blitt mindre kollektivistisk og mer individualistisk. Med kollektivismen menes at hensynet til fellesskapet og de andre settes foran individuelle interesser, mens individualisme går ut på at enkeltindividers selvrealisering settes foran hensynet til fellesskapet og de andre. Flere frykter at individualistiske, selvrealiserende mennesker ikke bryr seg om andres behov, fordi disse begrenser den enkeltes valg. Hvor individualistiske vi har blitt de siste 20–30 årene, kan diskuteres. Samfunnsvitere er heller ikke enige om at økt individualisering nødvendigvis fører til at generasjonene i familien tar mindre vare på hverandre. Noen hevder at utviklingen fører til at generasjonene i stadig mindre grad føler seg forpliktet til å ta vare på hverandre. Andre hevder at forpliktelser skapes på nye måter i dagens samfunn, faktisk at sterkere forpliktelser skapes enn i det tradisjonelle samfunnet. Det kan tenkes at både pessimistene og optimistene tar feil. Middeldrende personer kan ha blitt utsatt for individualisering så sent i livet at trenden ikke preger omsorgsrelasjonene til foreldrene.

Økt individualisering

Fagfolk innen de fleste samfunnsfag er i dag opptatt av individualisering. Flere samfunnsvitere, sosiologer, historikere, demografer og psykologer omtaler trenden med økt individualisering når de prøver å beskrive, forstå og forklare enkeltmennesket og samfunnet vi lever i. Selv om vi aldri før har vært så mange, innenfor så mange fag, som har vært opptatt av økt individualisering, og hva denne utviklingen gjør med oss, er vi ikke de første som har vært opptatt av denne trenden. Samfunnsvitenskapen rent allment ble konstituert fordi det moderne ble oppfattet som et problem. Det moderne industrisamfunnet vokste først fram i Europa, og ble deretter mer eller mindre verdensomspennende (Giddens 1990). Allerede fra midten av 1700-tallet hadde fortellingen om framskrittet begynt å bli en problematisk fortelling. Jean Jacques Rousseau skapte tvil om fortellingen ville få en lykkelig slutt, og om moderniseringsprosessen ville ende i velsignelse eller fortvilelse (Nafstad 1987). Samfunnsvitere fryktet for desintegrasjon, at samfunnsstruktur eller system ville gå i oppløsning. Sosiologien oppstod som fag på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, og utvidet samfunnsvitenskapens måte å tenke om samfunnet på ved også å la den mulige desintegrasjonen omfatte menneskenes måte å erfare tilværelsen på (Nafstad 1987).

Økt individualisering ble beskrevet som et utviklingstrekk som kunne skape problemer. I klassiske sosiologiske verker var for eksempel både Durkheim, Weber og Simmel opptatt av at det moderne samfunn endret menneskenes måte å inngå i fellesskap på. Ifølge Weber førte utbredelsen av vitenskapen og rasjonell organisering av sekulært liv til en stadig økende individualisering. Gjennom studiet av byråkratiet og den vestlige kapitalismen antok Weber at samfunnet ville bevege seg fra å være kollektivistisk til å bli individualistisk (Weber 1971). Weber antok at en høy grad av individualitet var mønsternedbrytende.

I sitt verk om «Arbeidsdelingen» (1893) på slutten av 1800-tallet beskrev Durkheim industrialisering og arbeidsdeling som skapte økt differensiering. Differensiering i arbeidslivet ble oppfattet som å skape forskjeller mellom mennesker. Dermed ble fellesskap som tidligere var basert på likhet svekket, og de tette kollektivene sin evne til å kontrollere menneskene på ble svakere. Durkheim hevdet at utviklingen førte til oppløsning av tradisjonelle fellesskapsbånd samt til at den forpliktende, overindividuelle, moralske og religiøse orden ble svekket. Stadig mer differensiering og forskjeller mellom individer ble beskrevet som å skape grunnlag for den nye individualismen, som Durkheim fikk et ambivalent og uavklart syn på. På den ene siden var han bekymret for at utviklingen truet integrasjonen, det vil si samholdet mellom mennesker. I boken «Selvmordet» (1897) så Durkheim utbredelsen av individualisme på stadig nye samfunnsområder innen økonomi og arbeidsliv, familien, religiøse fellesskap og i den moderne livsførsel generelt som årsak til datidens mest alvorlige problemer (jf. Guneriussen 1998).

Den moderne individualismen ble oppfattet som å øke individenes frihet, men i tillegg ble den oppfattet som å bringe med seg egoisme og anomi, og dermed være en viktig årsak til alvorlige samfunnsproblemer. Med egoisme mente Durkheim at individene i stor grad ble frikoplet fra tette og sterke fellesskap, samtidig som at autonomien, det vil si uavhengigheten økte. På den andre siden hevdet Durkheim at økt differensiering skapte en ny type avhengighet mellom mennesker, som var sterkere enn avhengigheten i det tradisjonelle samfunn som var basert på likhet. En ny type integrasjon, organisk solidaritet, ble oppfattet som å vokse fram. Organisk solidaritet var ifølge Durkheim grunnet på ulikhet mellom samfunnets medlemmer. Samfunnsmedlemmene utfylte hverandre gjennom å ha forskjellige egenskaper eller oppgaver. Den «gamle» typen solidaritet, mekanisk solidaritet, var integrasjon eller samhold som var grunnet på at samfunnsmedlemmene var like i viktige henseender. Så lenge alle lignet på hverandre, var den mekaniske solidariteten sterk. Ifølge Durkheim utviklet menneskehetens historie seg, på grunn av økt yrkesdifferensiering, fra mekanisk til organisk solidaritet. Samfunn med en oppbygning som førte til organisk solidaritet gikk ifølge Durkheim ikke i oppløsning. Tvert imot hevdet han at større arbeidsdeling i et samfunn kunne føre til større avhengighet og til en sterkere bevissthet om denne avhengigheten, og dermed til mer solidaritet.

Durkheim var først og fremst opptatt av hvordan overgangen til det moderne industrisamfunn påvirket samfunnets integrasjon. Han var ikke opptatt av enkeltindivids atferd og psyke. Simmel (1902) var imidlertid opptatt av hvordan den enkeltes sjelsliv ble påvirket av overgangen til det moderne industrisamfunn. Han fokuserte på hvordan utviklingen med at stadig flere bodde i store byer påvirket den enkeltes sjelsliv og dermed samholdet mellom mennesker. Simmel konkluderte med at enkeltindividet fikk større frihet, men at kostnadene blant annet var at ensomheten ble større og fellesskap gikk i oppløsning. Norbert Elias (1978/1982), som noen år etter (i 1939) ga ut verket «The civilizing process», var den første som satte trenden med økt individualisering inn i en historisk sammenheng, og knyttet langvarige strukturelle endringer i samfunnet til endringer i atferdsstruktur og menneskenes psyke.

Det oppstod altså i den klassiske sosiologiens tidsalder, det vil si fra 1880 til 1920, en bekymring for at økt individualisering ville føre til desintegrasjon. Sosiologer gir uttrykk for den samme bekymringen i dag. Akkurat som i industrisamfunnets framvekstperiode, har det i industrisamfunnets innskrenkningsperiode oppstått en bekymring for at ekstrem individuell frihet truer både fellesskap mellom mennesker og det enkelte mennesket; at den individuelle frihet sklir ut i egoisme og bryter ned fellesskap mellom mennesker (Falkum 2002). Flere hevder at individualiseringsprosessen har akselerert og fått en ny form i en senere fase av moderniteten (Baumann 1998, Beck 1997, Giddens 1990). Modernitetsteoreti-

kere som Beck, Giddens og Sennet (2001) hevder som Durkheim i sin tid gjorde at det er endringer i arbeidslivet som påvirker mennesker til i stadig større grad å utvikle en individualistisk personlighet. Beck (1997) og Giddens (1991) som har stor innflytelse på samfunnsvitenskapelig tenkning i dag, hevder at individene nå settes fri fra sosiale former som klasse, lagdeling, familie og kjønnsstatus, som preget det moderne industrisamfunnet. En ny type modernitet oppfattes som å ha vokst fram fordi samfunnet avindustrialiseres og avtradisjoniseres. De strukturelle endringene oppfattes som å skape refleksiv modernitet. Med dette begrepet mener Beck og Giddens at individet frisettes fra tradisjonene, og i stedet forstår seg selv i lys av sin egen biografi. Individets prosjekt blir å skape seg selv og sin egen biografi, og den refleksive biografien avhenger av aktørens egne beslutninger. Økt individualisering oppfattes som å ha ført til en endring av selvet, og når selvet endres, forandres også familierelasjonene (Beck 1997, Giddens 1991).

Richard Sennet (2001) hevder at endrede arbeidsbetingelser i den nye kapitalismen fører til en økt etterspørsel etter «det fleksible mennesket». Den nye arbeidsrollen oppfattes som å påvirke personligheten negativt, fordi kravet om fleksibilitet fører til at personligheten forvitrer moralsk og følelsesmessig. Sennets overordnede syn på mennesket er at det trenger forutsigbarhet og kontinuitet, og at de nye kravene i arbeidslivet skaper ustabile personligheter. Utviklingen i arbeidslivet oppfattes ikke kun å ramme den enkelte i arbeidstakerrollen, men også som å kolonisere privatsfæren. Den enkelte arbeidstaker, andre institusjoner og relasjoner utenfor arbeidslivet oppfattes som å bli skadelidende av kravet om økt fleksibilitet.

Amerikanske samfunnsforskere som i dag refererer til Tocqueville (1945) sitt klassiske arbeid om individualisering og demokrati, hevder at den første institusjonen individene i dag lærer å ta hensyn til seg selv i, og ikke til fellesskapet, er familien. Tocqueville var først og fremst opptatt av hvordan det at barn i familien i stadig større grad læres opp til å ta hensyn til seg selv, og ikke til fellesskap, brøt ned demokratiet. Samfunnsforskere som i dag referer til Tocquerville hevder at individualisering og konsekvensene av individualisering som han beskrev på 1830-tallet, har akselerert og blitt enda tydeligere de siste tiårene (f.eks. Barratt 1993, Bellah m.fl. 1996, Putnam 1995).

Det hevdes altså at en ny epoke har vokst fram fra slutten av 1960-tallet. Ulike begreper som det «post-industrielle samfunn», «post-kapitalisme», «post-modernisme», «transformert modernitet» og «post-modernitet» har blitt anvendt for å beskrive avslutningen av det forutgående systemet og framveksten av et nytt sosialt system. Poenget med å vise til disse begrepene er ikke å bidra til debatten om hvilket overordnet begrep som er mest treffende for den historiske epoken vi lever i, men å få fram at flere samfunnsvitere beskriver endringer, som denne studien fokuserer på, som kom fra 1960-tallet, og som festet seg på 1980-tallet. Mitt forsknings-

område er generasjonsbånd i familien. Enkelte historikere, en god del demografer og noen sosiologer beskriver og diskuterer en rekke endringer i familiesfæren, som nedgang i fruktbarhet, sterk vekst i antall skilsmisser, økt antall samboerskap, vekst i enpersonhushold og økende yrkesaktivitet blant kvinner, som uttrykk for den nye individualismen (f.eks. Aries 1980, Beck 1997, Bumpass 1990, Giddens 1991, Lesthaeghe 1983, Van de Kaa 1987). Noen av disse endringene, nærmere bestemt nedgang i fertilitet, økt antall skilsmisser og økt yrkesaktivitet blant kvinner, fokuseres i denne studien av 46'erne. De var blant de første som tok del i disse endringene.

Den nye individualismen og generasjonsbånd i familien

Mange debatter pågår om økt individualisering. Debatten jeg har blitt interessert i og begrenser meg til å følge, er en europeisk debatt som ikke er så kjent i Norge – kanskje fordi den først og fremst har vært en katolsk debatt og bekymring for hva som skjer når samlivsmønstre og fertilitetsmønstre endrer seg. I tillegg har dette vært en debatt som først og fremst demografene, og i liten grad sosiologene, har deltatt i. Sosiologer burde imidlertid vie denne debatten større oppmerksomhet, fordi den aktualiserer en klassisk sosiologisk problemstilling om desintegrasjon. For første gang er søkelyset i individualiseringsdebatten primært rettet mot kvinner. De skandinaviske landene er blitt kalt for demografiske pionerer (jf. Brunborg 1994). Norge er et av de første landene som har gjennomgått de demografiske endringene som beskrives som økt individualisering i denne diskusjonen. En rekke endringer som nedgang i fruktbarhet, stigende antall skilsmisser og økt antall samboerskap, beskrives som å være et resultat av og uttrykk for økt individualisering (Bumpass 1990, Lesthaeghe 1983, Van de Kaa 1987). Endringene har skapt et mangfold av familier. Brunborg (1994) påpeker at Skandinavia har gått foran andre europeiske land både når det gjelder holdninger til, lovgivning om og atferd i utradisjonelle familieformer. Kvinner som tradisjonelt har hatt ansvar for å opprettholde fellesskap og yte omsorg i familien, beskrives som å stå i spissen for de demografiske endringene. Endringene oppfattes som å være nært knyttet til økt yrkesaktivitet blant kvinner, som demografene også beskriver som å være et uttrykk for økt individualisering. Brunborg (1994) hevder at utbyggingen av velferdsstaten har vært en viktig forutsetning både for at nye demografiske mønstre først ble introdusert i Skandinavia og for at kvinnene gikk tidlig ut i arbeidslivet. Kirkens svakere stilling, samt kvinnes friere stilling i Norden, forklarer også at Skandinavia var tidlig ute sammenlignet med Sentral-Europa (Brunborg 1994).

Til tross for at nye demografiske mønstre først ble introdusert i Norden, har debatten om disse endringene vært sterkest i land som Nederland og Belgia. Demografer i disse landene bekymrer seg for om endringene er et uttrykk for verdi-

endringer (Bumpass 1990, Lesthaeghe 1983, Van de Kaa 1987). Verdien plikt overfor familien oppfattes som å bli svekket, mens selvrealiseringsverdien blir stadig viktigere. De frykter at verdiendringene får folk til å velge et selvrealiserende liv uten å ta hensyn til familien.

Demografene ser på endringene som en fortsettelse og forsterkning av utviklingstrekk som har pågått i flere århundrer (Bumpass 1990). Økonomiske muligheter og sosiale og kulturelle endringer som vektlegger individuelle valg oppfattes som å ha ført mennesker bort fra ekteskap og foreldrerolle (Van de Kaa 1987). Religion, som tidligere ga folk oppskriften på hvordan det var riktig å leve sitt liv, blir beskrevet som å ha fått svekket sin innflytelse og posisjon. Denne utviklingen oppfattes som å ha ført til en mindre klar definisjon av plikt, og hva som er riktig å gjøre for andre. Sekularisering og individualisering oppfattes å virke i symbiotiske relasjoner til moderne økonomier. Samtidig oppfattes sekularisering og individualisering som uavhengige krefter, med egne dype historiske røtter som endrer familien (Bumpass 1990).

Demografen Van de Kaa (1987) hevder at de fleste europeiske samfunn har endret seg til å bli mer progressive etter den annen verdenskrig. Med progressiv mener Van de Kaa at europeerne nå ignorerer fortiden, har blitt mer kritiske til nåtiden og mer positive overfor det som er nytt. Den nye progressiviteten oppfattes som å ha ført til økt yrkesaktivitet blant kvinner, endringer i forelderskap og voksne generasjonsbånd, til utsatt og redusert fruktbarhet, til nedgang i ekteskap, en stigning i giftermålsalder og økt utbredelse av samboerskap og skilsmisser (Bumpass 1990). Disse endringene i atferden til befolkningen oppfattes som et uttrykk for at den individualistiske verdien selvrealisering nå har blitt utbredt og fått feste i store deler av befolkningen i vestlige land.

46'erne er for gamle til at det har vært vanlig for dem å være samboere. Derfor belyses ikke eventuelle sammenhenger mellom samboerskap og omsorgsrelasjoner i denne studien. Det å utsette å få barn har heller ikke vært vanlig i dette fødselskullet. De fleste 46'ere giftet seg tidlig og fikk barn før de hadde fylt 25 år (jf. kapittel 4 og 6). De har imidlertid vært blant de første som har kunnet ta noen moderne, individualistiske valg i familie og yrkesliv. Først og fremst gjaldt dette kvinnene, som fikk nye valgmuligheter. Kullet har opplevd følgende tre utviklingstrender: nedgang i fertilitet, økning i antall skilsmisser og økt yrkesaktivitet blant kvinner. Mange av 46'erne har valgt å begrense antall barn, og flere av dem har valgt å skille seg. I tillegg var kvinnene fra dette kullet blant de første som i stort omfang valgte yrkesdeltakelse på linje med menn.

En forutsetning for å kunne undersøke eventuelle sammenhenger mellom individualisering og omsorgsrelasjoner er at de utviklingstrendene og de nye typene valg som studeres, virkelig er et uttrykk for individualisering. Derfor vil jeg

begrunne nærmere hvorfor jeg mener at utviklingstrendene og valgene er et uttrykk for økt individualisering.

Fruktbarhetsnedgangen

Fruktbarhetsnedgangen i vestlige land fra andre halvdel av 1960-tallet har blitt beskrevet som del av en større utvikling som diskuteres under overskriften «den andre demografiske overgang» (Brunborg 1994, Van de Kaa 1987, 1994). Den første demografiske overgang, der fruktbarheten sank, oppfattes som avsluttet rundt 1930. Forskjellen mellom de to overgangene mener Van de Kaa (1987) er å finne i motivene. Motivene bak de to fruktbarhetsnedgangene er ikke de samme, men det påstås at det dreier seg om én og samme utvikling, nemlig økt individualisering (Lesthaeghe 1983). To nøkkelord har blitt brukt for å karakterisere normer og holdninger knyttet til den første og andre demografiske overgang, «altruistisk» og «individualistisk». Nedgangen i fruktbarhet i den første overgangen oppfattes som altruistisk fordi motivet bak nedgangen var et ønske om å sikre at barns økonomiske og sosiale status skulle bli høyere enn foreldrenes. Jo færre barn foreldre fikk, desto mer tid og omsorg kunne de gi til det enkelte barn. (Van de Kaa 1987). Motivet bak fruktbarhetsnedgangen i den andre demografiske overgangen oppfattes som å være ønsket om selvrealisering (Aries 1980). Denne gangen ble antall barn redusert for at foreldre skulle kunne investere tid og ressurser på seg selv, ikke i barna. Individets frihet og rettigheter kom i sentrum, mens familien kom i annen rekke (Herlofson 1999).

Det går an å stille spørsmål ved om motivet for å få færre barn i den første demografiske overgangen virkelig var altruistisk. Sølvi Sogner (1990) har for eksempel påpekt at barnetallet i norske familier ble halvert fra 1900 til 1930 fordi de store barneflokkene ble en økonomisk belastning i mange familier. Barn ble i samme tidsperiode positivt mer byrdefulle, samtidig som de ytte mindre enn før til sitt eget underhold. Barnearbeid i industrien ble forbudt, og barns skolegang ble utvidet. Å begrense fertiliteten kan ha vært helt nødvendig av økonomiske grunner.

Å forklare fruktbarhetsnedgangen i den andre demografiske overgangen ut fra motivet om selvrealisering virker mer overbevisende enn altruismeteorien i forbindelse med den første demografiske overgangen. Andre faktorer, som økonomiske rammebetingelser, utbyggingen av velferdsstaten samt spredning av moderne prevensjonsteknologi, påvirket selvfølgelig også barnetallet. Samtidig gjør ikke disse faktorene argumentet om selvrealisering mindre overbevisende. De materielle omstendighetene lå til rette for at den enkelte, og for første gang i historien at et stort antall kvinner, kunne prioritere selvrealisering framfor hensynet til familien. Betingelsene for å overleve hadde endret seg. Tidligere måtte den enkelte søke trygghet og hjelp i familien for å overleve (Sogner 1990). Samfunnsforholdene

hadde blitt gunstigere for overlevelse, og velferdsstaten hadde etablert et sikkerhetsnett for enkeltmennesket. Det enkelte mennesket hadde fått større mulighet til å hevde seg alene utenfor slekts- og familiemessig sammenheng. Kvinner var ikke lenger avhengig av familien og menn for å overleve, og de kunne i større grad velge ut fra hensyn til hvordan de selv ville leve i stedet for ut fra hensynet til familien. En annen viktig forutsetning for at kvinner på slutten av 1960-tallet kunne velge å redusere antall barn og dermed omsorgsarbeid, var at de fikk kontroll over reproduksjonen på grunn av spredningen av moderne prevensjonsteknologi.

Økt antall skilsmisser

Ikke bare demografer, men også flere samfunnsvitere, har tolket økningen i antall skilsmisser som kom fra 1970-tallet som et uttrykk for økt individualisering, i form av selvrealisering (f.eks. Beck 1997, Bumpass 1990, Giddens 1990, Knudsen og Wærness 1996). Bumpass hevder (1990) at «Divorce illustrates the force of secular individualism more clearly than changes in any other family domain (:485). Skilsmisse oppfattes som et sterkt uttrykk for autonomi, den enkeltes uavhengighet. Andre faktorer påvirket også skilsmisseøkningen. Rammene rundt skilsmisser endret seg. Lovgivningen gjorde det enkelt for folk å skille seg. Velferdsstatens framvekst og sikkerhetsnett som ble bygget opp rundt enkeltindividet, og som også støttet opp om kvinner som ble alene med barn, gjorde skilsmisse økonomisk mulig. I tillegg gjorde kvinners inntog i arbeidslivet skilsmisse økonomisk mulig for kvinner. De strukturelle rammene ble endret til at kvinner kunne overleve selv om de ble alene med barn. Samtidig ble selvrealiseringsverdien, hva den enkelte forventet å få ut av livet og ekteskapet for sin egen del, viktigere for folk, og derfor valgte sannsynligvis flere å skille seg. Av det økte antallet personer som valgte å skille seg på 1970- og 1980-tallet, var det sannsynligvis ikke et stort flertall som skilte seg for å slippe fra vold og krenkelser i ekteskapet.

Økt yrkesaktivitet blant kvinner

Flere demografer og samfunnsvitere oppfatter også økt yrkesaktivitet blant kvinner fra slutten av 1960-tallet som et uttrykk for individualisering, i form av selvrealisering (Beck 1997, Bumpass 1990, Giddens 1991). Ifølge Rasmusson (1985) er den viktigste grunnen til at kvinner i Sverige har fått muligheten til å leve sitt eget liv at de begynte å jobbe utenfor familien. Han sier det slik: *Det som främst gett de fyrftotalistiska kvinnorna deres oberoande och självständighet är att de har försörjt sig själva. De är den första generation kvinnor i Sverige där de flesta lönearbetet. For fyrftotalistiska kvinnor er det like vanlig og självklart at de ska arbeta utom hemmet som det i allmänhet var for deres mammor att inte göra det. Att kvinnor har tråkigare och sämre betalda jobb än män, att färre kvinnor har arbete över huvudtaget, att hundretusentals kvinnor måste dubbelarbeta och att kvinnor långt oftare än män*

är deltidanställda hör naturligtvis också til bilden av fyrtiotalisterna. Det förmorknar kanske bilden, men det förändrar den inte: det viktiga är at de arbetar (:151). Om svenske kvinner født på førtitallet sier han følgende: ...de unga flickorna kunde försörja sig själva. De kunde flytta hemifrån och ta ett jobb og klara sig, utan någon man (:65).

Utbyggingen av velferdsstaten hadde en avgjørende betydning for at så mange kvinner, også småbarnsmødre, gikk ut i arbeidslivet – både fordi velferdsstaten tilbød kvinner jobb og fordi den avlastet familien med omsorgsoppgaver. For første gang i historien kunne mange kvinner være uavhengig av familien og menn, og ble gitt muligheten til å velge sitt eget liv (Beck 1997). Kvinner som valgte å jobbe kunne realisere seg selv også utenfor familien.

En empirisk studie av økt individualisering er ikke uproblematisk

Å undersøke empirisk en historisk trend som økt individualisering, og å analysere uttrykk for denne og konsekvenser på individ og relasjonsnivå, er ikke enkelt. Selv om det er vanskelig, bør teoretiske betraktninger om denne trenden, som i så stor grad påvirker våre forestillinger og måte å tenke om samfunnet på, konfronteres med empirisk forskning. Ett problem med å undersøke individualisering empirisk, er at den historiske trenden blir beskrevet og forklart på strukturnivå, mens de empiriske data som analyseres i studien er på individnivå. I en studie av eventuelle sammenhenger mellom utviklingstrender som oppfattes som å være uttrykk for økt individualisering og omsorgsrelasjoner, må derfor utviklingstrendene operasjonaliseres slik at det er mulig å undersøke disse empirisk på individnivå. I denne studien er tre utviklingstrender som oppfattes som å være uttrykk for økt individualisering operasjonalisert i tre moderne, individualistiske livsvalg 46'erne kunne ta. Om de moderne livsvalgene som undersøkes kan sies å være en treffende operasjonalisering av utviklingstrendene, avhenger av om den historiske oversikten som gis i kapittel 4 og begrunnelsene som er gitt i den teoretiske gjennomgangen oppfattes som troverdige av leseren.

For det andre er det problematisk å undersøke empirisk økt individualisering, fordi både endringer i karakter (sinnelag) og væremåte (atferd) beskrives som deler av denne trenden. I studien undersøkes 46'ernes atferd, målt gjennom livsvalg, og eventuelle sammenhenger med omsorgsrelasjoner. Jeg gjennomfører riktignok også sekundær dataanalyse av 46'ernes verdiorienteringer, som er et uttrykk for 46'ernes sinnelag. Men operasjonalisering av tradisjonelle og moderne, individualistiske verdier er forskjellig fra operasjonaliseringen som er gjort av tradisjonelle og moderne, individualistiske livsvalg, fordi data er hentet fra to undersøkelser. Av samme grunn er det heller ikke mulig å undersøke eventuelle sammenhenger mellom de moderne individualistiske verdiene og omsorgsrelasjoner. Selv om det ikke er de samme verdiene og livsvalgene som undersøkes, og heller ikke eventu-

elle sammenhenger mellom verdier og omsorg, oppfatter jeg likevel analysen av 46'ernes plassering på verdikartet, sammenlignet med fødselskull født før og etter dem, som relevant i studien. Dette fordi 46'ernes sinnelag, målt gjennom deres verdiorientering, beskrives som et supplement til den historiske gjennomgangen der denne fødselskohorten ses på som en «vippegenerasjon» mellom det tradisjonelle samfunnet, preget av kollektivism og familisme, og det moderne samfunnet, karakterisert av individualisering,

Selv om det ikke er sammenhengen mellom individualistisk sinnelag og omsorgsrelasjoner som undersøkes empirisk, antar jeg at atferden som undersøkes reflekterer sinnelag. Jeg forutsetter at et individualistisk sinnelag ligger bak de moderne, individualistiske livsvalgene, skilsmisse, å sette til verden et lite antall barn og at disse kvinnene har valgt et heltidsyrkesaktivt liv. Flere faktorer oppfattes som sagt å påvirke de tre utviklingstrendene. Det er imidlertid vanskelig å tenke seg at ikke også et individualistisk sinnelag ligger bak disse valgene. Nød er ikke en troverdig alternativ forklaring på at så mange begynte å ta disse valgene på 1970-tallet. 46'erne stiftet familier i en tid da velstandssamfunnet vokste fram. Det er lite trolig at de valgte å begrense barnetallet fordi de ikke hadde økonomiske ressurser til å ta seg av flere enn to barn. Kvinnene gikk antakelig heller ikke ut i arbeidslivet og jobbet heltid fordi familien var avhengig av inntekten for å overleve. Ønsket om økt forbruk, som også er et uttrykk for selvrealisering, kan selvfølgelig ha hatt betydning. Det forutsettes også at flere valgte å skille seg fordi selvrealiseringsverdien ble viktigere. Det er lite sannsynlig at hele økningen i antall skilsmisser skyldtes at så mange kvinner ble utsatt for vold eller krenkelser av ektefellen.

Svekkes omsorgsrelasjoner?

Samfunnsvitere har siden Durkheims tid vært uenige om hvorvidt individualisering fører til en desintegrasjon av sosiale bånd eller til utvikling av nye former for solidaritet. Noen frykter at individualisering fører til frikopling av sosiale bånd, noe som igjen fører til at mange mennesker ikke får tilfredsstillende dyptliggende behov for kontakt og fellesskap, og at mange mennesker blir overlatt til seg selv for å løse sine problemer (Guneriusen 1998). Økt individualisering blir oppfattet som å gi økt frihet, samtidig som den oppfattes som å føre til svak og uklar moralsk regulering av handlinger og livsførsel. Den sveitsiske sosiologen Hans Joachim Hoffman-Nowotny har gått så langt at han har stilt spørsmålet om vi er på vei mot et «autistisk» samfunn (Van de Kaa 1987).

Samfunnsvitere er uenige om hvilke konsekvenser økt individualisering har for generasjonsbånd i familien. Beck (1997), Bumpass (1990) og Giddens (1991) hevder at individualisering i vår tid både har positive og negative konsekvenser

for familierelasjoner. Den vanligste oppfatningen i dag er imidlertid at individualisering påvirker familie- og slektsrelasjoner negativt. Økt individualisering oppfattes som å føre til at generasjonene i stadig mindre grad føler seg forpliktet til å ta vare på hverandre. (Almås 1997, Knudsen og Wærness 1996, Ringen 1997). Wærness (1997) påpeker at økt individualisering fører til at verdien «plikt overfor familien», som står sterkt blant de aller eldste, svekkes, og at «selvrealisering» blir en stadig viktigere verdi blant yngre generasjoner. Dette skiftet i verdier fører sannsynligvis, hevder Wærness, til egoisme og til en redusert familieomsorg. Grunnen til at individualisering oppfattes som å svekke omsorgsrelasjoner mellom generasjoner i familien, oppfatter jeg er at individualistiske, selvrealiserende mennesker ikke bryr seg om andres behov – heller ikke behovene til foreldre og barn, fordi andres behov begrenser den enkeltes mulighet til å velge fritt. Ved å gå inn i omsorgsrelasjoner åpnes det for at andre mennesker kan forvente å få hjelp som de trenger. Det vil i slike relasjoner kunne oppstå situasjoner der den enkelte må sette egne behov til side for å kunne gi hjelp. Individualistiske, selvrealiserende mennesker kan la være å gå inn i omsorgsrelasjoner, eller trekke seg ut, fordi de ikke vil komme i situasjoner der de må sette andres behov foran egne.

Sterkere omsorgsrelasjoner?

På den annen side hevdes det at til tross for økt individualisering, så finnes det fortsatt noe som heter familieforpliktelser, det vil si opplevelse av ansvar for å hjelpe i familien. Finch og Mason (1991, 2000), Hagestad (1998) og Riley og Riley (1993) påstår at omsorgsforpliktelser ikke forvitrer, men skapes på nye måter i dagens samfunn. Janet Finch og Jennifer Mason (1991) hevder som Beck (1997) og Giddens (1991), at historiske og sosiale prosesser har ført til at det har blitt færre felles faste og klare regler om hvordan slektninger skal stille opp for hverandre. Verdier, holdninger og atferd oppfattes som i stadig mindre grad å være basert på felles tradisjoner og sosiale institusjoner. De to familiesosiologene hevder at omsorgsforpliktelser i stadig større grad skapes gjennom forhandlinger, som gjenspeiler relasjonshistorier, det vil si kvalitative aspekter ved forholdet mellom familiemedlemmer over tid. I relasjonismeperspektivet til Finch og Mason hevdes det at relasjoner mellom generasjoner i familien historisk utvikler seg til å bli stadig mer positive. Videre at positive relasjonshistorier i dagens samfunn skaper sterkere forpliktelser enn de som ble skapt i det tradisjonelle samfunnet.

Andre samfunnsforskere hevder også at familieband i stadig større grad bygges på frivillighet og kvalitative aspekter ved relasjoner (Riley og Riley 1993). Hvorvidt det utveksles omsorg, oppfattes som å komme an på følelser og relasjonshistorier, mer enn på normativt definert sosial plikt (Finch 1985). Gunhild Hagestad (1998, 2000) har et lignende perspektiv, og viser til at familieband nå i

større grad bygger på emosjonell tilknytning, langvarige bånd, delt biografi og komplekse gjensidighetsmønstre, i stedet for økonomisk avhengighet. I stedet for å styres av formelle normer om familieansvar i forhold til omsorg, hevder Hagestad at familiemedlemmer forhandler seg fram til egne løsninger. Disse løsningene gjenspeiler ikke bare aktuelle behov og ressurser, men også mange års sammenveving av liv.

Finch og Mason (1991) hevder som Beck og Giddens at det er store variasjoner i hvordan slektninger i dag stiller opp for hverandre. De mener også at variasjonene ikke lenger følger bestemte strukturelle mønstre med hensyn til bosted, kjønn, sosial lagdeling osv. Variasjoner oppfattes imidlertid ikke som å bety at det er helt uforutsigbart hva familie og slekt gjør for hverandre, men som at det er umulig å forutsi om en person vil ta på seg et omfattende hjelpeansvar for andre slektninger kun ut fra rolleplassering i familien. Hjelperelasjoner oppfattes ikke som plutselig å oppstå i alderdommen, men som å konstrueres gjennom mange års samhandling. Selv om det forventes at barn skal stille opp for gamle foreldre, er det ikke gitt på hvilken måte og hvor mye en datter eller sønn vil bidra med av hjelp og støtte. Arnlaug Leira (1994), som har samarbeidet med Janet Finch i den britiske studien, har et lignende perspektiv, men legger større vekt på at sosial struktur innenfor familien, som kjønn, generasjoner og så videre, samt posisjon i samfunnet, som for eksempel yrke og finansielle omstendigheter, fortsatt setter rammer for, og påvirker hva slektninger gjør for hverandre.

Finch og Mason (1991) hevder i sitt relasjonismeperspektiv at forpliktelser som utvikles gjennom forhandlinger, er sterkere enn forpliktelser som er basert på tradisjon og dermed påført fra utsiden. Dette perspektivet bryter med oppfatningen om at det må finnes, og utvikles, stabile og sterke fellesskap som rammer rundt den enkeltes liv for at mennesker skal oppleve at de har forpliktelser. Durkheim (1893) hevdet at fellesskap og samfunn eksisterte forut for, og var en betingelse for, målrettet handling og endring. Menneskene stod alltid «innenfor» og ble sosialisert gjennom fellesskap. I sin tolkning av Durkheim hevder Guneriussen (1998) at grunnleggende sosiale bånd må være etablert for at det skal vokse opp mennesker med evner til å skape eller vedlikeholde relasjoner som er noe mer enn flyktige møter mellom uavhengige individer. Evnen til å føle og realisere dypere forpliktelser, tillit, tilhørighet og så videre, skapes gjennom en lang og omstendelig sosialiseringsprosess innen stabile og trygge fellesskap.

«Negotiate» er et hovedbegrep i Finch og Mason sitt perspektiv. Å oversette det engelske ordet «negotiate» til forhandling kan skape noe forvirring, fordi de to ordene ikke betyr helt det samme. Knut Midgaard (1993) definerer negotiating til å være «a kind of process where explicit proposals are put forward – and possible discussed – with the official purpose of arriving at an agreement on some practical matter» (s. 274). Ut fra denne definisjonen følger det at beskrivelser og

analyser av forhandlinger krever modeller som både er «intensjonelle», det vil si refererer til rasjonelle aktører med intensjoner, som tar valg, og «institusjonelle», det vil si at handlinger og resultater skjer innenfor institusjoner, systemer som er konstituerende og regulerende.

Det engelske ordet *negotiate* skiller seg ut fra det norske ordet *forhandling* ved å inkludere prosessen (er) som går ut på å skape noen felles forståelser og perspektiver for hva som gjelder for eksempel i en familie. I disse prosessene inngår også situasjoner der det ikke finner sted åpne diskusjoner, men hvor familiemedlemmer likevel kommuniserer med hverandre om hva slags ansvar og forpliktelser de anser som rimelig for seg selv og andre. Disse prosessene er vanskelige å studere fordi *negotiating* om forpliktelser mellom slektninger over tid ofte både er utydelige og uuttalte.

I relasjonismeperspektivet framheves at slektninger forplikter seg til å hjelpe hverandre gjennom prosesser som ofte er preget av gjensidighet. Prosessen med forhandlinger gjennom livsløpet, hvor folk gir og får, oppfattes som å være toveis eller flerveis. Essensen i det å bli forpliktet oppfattes som at det blir for kostbart å gå ut av situasjoner hvor gjensidighet har blitt utviklet. Det blir for kostbart i forhold til 1) folks selvoppfatning, 2) deres moralske ståsted i slektsgruppen og 3) øynene til omverdenen. Folks oppfatning av seg selv som for eksempel en pålitelig sønn, en sjenerøs mor eller en omsorgsfull søster, er bundet opp i utvekslingen av hjelp og i prosessene de forhandles fram i. Å hjelpe andre familiemedlemmer oppfattes å ha en etisk dimensjon. Personer blir konstruert og rekonstruert som moralske mennesker gjennom forhandlinger om å gi og motta hjelp.

Forhandlinger beskrives både som eksplisitte og implisitte. Eksplisitte forhandlinger skjer i forhold til spesifikke behov og begivenheter, som for eksempel en krisesituasjon i familien. Eksplisitte forhandlinger kan også oppstå i forventning om at en omsorgssituasjon med stor sannsynlighet kommer til å utvikle seg i framtiden. Et eksempel på en slik situasjon er at barn forventer at gamle foreldre vil komme i en situasjon der de trenger hjelp. Implisitte forhandlinger beskrives derimot som situasjoner der det ikke finner sted åpne diskusjoner. Slektinger finner likevel måter å kommunisere med hverandre på om hva slags ansvar og forpliktelser de anser som rimelig for seg selv og andre. Kommunikasjonen oppstår over tid, og settet av forpliktelser utvikles gradvis, økende og kanskje uten å bli lagt merke til. Når så et spesifikt behov oppstår, framstår det som helt opplagt hvem som vil hjelpe. Svaret «det bare ble slik», fra en datter, på spørsmålet om hvorfor hun hadde stått for hovedomsorgen til den eldre moren, illustrerer Finch og Masons poeng (Gautun 1993).

Verken styrker eller svekker økt individualisering omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende personer og deres foreldre i dag?

Det meste av litteraturen om økt individualisering har et begrenset perspektiv på hvordan individer i ulike alder påvirkes av endringer i en historisk epoke. De som deltar i debatten forholder seg i liten grad til faglitteratur som er opptatt av samspill mellom livsløp og historisk sammenheng. Dermed overses det i individualiseringsdebatten at hvor påvirket mennesker blir av endringer i tiden, avhenger av hvilken alder de er i. Middelaldrende menn og kvinner, som er de nærmeste omsorgspersonene til eldre i dag, er ikke formet av dagens samfunn, men av det samfunnet de vokste opp i og ble voksne i. De kan, uavhengig av om de som voksne har opplevd individualistiske strømninger og tatt noen individualistiske valg, i bunn og grunn være tradisjonelle. For å forstå omsorgsrelasjonene som 46'erne hadde til foreldrene på 1990-tallet, må vi derfor studere hvordan den historiske epoken de vokste opp i, og ble voksne i, har formet dem.

Teoretisk nyvinning innen familiegerontologien på 1990-tallet fant ifølge Allen (2000) først og fremst sted ved at livsløpsperspektivet, som fokuserer på historiske og sosiale prosesser og på individuell tid, til Mannheim, Elder og Ryder ble videreutviklet (Elder 1998, Allen m.fl. 2000). Tidligere forsøk på å knytte sammen makro- og mikronivåer, både i teori og forskningsmetoder, ble forbedret, samtidig som individene i større grad enn tidligere ble framhevet som aktive aktører når det gjaldt å skape egne liv innenfor historiske kontekster.

Karl Mannheim (1952) hevder at de som har levd i en periode med hurtige sosiale endringer, har utviklet en separat historisk sosial bevissthet eller en kollektiv identitet. Den kollektive identiteten oppfattes som å påvirke en generasjons holdninger og atferd og skille dem fra generasjonene før og etter dem. Historiske eller sosiale generasjoner blir beskrevet som å skille seg fra hverandre gjennom de historiske erfaringene de har delt, som igjen skaper deres felles visjon om verden. Den historiske epoken den enkelte vokser opp i, anses altså som formende (Mannheim 1952, Elder 1974). Tidlige erfaringer preger mennesker, og følger dem gjennom livet. Ifølge dette perspektivet kan store felles endringer, særlig i ungdomstiden, som er en viktig formingsfase, prege hele samfunnet over lang tid ved at en gruppe mennesker går gjennom livsløpet sammen.

En annen sentral talsmann for livsløpsperspektivet, Ryder (1965), hevder at ingen fødselskohorter er like. Hver ny kohort oppfattes som å ha en ny, frisk kontakt med samfunnet og den sosiale arven som de bærer med seg gjennom livet. Denne konfrontasjonen har blitt kalt for skjæringspunktet mellom fornyende og bevarende krefter i historien. Medlemmene i enhver kohort beskrives som å ha en unik plassering i historien og skiller seg fra andre kohorter. Nye kohorter sørger for at nye muligheter for sosial endring oppstår. Ryder påpeker at de nye kohortene ikke er årsaken til endringer, men at de sørger for endringene. Poten-

sialet for endring oppfattes å være konsentrert blant unge voksne som er gamle nok til å delta direkte i bevegelser som er tvunget fram av endring, men som ikke er gamle nok til å ha blitt forpliktet eller knyttet til et yrke, en bolig, en familie eller en bestemt måte å leve livet på.

46'erne har vokst opp på en historisk «vipp». Hvor moderne og individualistiske 46'erne var blitt innen 1990-tallet, oppfattes i denne studien som å være påvirket av hvor langt de selv var kommet i livsløpet da det skjedde endringer som gjorde det mulig for dem å ta individualistiske valg.

Omsorgsforskningen på 1990-tallet

En rekke undersøkelser på 1990-tallet viste at familielivet utviklet seg til å bli stadig mer mangfoldig (Allen m.fl. 2000). Eldre opplevde at barn og barnebarn levde i samboerskap, gikk gjennom skilsmisser og giftet seg igjen. Mange eldre opplevde å få en «fiktiv» slekt, da de ble ste-besteforeldre og ste-oldeforeldre. Dette større mangfoldet i familielivet åpnet for at det ble gjennomført studier på områder som tidligere var blitt oversett. Andre omsorgsgivere enn hustruer og døtre ble synliggjort. Undersøkelser viste at nevøer, nieser, søsken og venner stilte opp for eldre barnløse (Alexander, Rubinstein, Goodman og Luborsky 1992, Gautun 1993, Koropecykj-Cox 1998, Wu og Pollard 1998,). Eldre pleiet middelaldrende barn som var syke (Allen m.fl. 2000). I tillegg synliggjorde undersøkelser omsorg fra sønner til foreldre (Allen m.fl. 2000, Romøren 2001).

Forskere som Neena Chappel (1990), Kaye og Applegate (1990), Vern L. Bengtson (1995) og Tor Inge Romøren (2001) hevdet at omsorgsforskningen hadde tegnet et for negativt bilde av sønner som omsorgspersoner. De påpekte at mange hadde gjort enkle generaliseringer som gikk ut på at menn ikke ga omsorg i familien, selv om datagrunnlaget hadde vært begrenset. Harris (1998) studerte sønner som ga omsorg til foreldre med Alzheimers sykdom, og Merrill (1997) studerte omsorg sønner ga gamle foreldre. En norsk studie dokumenterte at sønner bodde nærmere og hadde hyppigere kontakt med foreldre enn det døtre hadde (Lingsom 1997). Studiene viste at situasjonen var langt mer differensiert enn slik det var blitt hevdet i forskningslitteraturen.

Forskning på omsorg mellom voksne og eldre generasjoner i familien blomstret opp over hele verden. En gjennomgang av 908 artikler om familiegerontologiske emner fra 13 samfunnsvitenskapelige tidsskrifter viser at halvparten av artiklene i på 1990-tallet hadde omsorg som tema (Allen m.fl. 2000). Flere undersøkelser viste at bånd mellom generasjonene ble oppfattet som sterke av de fleste familiedlemmer, både når det gjaldt følelsesmessige og instrumentelle dimensjoner (f.eks. Bengtson, Rosenthal og Burton 1990, Blieszner og Bedford 1995, Goldscheider 1990, Hagestad 1987, Rossi og Rossi 1990, Ryff og Seltzer 1995). En rekke

studier påviste sterke bånd, mye kontakt og utveksling av hjelp og støtte mellom voksne og eldre generasjoner i familien (Bengtson og Harootyan 1994, Eggeben og Hogan 1990, Elder, Rudkin and Conger 1994, Soldo og Hill 1993).

En rekke undersøkelser, både i Norge og i andre vestlige land, dokumenterte at familien fortsatt var hovedkilden til omsorg for eldre som var avhengig av hjelp fra andre for å klare seg (Abel 1990, Barstad 2000, Bengtson 2000, Bumpass 1990, Dahl 1995, Dwyer 1995, Daatland 1997, Gautun 1993 Maddox og Lawton 1993, Kohli 1999, Lingsom 1997, Miller og Warman 1996, Romøren 2001, Vigran 2000, Walker 1996). Undersøkelser viste imidlertid store variasjoner i hvordan slektninger stilte opp for hverandre (f.eks. Finch og Mason 1991, Bengtson 2001).

En rekke studier på 1990-tallet fokuserte på samspillet mellom velfredsstaten og familien i vestlige land (f.eks. Lingsom 1997, Kunemund og Rein 1999, Walker 1996, Bengtson 2000). Undersøkelsene viste at familiens omsorg til eldre ikke ble redusert parallelt med at velferdsstatens pleie- og omsorgstjenester ble bygd ut. En komparativ studie av USA, Canada, Storbritannia, Vest-Tyskland og Japan viste at sjenerøse offentlige velferdssystemer heller bidro til å øke enn til å underminere familiesolidariteten (Kunemund og Rein 1999). En studie av samspillet mellom offentlige tjenester og familieomsorg i Norge i årene 1965 til 1995 konkluderer med at det ikke ble overført omsorgsforpliktelser fra familien til det offentlige hjelpeapparatet i perioden med velferdsstatlig ekspansjon, det vil si fra 1965 til 1985 (Lingsom 1997). Omsorgsforpliktelser ble heller ikke ført tilbake til familien i årene etter 1985, da velferdsstaten gikk inn for å stramme inn tjenestetilbudet. Lingsom konkluderer at familieomsorgen har vist seg å være robust og uavhengig av omsorgspolitikken. Offentlige tjenester og familieomsorg blir beskrevet som å være komplementære, det vil si utfylle hverandre, heller enn å være substitutter for hverandre. Ifølge Kari Wærness (1984) viser den enorme veksten i offentlig omsorg, samtidig som familien fortsatt yter omfattende omsorg, at de offentlige tjenestene først og fremst har møtt behov som familien tidligere ikke ivaretok. Den amerikanske forskeren Bengtson (2000) uttrykker et lignende syn. Han beskriver institusjoner utenfor familien som å ha spesialisert seg og utviklet seg på en slik måte at befolkningen kan få dekket eller tilfredsstilt nye og andre behov, som det tidligere ikke var mulig å gjøre noe med.

Det ble forsket lite på om det er en direkte sammenheng mellom individualisering og utveksling av omsorg mellom generasjoner i familien. Forskningen på feltet ga imidlertid inntrykk av at omsorgsrelasjoner mellom familiegenerasjoner ikke forvitret, samtidig som samfunnsvitere beskrev samfunnet generelt, og familien spesielt, som mer individualisert. Ingenting tydet på at verken trenden med økt individualisering eller utbyggingen av velferdsstaten svekket omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende menn og kvinner og deres gamle foreldre.

I tillegg til undersøkelsene til Janet Finch ble det utført enkelte studier som belyste sammenhengen mellom relasjonshistorier og omsorg. Disse ga delvis støtte til relasjonismeperspektivet. Quereshi og Walker gjennomførte en studie av familieomsorg til eldre i Sheffield på slutten av 1980-tallet (Walker 1996). I undersøkelsen oppga yngre generasjoner at følelser og gjensidighet var viktige grunner til at de ga foreldre omsorg (Quereshi og Walker 1989, Walker 1996). Verken følelser eller gjensidighet var imidlertid nødvendige betingelser for at barna ga de gamle praktisk hjelp. Mange hjalp foreldrene fordi de følte at de måtte. Walker (1996) tolker dette som et uttrykk for at de fleste omsorgsrelasjoner er kjennetegnet av en balanse mellom gjensidighet, følelser og plikt.

En studie av omsorg til eldre barnløse i en norsk småby på 1980- og 1990-tallet studerte også relasjonshistorier (Gautun 1993). Undersøkelsen, som ble ledet av Tor Inge Romøren, viste at mange eldre barnløse hadde utviklet tette bånd til nevøer, nieser, søsken og også i noen tilfeller personer som de ikke var i slekt med. Omsorgsgivere som ga mye omsorg fortalte at forholdet til den gamle før hjelpesituasjonen oppstod, var en viktig grunn til at de stilte opp. Det var ikke tilfeldig hvem i familien som hjalp til. Omsorgsgiver og den gamle hadde en felles fortid. Hjelpen som ble gitt var ofte en fortsettelse av en relasjon som hadde vart over flere år, og hvor den gamle var den som tidligere hadde gitt mest. I framstillingen av selve omsorgsforløpet ble følgende forhold nevnt som begrunnelse for hjelp: Tidligere i livet, som voksne, hadde de delt hushold med den gamle. Den gamle hadde tidligere stilt opp for dem. I tillegg hadde de hatt et godt forhold til den gamle både før alderdom og på undersøkelsestidspunktet. Andre forhold enn relasjonshistorier påvirket også omsorgsrelasjonene. Sterkest sammenheng viste analysene at det var mellom de gamles behov og omsorg som pårørende ga.

2.4 Oppsummering

Dagens debatt om samhold og omsorg i familien representerer en tredje fase innen sosiologien etter den annen verdenskrig i bekymringer knyttet til familiestruktur, roller og relasjoner. Den første var debatten om «den isolerte kjernefamilie», som fokuserte på familien som sosial gruppe og sosial institusjon. Den andre handlet om «kjønnsroller innen familien», der søkelyset ble satt på kvinners omsorgsarbeid. Den tredje debatten dreier seg om konsekvenser av en stadig økende individualisering, svekkede eller uklare normer knyttet til familieband og en velutbygd velferdsstat, der mye av omsorgen har blitt offentliggjort. I den første fasen bekymret man seg for familien som gruppe og sosial institusjon. I den andre fasen bekymret man seg for hvordan kvinner har det. Nå står vi midt oppi en debatt

om hvorvidt en velutbygd velferdsstat og en stadig økende individualisering fører til at sårbare personer i familien, som barn og gamle, får den omsorgen de trenger. En rekke undersøkelser har studert samspillet mellom velferdsstaten og familien. Disse konkluderer med at offentlige pleie- og omsorgstjenester ikke fortrenger, men supplerer familieomsorgen. Samfunnsvitere har i de senere år i økende grad vært opptatt av hvordan individualisering påvirker familien. Men de har i liten grad undersøkt empirisk om individualisering svekker omsorgsrelasjoner i familien.

Flere samfunnsvitere hevder i dag at den langvarige historiske trenden med økt individualisering akselererte fra andre halvdel av 1960-tallet og fikk en ny form på 1980- og 1990-tallet. Akkurat som i industrisamfunnets framvekstperiode, har det i industrisamfunnets innskrenkningsperiode oppstått en bekymring for at ekstrem individuell frihet truer fellesskapet mellom mennesker. Flere frykter at individualistiske, selvrealiserende mennesker ikke bryr seg om andres behov – heller ikke behovene til foreldre og barn, fordi disse begrenser den enkeltes muligheter til å velge.

En rekke endringer i familiesfæren, som nedgang i fruktbarhet, stigende antall skilsmisser, økt antall samboerskap samt økende yrkesaktivitet blant kvinner, blir beskrevet som uttrykk for den nye individualismen. Noen av disse endringene, nærmere bestemt nedgang i fertilitet, økt antall skilsmisser og økt yrkesaktivitet blant kvinner, fokuseres i denne studien av 46'erne fordi de var blant de første som tok del i disse endringene.

Samfunnsvitere er uenige om hvorvidt økt individualisering fører til at generasjonene i familien i stadig mindre grad tar vare på hverandre. Flere frykter som sagt at utviklingen fører til at omsorgsforpliktelser forvitrer. Andre hevder at forpliktelser skapes på nye måter, og at det faktisk skapes sterkere forpliktelser enn i det tradisjonelle samfunnet. Talskvinner for et relasjonismeperspektiv hevder at omsorgsforpliktelser i stadig større grad skapes av forhandlinger mellom slektninger over tid. Forpliktelser som utvikles gjennom relasjoner oppfattes som å være sterkere enn forpliktelser som tidligere var basert på tradisjon og religion, som ikke var utviklet av den enkelte, men påført den enkelte av samfunnet utenfor.

Det kan tenkes at både pessimistene og optimistene tar feil. Økt individualisering behøver ikke å påvirke omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende kvinner og menn og deres gamle foreldre i dag. Middelaldrende personer kan ha blitt utsatt for individualisering så sent i livet at trenden ikke preger omsorgsrelasjonene til foreldre. Det meste av litteraturen om økt individualisering har et begrenset perspektiv på hvordan mennesker i ulike alder påvirkes av endringer i en historisk epoke. De som deltar i debatten forholder seg i liten grad til litteratur som er opptatt av samspill mellom livsløp og historisk sammenheng. Dermed overses det at hvor påvirket mennesker blir av endringer i tiden, avhenger av hvilken alder de er i. Felles erfaringer i barne- og ungdomså setter varig preg på mennesker. For å

forstå omsorgsrelasjonene de hadde til foreldrene på 1990-tallet, må vi altså kjenne til den historiske epoken som formet dem.

Kapittel 3 Data og metode

Denne studien bygger på et variert datatilfang, og inkluderer både sekundær data-analyse og analyse av primær data. Med utgangspunkt i historisk statistikk, lovgivning og annet kildemateriale beskrives den historiske epoken, brytningstiden, som 46'erne har gjennomlevd. Det vises til kilder som benyttes i beskrivelsen av den historiske epoken i kapittel 4. Ved hjelp av data fra Norsk Monitor, som er samlet inn av professor Ottar Hellevik, gjennomfører jeg en analyse av 46-kohortens verdier og sammenligner disse med verdiene til fødselskull som er født før og etter dem. Disse undersøkelsene er nærmere omtalt i kapittel 5. Sentralt i studien står en egen spørreskjemaundersøkelse, som omtales i dette metodekapitlet. Denne undersøkelsen ble gjennomført i et landsrepresentativt utvalg av 1946-kohorten i 1997. Ved hjelp av data fra undersøkelsen gis en oversikt over 46'ernes valg med hensyn til familie- og yrkesliv (kapittel 6), og analyser av omsorgsrelasjonene mellom 46'erne og foreldrene i 1997 (kapittel 7, 8, 9 og 10).

3.1 Design

Høsten 1997 gjennomførte jeg en spørreskjemaundersøkelse i et landsrepresentativt utvalg av 1500 menn og kvinner, som var født i 1946. Undersøkelsen har en svarprosent på 58. Det vil si at i alt 868 personer har svart.

Bakgrunn

Ideen til undersøkelsen begynte å spire da jeg skrev min hovedoppgave i 1990, om hvordan 42-åringer opplevde sine mødre som bestemødre. I hovedoppgaven analyserte jeg data fra en undersøkelse som ble gjennomført i 1988 i et representativt utvalg av førstefødte i 1946 i to geografiske områder, under ledelse av Gunhild Hagestad. Gjennom hovedoppgavearbeidet ble jeg interessert i denne kohortens omsorgsrelasjoner til foreldrene, og nysgjerrig på hvordan disse var da de ble eldre. I 1988 så det ut som at mødrene stilte mer opp for 46'erne enn omvendt. I 1997 hadde barna til 46'erne blitt store, foreldrene var blitt eldre og flere hadde fått dårlig

helse. Jeg regnet derfor med at omsorgssituasjonen og relasjonene hadde endret seg.

Analysene fra 1988 viste uventede sammenhenger mellom det jeg oppfattet som tradisjonelle og moderne, individualistiske trekk ved 46'erne og mødrene og omsorg, som jeg ønsket å studere nærmere. Yrkesaktive mødre ble i størst grad opplevd som en støtte, og flere 46'ere ville gå til mødre med yrkeserfaring enn til husmødre dersom de trengte hjelp (Gautun 1990). De som var skilt sa de ville be mødrene om flere typer hjelp enn de som var gift. Skilte 46'ere ville også oftere enn de som var gift be mødrene om råd dersom de var bekymret for sine barn.

I 1997 valgte jeg å gjennomføre en undersøkelse i et utvalg som bestod av hele fødselskullet, og ikke kun se på førstefødte. Jeg valgte også å gjennomføre en undersøkelse som dekket hele landet. I stedet for å fokusere på potensiell omsorg mellom 46'erne og foreldre som i 1988, ville jeg i 1997 at 46'erne skulle beskrive omsorgsrelasjonene til foreldrene, altså svare på spørsmål om hvordan de faktisk stilte opp for hverandre. På grunn av foreldrenes høye alder og helsetilstand ble hovedvekten lagt på omsorg til foreldrene.

Noen av spørsmålene 46'erne ble spurt om i 1997 er også stilt i andre undersøkelser, som er utført både i Norge (Familieundersøkelsen 1988, Larviksundersøkelsen 1960–2001, Levekårsundersøkelsen 1991, 1995 og Tidsnyttingsundersøkelsen 1990) og i andre land (Bengtson 1982, Hammarstrøm 1986). Susan Lingsom (1997) sin norske studie av arbeidsdeling mellom det offentlige og familien over tid, ga også ideer til spørsmål. Spesielt ønsket jeg å innhente empiri på hennes tanker om at velferdsstatens framvekst hadde skapt nye oppgaver for familien. Lingsom sin studie, som gir en oversikt over familieomsorg og offentlig omsorg over en trettiårsperiode, bygger på tilgjengelig offentlig statistikk om familieomsorg. Denne statistikken inneholder begrenset informasjon om familieomsorg, og omsorgsrelasjonene mellom barn og foreldre i alderdommen. Hovedhensikten med undersøkelsene som Lingsom bruker data fra var ikke å studere omsorgsyting mellom slektninger. Med undersøkelsen i 1997 ønsket jeg å gjennomføre en mer inngående undersøkelse av hvordan middelaldrende menn og kvinner stilte opp for sine gamle foreldre på et gitt tidspunkt.

En annen viktig inspirasjon har vært Tor Inge Romøren sin undersøkelse av eldres funksjonstap, familieomsorg og offentlig omsorg til eldre i Larvik på 1980- og 1990-tallet (Romøren 2001). Undersøkelsen inneholder data som gir en unik, detaljert beskrivelse av samspillet mellom familieomsorg og offentlige tjenester til eldre over tid. Jeg jobbet i årene 1990 til 1993 som forskningsassistent på denne undersøkelsen. I min egen undersøkelse i 1997 stiller jeg noen av de samme spørsmålene som i Romørens undersøkelse. Romøren sin undersøkelse i Larvik er gjennomført i en eldre generasjon av omsorgsgivere enn 46'erne som jeg studerer. Undersøkelsen i 1997 skiller seg også fra Larviksundersøkelsen ved å studere færre

omsorgsrelasjoner i familien. I Larviksundersøkelsen studeres nettverk, og dermed flere relasjoner. I Larviksundersøkelsen er det gjennomført over 400 kvalitative intervjuer med nærmeste pårørende til de gamle. Mens jeg analyserte disse og utarbeidet kodebok, så jeg at flere pårørende uoppfordret fortalte at de ønsket å hjelpe den gamle fordi han eller hun hadde stilt opp for dem tidligere i livet. Disse fortellingene satte meg på ideen å undersøke om det er en sammenheng mellom relasjonshistorier og omsorgsrelasjoner mellom 46'erne og foreldrene.

En tverrsnittundersøkelse

I en tverrsnittundersøkelse, som undersøkelsen av 46'ere i 1997 er, gjøres observasjoner kun på ett tidspunkt. Observasjonsenheter i undersøkelsen er individer. Tverrsnittundersøkelser kjennetegnes av at en rekke ulike egenskaper ved enheten som undersøkes registreres for å studere variasjon og samvariasjon (Skog 1998). I en studie med tverrsnittsdata er utgangspunktet for kausalanalysen korrelasjoner og korrelasjonsmønstre. Det undersøkes om undersøkelsesenheter med visse egenskaper også har andre egenskaper eller handler på bestemte måter.

Et grunnleggende problem i testingen av kausale hypoteser, med utgangspunkt i denne typen data, er ulike varianter av problemer med bakenforliggende variabler: «Grunnen til at observasjonsenheter som er ulike med hensyn til variabelen X også er ulike med hensyn til Y, behøver ikke å være at X er årsak til Y. Grunnen kan rett og slett være at de som er ulike med hensyn til X også er ulike i andre henseender (Z). Kanskje er det nettopp denne ulikheten i andre henseender Z som er de egentlige årsakene til ulikhetene med hensyn til Z» (Skog 1998: 69–70). Problemet kan omgås med kontrollvariabelmetoden, som går ut på at det blir kontrollert for mulige bakenforliggende faktorer ved hjelp av statistiske metoder. For å gjøre dette må det også innhentes opplysninger som gjør det mulig å undersøke om enhetene er forskjellige på andre måter. Hvis så er tilfellet, må ulike undergrupper som ikke er forskjellige i andre henseender, studeres. Dette kan gjøres ved hjelp av tabellteknikker, eller ved hjelp av regresjonsteknikker (Skog 1998). I denne studien anvendes først og fremst regresjonsteknikker i analysene for å kontrollere for andre variabler.

Selv om det kontrolleres for mange bakenforliggende faktorer, vil det alltid være en fare for at faktorer overses på grunn av mangelfulle kunnskaper, eller fordi det mangler opplysninger om forhold man gjerne skulle ha kontrollert for. Begrenset sammenlignbarhet og derav følgende spuriøse korrelasjoner vil derfor alltid være et problem i tverrsnittstudier.

Skog påpeker i tillegg en annen svakhet ved tverrsnittundersøkelser, nemlig at det ikke er mulig å fastslå hva som kommer først når korrelasjoner påvises. Det er heller ikke mulig å vite om den uavhengige og avhengige variabelen opptrer nær

hverandre i tid, eventuelt om det foreligger noen mellomliggende kausalkjeder som knytter dem sammen. Problemene kan imidlertid løses ved å anvende data som ikke bare beskriver et øyeblikksbilde, men som belyser utviklingen over tid på en eller annen måte – slik det for eksempel gjøres i den historiske framstillingen i kapittel 4 i denne studien av 46'erne. Hvis det observeres at endringer i den uavhengige variabelen ofte etterfølges av endringer i den avhengige, og at stabiliteten i den uavhengige ofte ledsages av stabilitet i den avhengige, kan vi være tryggere både når det gjelder asymmetri og kontiguitet. Det er da mulig å utelukke at den avhengige variabelen har inntruffet lenge før den uavhengige (Skog 1998). Som vist i kapittel 4 er det ikke alltid mulig å fastslå rekkefølgen, selv om utvikling over tid belyses. Noen historiske endringer skjer parallelt, påvirker hverandre gjensidig, og kan være umulig å fastslå rekkefølgen på.

3.2 Utvalg

Fordi hovedhensikten med undersøkelsen er å studere omsorgsrelasjoner mellom 46'erne og foreldrene, er det kun 46'ere som hadde én eller begge foreldre i live som er trukket ut for å delta i undersøkelsen. Et flertall av de som har svart på undersøkelsen oppgir at mødrene er i live (89%), og nesten halvparten (47%) oppgir at fedrene er i live. Tallene er ikke representative for alle 51-åringer som bodde i Norge i 1997. Det var flere i denne aldersgruppen i hele befolkningen som ikke hadde foreldre i live på undersøkelsestidspunktet. Det er imidlertid ikke mulig, ifølge Statistisk sentralbyrå, å identifisere hvor mange det var som ikke hadde noen foreldre i live i hele befolkningen. For mange i 46-årgangen mangler det opplysninger om foreldrene var i live eller var døde.

Utvalget ble, med tillatelse fra Datatilsynet, trukket fra Folkeregisteret av Statens Datasentral. Opinion gjennomførte på oppdrag fra Fafo datainnsamlingen i oktober og november 1997. Det ble ikke registrert personidentifiserbare opplysninger i forbindelse med datainnsamlingen og Opinion sin rapportering av funnene til Fafo. Resultatene fra undersøkelsen ble overlevert i form av en analyseklar SPSS-fil, bestående av anonymiserte data. Registermaterialet ble destruert umiddelbart etter at datainnsamlingen var gjennomført. Spørreskjemaene ble første gang sendt ut 31. oktober 1997, og det kom da inn 641 svar. Det ble gjennomført purring 15. november, og den endelige svarprosent ble 58 (i alt 868 personer).

Hvem som har svart

Svarprosenten på undersøkelsen er noe lav. Derfor tvinger spørsmålet seg fram om hvorvidt funn er representative og kan generaliseres til hele befolkningen av 46'ere. Dersom de som lot være å svare ikke skiller seg ut, er det ikke problematisk å generalisere funn fra undersøkelsen. Da ville resultatene blitt de samme, selv om svarprosenten var høyere. Det er mulig å undersøke om de som har latt være å svare skiller seg ut på noen kjennetegn. Seksjon for befolkningsstatistikk i Statistisk sentralbyrå har utarbeidet en oversikt over enkelte kjennetegn ved alle personer født i 1946, det vil si de 22 750 personene fra denne årgangen som de vet hadde én eller to foreldre i live per 1.1.1998. Disse er sammenlignet med dem som har svart på undersøkelsen (nettutvalget). Sammenligningen er ikke helt uproblematisk, i og med at Statistisk sentralbyrå sin oversikt inneholder registerdata, mens informasjon om nettutvalget kommer fra informantene selv. Noen av svarene som informantene har gitt kan være upresise. Det er for eksempel ikke sikkert at alle husker helt presist sin arbeidstid eller hvor mange innbyggere som bor i bostedskommunen. Andre spørsmål, som for eksempel hvilket kjønn de har, er det større grunn til å stole på er nøyaktige. Det ideelle ville vært å kunne sammenligne registerdata med registerdata. Selv om noen av svarene kan være mindre nøyaktige enn registerdataene er det ikke spesielle grunner til å tro at det dreier seg om store sprik mellom registerdataene og svarene som er gitt.

Uventet var det flere menn (55%) enn kvinner (45%) som svarte på spørreskjemaet. Hovedforklaringen på dette er ikke at det var flere menn enn kvinner som var i live, fordi forskjellen mellom andel menn (51%) og kvinner (49%) som var i live er liten. En mulig forklaring på flere svar fra menn, kan være at de i stadig større grad har blitt involvert i og opptatt av omsorgsarbeid. Siden det er nytt for menn å delta i omsorgsarbeid, ville de kanskje benytte anledningen de fikk til å fortelle om sine erfaringer. Det er ikke mulig å undersøke om forklaringen er riktig.

Jeg har valgt å la være å møte kjønnskjevheten gjennom vekting. Analysene viser små forskjeller mellom kvinner og menn i gjennomsnittlig antall typer hjelp de ga til foreldrene (jf. kapittel 7, 8 og 9). Om et større antall kvinner hadde svart ville derfor ikke ha påvirket gjennomsnittlig antall typer hjelp som er undersøkt. (Indeksene hjelp til mor og hjelp til far er beskrevet under overskriften 3.3 Operasjonalisering.) Kvinner og menn ga imidlertid ulike typer hjelp til foreldrene (jf. kapittel 10). Kvinner hjalp til med andre typer praktisk hjelp enn menn. Flere kvinner hjalp til med rengjøring, og flere menn hjalp til med reparasjoner, hagearbeid og lignende. Flere kvinner enn menn hjalp også foreldrene med å gi råd og støtte i forhold til personlige problemer. I tillegg pleiet en større andel kvinner enn menn mødre. Om flere kvinner hadde svart på spørreskjemaet ville derfor sannsynligvis en større andel av 46'erne ha oppgitt at de hjalp til med rengjøring og personlig støtte, samt pleiet mødre.

Tabell 3.1 Kjennetegn ved alle personer med fødselsår 1946 som hadde én eller begge foreldre i live i 1997 og nettoutvalget. Prosent.*

	Alle	Nettoutvalg
Utdanningslengde		
7-årig folkeskole el kortere/Framhaldsskole/9-årig grunnskole	21	30
Folkehøyskole/Realskole el middelskole/Artium/	51	32
3-årig videregående allmennfag		
Universitet/høyskole	28	38
Er yrkesaktiv	85	88
Arbeidstid		
35 timer eller mer	78	82
20-34 timer	14	13
1-19 timer	9	5
Sivilstand		
Gift	69	71
Ugift	13	13
Enke/enkemann	2	2
Separert/skilt	16	16
Kommunestørrelse(antall innbyggere)		
Færre enn 3000	8	7
3000-10 000	26	28
10 000-20 000	20	19
20 000-50 000	20	20
Mer enn 50 000	27	26
Har søsken	59	91
N	20276	868

* SSB har også registerdata om inntekt, men jeg har valgt å ikke sammenligne inntektsopplysningene fordi jeg ikke har registerdata om inntekt for de undersøkte. Nettoutvalget har oppgitt inntekt selv, og hva folk oppgir som inntekt, viser seg ofte å ikke stemme med registrert inntekt.

De som har svart på undersøkelsen skiller seg ikke fra resten av befolkningen når det gjelder sivilstand. Andelen gifte som svarte, tilsvarte andelen gifte i befolkningen, og det var like mange som var separert eller skilt som svarte, likedan ugifte og enker/enkemenn (jf. tabell 3.1). Når vi ser på bosted, det vil si innbyggertall, og sammenligner nettoutvalget med hele befolkningen, finner vi heller ikke at noen grupper er overrepresentert i undersøkelsen. Personer som var bosatt på mindre steder, tettsteder, småbyer eller store byer svarte i like stor utstrekning på spørreskjemaet (jf. tabell 3.1).

En stor andel av 46'erne er enebarn. Depresjon og krig hadde fått mange kvinner til å utsette det å få barn. Flere av kvinnene som ble mødre i fredsåret var godt opp i åra, og hadde sannsynligvis bare denne ene muligheten til å få barn. Så mange som 30 prosent av førstefødte i 1946 fikk aldri søsken (Hagestad 1991). Når vi sammenligner nettoutvalget med alle, ser vi at det er en underrepresentasjon av enebarn i undersøkelsen. Forklaringen på denne skjevheten er at enebarna ikke

oppfyller kriteriene for å bli valgt ut til å være med i undersøkelsen. For å bli trukket ut, måtte de som var født i 1946 ha én eller begge foreldrene i live. Enebarna hadde eldre foreldre, og mange av disse foreldrene var ikke i live i 1997. Skjevhetene skyldes derfor antakelig ikke at enebarn har latt være å svare på undersøkelsen, men at mange av dem ikke ble trukket ut og spurt om å delta.

Omtrent like mange yrkesaktive som ikke yrkesaktive har svart på undersøkelsen (jf. tabell 3.1). Når vi sammenligner utdanning til alle med nettoutvalg, viser det seg imidlertid at både de med lav og høy utdanning er overrepresentert i undersøkelsen (jf. tabell 3.1). De som skiller seg ut ved ikke å ha svart er de som har gått folkehøyskole, realskole eller middelskole eller artium/3-årig videregående skole. Det er vanskelig å finne en forklaring på disse skjevhetene. At flere av de med høy utdanning har svart, er ikke overraskende. Personer med høy utdanning har en større tilbøyelighet til å svare på undersøkelser. At flere av de med lav utdanning enn de med middels utdanning har svart, er imidlertid overraskende. Skjevheten skyldes ikke at det er flere kvinner som har svart, og at disse har lav utdanning. En mulig forklaring er at det er de med middels lang utdanning som har det mest travelt i arbeidslivet, og at flere av disse ikke har tatt seg tid til å svare. Det er ikke mulig å få bekreftet denne antakelsen, eller undersøke andre forklaringer.

Utdanningsskjevhetene kan ha to typer konsekvenser. For det første kan skjevhetene føre til en skjevhet i omfanget av hjelp som kommer fram i undersøkelsen. Mer alvorlig er det om skjevhetene påvirker effekter. Det er valgt å ikke møte utdanningsskjevhetene gjennom vekting, fordi en vekting kan gjøre vondt verre dersom den ikke gir et godt treff på skjevhetene. For det første vet vi ikke om skjulte skjevheter. For det andre kan det for eksempel være spesielle grupper blant dem med middels utdanning som har latt være å svare. Det vil da bli feil å vekte alle med middels utdanning, fordi det kan oppstå andre skjevheter som igjen gjør utvalget mindre representativt. En vekting vil kunne bomme når det gjelder å treffe de personene som lot være å svare fordi de kjennetegnes av kombinasjoner av karakteristika som det ikke finnes informasjon om. Likevel velger jeg å vekte utdanningsvariabelen og gjennomføre bivariate analyser på to sentrale avhengige variabler i metodekapitlet, for å vise konsekvensene av vekting. Enten kan det vise seg at det betyr veldig lite for å trekke substansielle konklusjoner. Eller det kan vise seg at det å ikke vekte har en betydning. Jeg gjennomgår en vekting for å se hvilke feil jeg i verste fall kan gjøre uten å vekte. De to uavhengige variablene som inngår i analysen som presenteres i tabell 3.2, er de to indeksene hjelp til far og mor, som er beskrevet i metodekapitlet under overskriften operasjonalisering.

Når vi sammenligner den vektete bivariate analysen mellom utdanning og de to hjelpeindeksene (jf. tabell 3.2) med den uvektete analysen som presenteres i tabell 9.1, ser vi at vektingen betyr lite for resultatet. Om utdanningsvariabelen

Tabell 3.2 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp fra 46'erne til foreldre sett i forhold til vektet utdanningsvariabel*. 1997.

	Far		Mor	
	Gjennomsnitt	N	Gjennomsnitt	N
7-årig folkeskole el kortere/ Framhaldsskole/9-årig grunnskole	1,15	78	1,62	126
Folkehøyskole/Realskole el middelskole/ Artium/3-årig videregående, allmennfaglig	1,06	176	1,82	324
Universitet/høyskole	1,08	343	1,69	171

* Utvalgene er vektet til å bli representative i forhold til registerdata fra SSB. Utvalget 7-årig folkeskole el kortere/framhaldsskole/9-årig grunnskole er vektet til 0,71 og utvalget folkehøyskole/realskole el middelskole/artium/3-årig videregående, allmennfaglig er vektet til 1,59 Utvalget med universitet/høyskole er vektet til 0,76.

vektes eller ikke, ser altså ikke ut til å bety noe verken for omfanget, det vil si hvor mange typer hjelp som gis, eller for å forklare forskjeller mellom utvalgene med ulik utdanning.

Vi vet ikke om de som har latt være å svare skiller seg ut på andre måter, eller om de har hatt spesielle grunner til å la være å svare på undersøkelsen. Det er uvisst om og på hvilken måte omsorgsforpliktelser og ansvar som denne aldersgruppen har kan ha påvirket om de har vært villig til å fylle ut spørreskjemaet. De som har omfattende omsorgsoppgaver for foreldre kan ha latt være å svare fordi de har for mye å gjøre. På den annen side kan det nettopp være denne gruppen som i størst grad har svart på spørreskjemaet, fordi de har ønsket å synliggjøre omsorgssituasjonen de står i. Det kan også tenkes at de som har omsorgstrengende foreldre, og som ikke stiller opp for dem, ikke har ønsket å svare på spørsmålene. De som har foreldre som er selvhjulpne kan på den annen side ha latt være å svare på spørreskjemaet fordi det handler om situasjoner de ikke er oppi, og som derfor er uviktige og uinteressante for dem. Det er vanskelig å ha noen klar oppfatning om hvem som ikke har villet delta i undersøkelsen. De som har latt være å svare behøver ikke å være spesielle. Det har generelt blitt stadig vanskeligere å få folk til å svare på spørreskjemaundersøkelser. Folk er lei av spørreskjemaundersøkelser. Ut fra at det ikke er opplagte grunner til at spesielle grupper har latt være å svare, samt hva frafallsanalysen over viser, vurderer jeg svarene som representative, og at funn kan generaliseres til å gjelde hele kohorten.

3.3 Operasjonalisering

Tradisjonelle og moderne, individualistiske valg

Tradisjonelle valg er definert som følgende: Å få tre eller flere barn, å forbli gift med samme partner. I tillegg oppfattes kvinner som har valgt å være hjemmевærende eller å jobbe deltid som å ha tatt et tradisjonelt valg. Moderne, individualistiske valg til både kvinner og menn er definert som å få to eller færre barn, og å gå gjennom en skilsmisse. I tillegg defineres det å velge et heltidsyrkesaktivt liv som et moderne, individualistisk valg for kvinner. Begrunnelsen for at disse valgene er definert som tradisjonelle eller moderne, individualistiske, er nærmere omtalt i kapittel 1 under overskriften Konkrete problemstillinger, og i kapittel 2 under overskriften Den nye individualismen og generasjonsbånd i familien.

46'ere som ikke har fått barn er gruppert sammen med de som fikk ett eller to barn i analysene. Disse kan imidlertid være barnløse personer både fordi de ikke har ønsket denne typen forpliktelser, fordi de ikke er fertile eller fordi de ikke har klart å komme i en situasjon der de kan få barn selv om de skulle ønske det. Det er ikke mulig å skille disse gruppene fra hverandre. For å se om barnløse skiller seg ut, utføres også analyser der det skilles mellom barnløse og de som har barn.

Det er ikke helt uproblematisk å si at 46'ere som har gått gjennom en skilsmisse har tatt et moderne, individualistisk valg. Noen av dem kan ha vært gift med en partner som har tatt dette valget for dem. Det er ikke mulig å fastslå om det er den undersøkte, ektefellen eller begge som har valgt skilsmisse. Likevel har jeg valgt å definere skilsmisse som et moderne, individualistisk valg. Dersom det er en sammenheng mellom det å velge å skille seg og omsorgsrelasjoner, vil sannsynligvis dette vise seg i analysene, selv om noen har opplevd at det er ektefellen som ville skille seg.

Det er undersøkt om ektefellens yrkesaktivitet og arbeidstid kan være en indikator som skiller tradisjonelle menn fra moderne, individualistiske menn – det vil si om menn som har ektefeller som jobber heltid skiller seg fra menn som har ektefeller som er hjemmевærende eller jobber deltid. Analysene viser ingen sammenheng mellom denne variabelen og omsorgsmønstre, og er derfor ikke inkludert som et kjennetegn på tradisjonelle eller moderne, individualistiske menn.

Jeg har også undersøkt om det er mange av de som kan sies å tilhøre moderne fortropper, det vil si som har tatt flere moderne, individualistiske valg. De moderne fortroppene er definert på to forskjellige måter for kvinner og menn. Menn må ha tatt to moderne, individualistiske valg for å tilhøre fortroppen. Kvinner må ha tatt alle de tre moderne, individualistiske valgene.

Omsorg

Omsorg er både et hverdagslig ord og et faglig analytisk begrep som dekker en mangfoldig praksis i mange ulike sammenhenger, som i familien, av offentlige tjenester, av venner i nærmiljøet og av frivillige. Omsorgsbegrepet sier både noe om:

- hva (arbeidet) som gjøres,
- relasjonen mellom de involverte partene, og
- kvaliteten i det utførte arbeidet (Szebehely 1996).

Omsorg er både et arbeid, hjelp som gis i ulike situasjoner, en tilstand som oppstår i møtet mellom mennesker, og en kvalitet i det arbeidet som gjøres. Omsorg utspiller seg i en relasjon mellom to eller flere personer, der den enkelte har personlig omtanke for og vil sørge for å hjelpe den eller de andre (Thorsen og Dyb 1993). Inge Eidsvåg (1999) definerer omsorg som å være til stede, bry seg, forstå, vise medfølelse, ømhet – alt i praksis. Dette synet på omsorg bygger på Heidegger, som hevdet at omsorg innebærer å bry seg om og å ta vare på en annen (jf. Vetlesen og Nordtvedt 1994). I denne studien undersøkes først og fremst hva (arbeidet) som gjøres. Noen spørsmål belyser også relasjonen mellom 46'erne og foreldrene. Studien inneholder ikke data som kan si noe om kvaliteten på det utførte arbeidet.

Omsorg er vanskelig å måle

De metodologiske problemene er store i studier av omsorgsarbeid. Hva som kan være viktig for en forsker å framheve ved omsorg, kan være svært forskjellig i ulike kontekster som studeres (Wærness 1999). Ifølge Marta Szebehely (1999) omfatter omsorgsbegrepet både praktiske arbeidsoppgaver og en følelsesmessig relasjon, og viser til Thomas (1993) sine begreper «caring for» og «caring about». I de fleste studier defineres «omsorg» eller «omsorgsarbeid» som et antall praktiske oppgaver utført som hjelp til en person som ikke selv kan klare dette arbeidet (Szebehely 1999). Når det gjelder hjemmeboende eldre, omfattes både omsorg i hjemmet, som for eksempel rengjøring, matlaging og vask, og omsorg for kroppen, som for eksempel hjelp til å bade/dusje eller kle på seg. I studier av omsorg til eldre har vanligvis ikke følelsesmessig omsorgsarbeid, som for eksempel det å trøste, inngått. Vanligvis inngår heller ikke tidkrevende, men for mottakeren ofte usynlig omsorgsarbeid som tilsyn i undersøkelser av omsorgsarbeid (Szebehely 1999). Omsorgsarbeid som utføres av familie og slekt er også ofte usynlig i den forstand at verken den som får eller den som gir omsorg har reflektert over hvilke aktiviteter som er omsorg og hvilke som for eksempel er sosial omgang (Szebehely 1999). Det er derfor vanskelig å måle pårørende omsorg i intervjuer, spesielt om den hjelpe-trengende blir spurt. Det ligger i omsorgsgivingens ideal at den som tar imot hjelpen

helst ikke skal bli minnet om sin hjelpeløshet. Omsorg skal gis på en så fintfølende og usynlig måte som mulig (Szebehely 1999).

Hvordan omsorg er operasjonalisert i undersøkelsen

Omsorgsarbeid er i undersøkelsen av 46'erne ikke definert like strengt som Wærness sin definisjon av omsorgsarbeid (jf. kapittel 2). Det skilles ikke mellom omsorgsarbeid og personlig tjenesteyting, fordi det er vanskelig å vurdere i hvor stor grad eldre er selvhjulpne (jf. diskusjon i kapittel 2). 46'erne ble stilt åtte spørsmål om ulike typer hjelp som de kunne ha gitt foreldrene i løpet av den siste måneden. Disse kan grupperes i fem kategorier:

- personlig/følelsesmessig støtte (råd og støtte i forhold til et personlig problem)
- økonomisk støtte (lånt/gitt penger)
- praktisk hjelp (dagligvareinnkjøp, rengjøring av bolig, reparasjoner/hagearbeid snømåking o.l., kjøring)
- informasjon/råd (informert om trygd, skatteregler el. offentlige instanser)
- pleie/tungt tilsyn

Jeg undersøker om de ga personlig/følelsesmessig støtte, som går ut på å lytte, snakke og gi råd både til vanlig og i krisesituasjoner. Følelsesmessig støtte er en type hjelp som er lite synlig, men som eldre ofte opplever som å være den viktigste støtten de kan få. Johansson (1990) har påpekt at følelsesmessig støtte er svært viktig, fordi den bidrar til at den gamle opprettholder en interesse for livet og unngår depresjon og sosial isolasjon. Den andre typen hjelp som undersøkes er økonomisk støtte, selv om det ikke er vanlig i Norge eller andre land i Skandinavia at barn støtter foreldre økonomisk. Eldre i disse landene trenger vanligvis ikke denne formen for støtte fra barn, fordi de har en trygg økonomisk situasjon gjennom velferdsstaten. Praktisk hjelp er en tredje type omsorg som undersøkes. For å fange opp praktisk hjelp som både kvinner og menn gir, stilles et spørsmål om innkjøp og husarbeid og et spørsmål om reparasjoner/hagearbeid, snømåking og lignende. Jeg undersøker i tillegg om de hjalp foreldrene med kjøring. En fjerde type hjelp er informasjon om trygd, skatteregler eller offentlige instanser. Pleie og tilsyn med alvorlig demente som ikke kan ta vare på seg selv, er tunge og krevende typer omsorg som også undersøkes.

I tillegg er noen typer omsorgsoppgaver som familien må utføre som er skapt av velferdsstaten undersøkt. Slektninger fungerer for eksempel ofte som mellompersoner og talspersoner for eldre i sin kontakt med offentlige tjenester. Når barn forteller det offentlige hjelpeapparatet om eldre foreldres hjelpebehov, har de en indirekte omsorgsgiverfunksjon (Daatland 1983). I denne studien undersøker jeg om 46'erne hjelper til med å skaffe offentlige tjenester til foreldrene. Susan Ling-

som (1997) klassifiserer denne typen hjelp fra familien som service promotion, å sørge for offentlige tjenester til den hjelpetrequende. De er spurt om det er de som tok den første kontakten med det offentlige hjelpeapparatet for å skaffe foreldrene hjelp, og om de måtte overtale foreldrene til å ta imot offentlige hjemmetjenester eller eldreinstitusjonsopphold.

Omsorg er i denne undersøkelsen målt i bredde, ikke i dybde. Ulike typer hjelp er kartlagt, men ikke hvor mye av de ulike typene hjelp som ble gitt. Det er ikke mulig å skille mellom de som hjalp til daglig og kun et par ganger i måneden i denne undersøkelsen. Omfang av pleie er heller ikke undersøkt, men får større oppmerksomhet ved at varighet på pleie som gis er undersøkt.

To additive indekser, 1) hjelp til mor og 2) hjelp til far, er laget for å gi et samlet mål på omsorg til mor og far. De to indeksene består av en sammenslåing av åtte ulike typer hjelp de er spurt om de ga til far og/eller mor. Additive indekser er mye brukt i sosiologi og statsvitenskap, og konstrueres ved at verdiene til de enkelte variablene som kalles indikatorer gis bestemte poengtall. Man kommer fram til en enhets verdi på indeksen ved å summere poeng for alle indikatorene (Hellevik 1977). Ved å summere poengene for de enkelte indikatorene, hvor det er mulig å få lave og høye rangeringer og alle slags blandinger av høye og lave rangeringer, plasseres et individ på indeksen. Ved å konstruere indeksen forenkles datamatriksen, og i stedet for å måtte benytte flere variabler, lages en variabel som gir et konsentrert uttrykk for den informasjonen de ulike indikatorene til sammen inneholder (jf. Hellevik 1977). Indeksen «hjelp» gir et samlet mål på hjelp, slik at det er mulig å skille de som ga ingen eller få typer hjelp fra de som ga flere typer hjelp. Det er i alt mulig å få fra null til åtte poeng. Null poeng betyr at de ikke ga noe hjelp, og åtte poeng betyr at de ga alle typer hjelp. Den forenklingen som oppnås ved å beskrive enhetene ved hjelp av en indeks, oppnås ikke, som ved alle andre forenklinger, uten at noe informasjon går tapt (Hellevik 1977). Ved å bruke «hjelp»-indeksen, ser vi bort fra hvilke typer hjelp de oppga å ha gitt foreldrene, men vi får vite hvor mange typer hjelp han eller hun har ytt. I analysene ses det på om den gjennomsnittlige (M , summen av alle enheters verdi dividert med antallet enheter) hjelpen barna oppga å gi foreldrene varierer i forhold til en rekke uavhengige variabler som måler ulike livsvalg, relasjonshistorier, kjønn, foreldrenes funksjonsnivå bosted osv. En forutsetning, som er oppfylt her, for å kunne bruke gjennomsnittet, der vi legger sammen verdier, er at variabelen har forholdstall- eller intervallnivå (Hellevik 1977).

Kontakt og omsorg fra foreldre

Kontakt defineres ikke som omsorg. At familie besøker hverandre og snakker sammen, regnes som sosial omgang. Kontakt kan ikke defineres som omsorg bare fordi det er eldre mennesker involvert. Det gis likevel en oversikt over hyppighet

i kontakt, ansikt til ansikt og per telefon, fordi jeg mener denne informasjonen er nyttig tilleggsinformasjon om relasjonene til foreldrene. For å få et mest mulig nyansert bilde av relasjonene til foreldrene, har jeg i tillegg undersøkt om foreldrene ga følelsesmessig støtte, praktisk hjelp og økonomisk støtte til 46'erne i løpet av det siste året. Hjelp fra foreldre til 46'ere er ikke undersøkt like detaljert som fra 46'ere. Fordi foreldrene hadde nådd en høy alder, og flere av dem hadde fått dårlig helse, regnet jeg med og valgte å legge hovedvekten på omsorg som ble gitt til den eldste generasjonen. De avhengige variablene i de bivariate og multivariate analysene er omsorg gitt til foreldre.

Relasjonshistorier

Hvordan kan sider ved «forhandlinger» over tid som kan ha hatt betydning for hvordan 46'erne stiller opp for foreldrene i alderdommen studeres? Denne studien har ikke data om konkrete forhandlinger rundt fordeling av omsorgsoppgaver. Undersøkelsen av 46'erne i 1997 inneholder derimot data om to dimensjoner ved relasjonshistorier, gjensidighet og kvalitet i bånd mellom 46'erne og foreldrene over tid. I stedet for konkrete forhandlinger mellom parter, er det trekk ved relasjonshistorier som vurderes som å være relevante for hjelp som ytes foreldrene. Det fokuseres på om mor og far har stilt opp for dem tidligere i livet og på undersøkelsestidspunktet. Dessuten undersøkes hvordan de vurderer kvaliteten på forholdet til foreldrene, tidligere i livet og på undersøkelsestidspunktet. De to dimensjonene undersøkes fordi tidligere studier har framhevet disse som betydningsfulle trekk ved relasjonshistorier for hjelpeutveksling mellom slektninger (Finch 1985, Finch og Mason 1991, Gautun 1993).

Ideelt sett burde det vært gjennomført en kvalitativ studie av relasjonshistoriene, fordi en spørreskjemaundersøkelse som her har blitt gjennomført går lite i dybden og gir lite detaljert og nyansert informasjon om relasjonshistoriene. Andre sider ved relasjonshistoriene kan ha betydning for omsorgsrelasjonene, enn de som er målt gjennom spørsmål med faste svaralternativ som ble oppgitt i spørreskjemaet. Årsaken til at spørsmålene og svarkategoriene likevel vurderes som å være treffende, er at de er formulert på bakgrunn av analyser av relasjonshistorier og omsorgsrelasjoner som jeg tidligere har utført på et kvalitativt datamateriale (Larviksundersøkelsen under ledelse av Tor Inge Romøren). I disse kvalitative intervjuene, og i undersøkelser utført av Janet Finch, kom det fram at gjensidighet og kvalitet i relasjoner mellom slektninger før en omsorgstrengende situasjon oppstod, hadde betydning for om slektninger stilte opp for hverandre.

Spørsmålene som stilles om relasjonshistoriene i undersøkelsen av 46'erne, er tilbakeskuende. Ett spørsmål som reises i studier som bruker tilbakeskuende data er i hvilken grad vi kan stole på svarene som gis. I svarene til 46'erne fortelles det om relasjoner i ettertid. Er disse konstruert ut fra nåtiden, og tilpasset fortiden?

Lager de en ny fortelling om forholdet til foreldrene som er tilpasset dagens situasjon? Idealiseres relasjonene til foreldrene? Husker de egentlig hvordan relasjonene var?

Måten mennesker forteller om fortiden på, avhenger av dagens livssituasjon. For eksempel, i en vanskelig livssituasjon er det lett å huske det som har vært vanskelig og vondt før i livet. I gode tider er det lett å huske det som var bra. Omsorgssituasjonen 46'erne var i på undersøkelsestidspunktet kan ha påvirket presentasjonen av relasjonene til foreldrene. Foreldrene var gamle, og flere av dem var hjelpetrengende. Dagens situasjon kan ha påvirket dem til å glorifisere eller svartmale relasjonene tidligere i livet. Noen kan ha hatt dårlige relasjoner til foreldrene, men bestemt seg for å forsone seg med foreldrene etter at de ble gamle. Andre kan ha blitt slitne av dagens omsorgssituasjon, og svartmaler relasjonene.

Livshistorieforskere, som først og fremst er sosialantropologer, men også noen historikere, etnografer og sosiologer, har skrevet mye om vi kan stole på tilbakeskuende fortellinger (Danielsen 1990). Ifølge Danielsen avhenger det om vi kan stole på tilbakeskuende fortellinger av hvordan vi definerer «å stole på». Dersom vi forstår det å «stole på» som at vi med sikkerhet kan si at det er sanne, nøyaktige beskrivelser av det som har funnet sted som gis, er svaret nei. Det er ikke mulig å observere en biografi eller relasjonshistorie. Vi kan bare få dem gjenfortalt. En fortelling om fortiden er en individuell persepsjon av hva som har skjedd, og den kan derfor verken bli sann eller falsk. Tilbakeskuende fortellinger og svar kan altså ikke fortelle oss akkurat hva som har skjedd, men de kan fortelle oss hvordan mennesker tenker om deler av fortiden. Flere har påpekt at hovedhensikten med å forske på livshistorier ikke er å finne ut nøyaktig hva som skjedde (Almås og Gullestad 1990, Danielsen 1990, Widerberg 1995). Selv om fortellinger og svar aldri kan være noe annet enn subjektive persepsjoner av hva som har skjedd, betyr ikke det at de ikke er til å stole på. Dersom det ikke er begivenheter i seg selv, men hvordan begivenheter forstås og bearbeides som ønskes undersøkt, hevder livshistorieforskerne at det ikke er nødvendig med sannhetsbevis. Selv om fakta ikke er det egentlige målet med denne forskningen, påpekes det likevel at det er viktig å se på fortellingen som beskrivelser av virkelige hendelser, erfaringer og refleksjoner. Fortellingene er ikke ren diktning (Almås og Gullestad 1990).

Hva slags type informasjon 46'erne gir, er antakeligvis et mer adekvat spørsmål å stille enn om vi kan stole på at det er sannheten om relasjonene til foreldrene som fortelles. Det er informasjon om hvordan 46'erne i 1997 oppfattet at relasjonene til foreldrene var tidligere i livet, som er framskaffet i undersøkelsen.

Kontrollvariabler

I tillegg til å belyse eventuelle sammenhenger mellom livsvalg, relasjonshistorier og omsorg gitt til foreldre, undersøkes eventuelle sammenhenger mellom andre uavhengige variabler og omsorgsrelasjonene. 46'ernes kjønn er en sentral variabel. Andre variabler som det kontrolleres for, er variabler som beskriver foreldrenes helsetilstand, om mor eller far bodde alene, fikk hjelp fra offentlige hjemmetjenester og hvor stor geografisk avstand det var mellom 46'erne og foreldrene. I tillegg kontrolleres det for eventuelle sammenhenger mellom 46'ernes utdanning, yrkesaktivitet, arbeidstid, inntekt, bosted og antall søsken og omsorg ytt til foreldrene. Hvordan foreldrenes helsetilstand måles, omtales under. De andre variablene beskrives i Appendix, Vedlegg 1 Spørreskjema til undersøkelsen i 1997.

Foreldrenes helsetilstand/ funksjonsnivå

Foreldrenes helsetilstand/funksjonsnivå er målt i form av ADL-funksjoner, som er en forkortelse for «Activities of Daily Living». ADL er et mye brukt mål på evnen til basal egenomsorg: å kunne gå, komme seg opp og ned i seng, kle på seg, vaske seg, klare seg på toalettet, spise. Gamle menneskers hjelpebehov er mer mangfoldig enn ADL-målet kan vise, men målet belyser de mest omfattende hjelpebehovene på en relevant måte (Romøren 2001). ADL-funksjonene er forskjellig fra IADL-funksjonene, «Instrumental activities of daily living» (Romøren 2000). IADL-funksjonene er knyttet til husholdningsoppgaver – som matlaging, oppvask, klesvask og å betale regninger. IADL måler også evnen til å bruke offentlige transportmidler og håndtere telefon og medisiner. IADL-indeksen måler funksjoner som er viktige, om enn ikke avgjørende for å kunne bo alene. IADL-funksjonene faller systematisk ut før ADL-funksjonene. Ifølge Romøren er kjernen i hjemmehjelpstjenestene bistand med IADL-funksjonene, mens hjelp med ADL-funksjoner oftere er en av hjemmesykepleiens oppgaver. Selv om ADL-målet anvendes for å definere foreldrene som pleietrengende eller ikke, og ikke IADL-funksjonene, undersøkes det også i kapittel 9, om det er en sammenheng mellom IADL-funksjonene og omsorg til foreldrene.

ADL-mål er hierarkiske, det vil si at funksjonstapene som oftest opptrer i en relativt regelmessig rekkefølge (Romøren 2001). Først oppstår problemer med å gå og med selv å klare personlig hygiene. Deretter oppstår vansker med å kle på seg, klare seg på toalettet eller forflytning (som å komme seg opp i og ut av sengen).

ADL er et mye brukt mål for å belyse omfattende funksjonstap (Romøren 2001). Målets validitet og reliabilitet er testet av flere, men det trengs ifølge Romøren fortsatt mer forskning på dette området. Fordi ADL-målet brukes i mange varianter, er det viktig å nøyaktig spesifisere hvilken variant som benyttes og hvordan målingen er gjort. I denne studien er fem klassiske ADL-funksjoner benyttet:

- Å komme seg opp i og ut av seng
- Av- og påkledning
- Vaske seg
- Gå på do
- Spise selv

Fedre og/eller mødre som trengte hjelp til en eller flere av de nevnte aktivitetene, eller som av datteren eller sønnen ble beskrevet som alvorlig/tungt rammet av aldersdemens, er definert som pleietrengende. Grunnen til at aldersdemens også inkluderes i målet, er at aldersdemens, ofte sammen med ADL-tap, fører til omfattende og langvarige omsorgsbehov blant mange eldre i dag. Mange studier har imidlertid undervurdert betydningen av aldersdemens for omsorgsbehovene (Romøren 2001).

Reliabilitet og validitet

Reliabilitet bestemmes av hvordan målingene som leder fram til tallene i data-matrisen er utført, og sikter til nøyaktigheten i de ulike operasjonene i denne prosessen (Hellevik 1977:155). Høy reliabilitet sikrer data en pålitelighet som gjør dem egnet til å belyse en vitenskapelig problemstilling. En tilfredsstillende reliabilitet er en nødvendig forutsetning for at data skal kunne brukes til å teste en hypotese som er stilt opp. Det er imidlertid ikke en tilstrekkelig forutsetning, for i tillegg må data være valide, det vil si relevante for problemstillingen. Validiteten avhenger av hva som er målt; om det er egenskapene problemstillingen gjelder som har blitt målt. Validiteten sier altså noe om datas relevans for problemstillingen i undersøkelsen (Hellevik 1977).

Feil og unøyaktigheter som kan oppstå i en spørreskjemaundersøkelse er flere. For eksempel kan de undersøkte misforstå spørsmål, eller huske feil. Kodingen kan være gal, og det kan også oppstå feil når data overføres til statistikkprogrammet. Videre kan omkoding av variabler føre til at det oppstår feil. For å kontrollere om de undersøkte har oppfattet spørsmålene riktig, ble spørreskjemaet testet ut på noen personer gjennom personlig intervju før det ble sendt til utvalget.

Data fra undersøkelsen antas å ha god reliabilitet. Opinion AS fikk overlevert spørreskjemaet høsten 1997, og har vært ansvarlig for alle faser i datainnsamlingen, inkludert opptrykking av spørreskjema, utsendelse med ferdig frankert svar-konvolutt, en purrerunde og registrering av svar i SPSS-datafil. De undersøkte har selv krysset av svaralternativer i spørreskjemaene. Ferdig utfylte spørreskjemaer er skannet inn i en datafil. Variablene som er omkodet har blitt gjennomgått flere ganger, og frekvenser av variablene før og etter omkoding er blitt sammenlignet.

Er data valide, det vil si avspeiler de fenomenene som denne studien har til hensikt å undersøke? Graden av samsvar mellom teoretisk og operasjonell definisjon lar seg som regel ikke fastslå direkte empirisk (Hellevik 1977). På bakgrunn av kjennskap til forskningslitteraturen og egne erfaringer fra forskningsprosesser og samfunnsliv, gjør forskeren en skjønnsmessig vurdering av den definisjonsmessige validiteten. Ottar Hellevik (1977) bruker betegnelsene umiddelbar validitet og innholdsvaliditet når forskeren umiddelbart eller etter en vurdering av alle aspekter ved et begrep opplever samsvaret mellom to definisjoner som god.

Noen av spørsmålene som stilles er hentet fra tidligere utførte undersøkelser. Bakgrunnsspørsmålene oppfatter jeg som uproblematisk å bruke, fordi disse er standardspørsmål som allerede er prøvd ut i undersøkelser som Statistisk sentralbyrå (SSB) har gjennomført. Flere forskere utenfor SSB stoler også på disse målene og bruker dem i sine undersøkelser. Spørsmål om foreldrene er pleietrengende er målt gjennom spørsmål om ADL-tap, som er et mye brukt mål, både i Norge og andre land, og som flere har testet reliabiliteten og validiteten på (Romøren 2001).

Et spørsmål som kan stilles er om spørreskjemaet fanger opp alle typer hjelp som barn gir gamle foreldre i dag. Spørsmålene om ulike typer omsorg som 46'erne kan gi foreldrene er utarbeidet på bakgrunn av erfaring fra tidligere forskning. Mange av disse spørsmålene har blitt brukt i tidligere utførte undersøkelser. I spørreskjemaet har jeg vært bevisst på å prøve å fange opp ulike typer hjelp som både menn og kvinner kan gi. Jeg har i tillegg stilt spørsmål om oppgaver som det offentlige hjelpeapparatet til foreldrene kan påføre 46'erne, som ikke har fått oppmerksomhet i andre undersøkelser. Ut fra kunnskapen som finnes på feltet, mener jeg spørsmålene dekker ulike typer av omsorg som døtre og sønner i dag yter eldre. Det vises for øvrig til at omsorgsbegrepet blir diskutert og definert tidligere i dette kapitlet.

Det er også mulig å stille spørsmål ved operasjonaliseringen av tradisjonelle og moderne, individualistiske valg. Om valgene kan sies å være tradisjonelle eller moderne, individualistiske, begrunnes i kapittel 1 og 2, i dette metodekapitlet og gjennom den historiske framstillingen som presenteres i kapittel 4. Validitetsspørsmålet er også relevant å stille for måten relasjonshistorier er målt på. Det vises til at relasjonshistorier er beskrevet og diskutert i kapittel 2, og i dette kapitlet under overskriften operasjonalisering. Om tradisjonelle og moderne, individualistiske valg og relasjonshistorier er operasjonalisert på en valid måte, avhenger av om leseren godtar beskrivelsene og begrunnelsene som er gitt.

3.4 Analyse

I kapittel 6 gis en oversikt over tradisjonelle og moderne, individualistiske valg 46'erne tok, samt hvor mange 46'ere som kan karakteriseres som moderne for- tropper. Hele utvalget, kvinner og menn, inngår i analysen.

I kapittel 7 gis en oversikt over hvilke omsorgsrelasjoner 46'erne hadde til foreldrene. I oversikten vises hvilke typer hjelp 46'erne ga og fikk fra foreldrene. Hjelp fra foreldre presenteres kun i dette oversiktskapitlet. I kapittel 8, 9 og 10, hvor variasjoner i omsorgsrelasjonene analyseres, studeres kun omsorg ytt til foreldre. Både i kapittel 7, 8, 9 og 10 skilles det mellom omsorg 46'erne ga til mødre og fedre. Grunnen er at forskningslitteraturen har vist at kvinner og menn har en svært ulik alderdom både når det gjelder helse- og sosiale forhold (jf. Romøren 2001). I kapittel 7 gjennomføres analyser på tre utvalg av 46'ere: 1) Omsorgsrelasjonene til de som hadde mødre (651) eller fedre (360) i live, som bodde utenfor aldersinstitusjon er undersøkt. 2) 46'ere som ikke hadde mødre (11%) eller fedre (47%) i live svarte på spørsmål om foreldrene hadde vært pleietrengende før død, og hvem som hadde pleiet dem. 3) Det tredje utvalget består av alle som hadde mødre eller fedre i live, både utenfor og i aldersinstitusjon. Ti prosent hadde mødre, og ni prosent hadde fedre som oppholdt seg i aldersinstitusjon på undersøkelsestidspunktet. Disse sammenlignes med 46'ere som hadde foreldre boende utenfor aldersinstitusjon for å undersøke om det er andre forhold enn helsetilstand som påvirket denne omsorgsløsningen. Trekk ved 46'erne og trekk ved relasjonene til foreldrene undersøkes så. Antallet, N, varierer i tabellene i dette kapitlet, fordi det er tre utvalg som analyseres, og fordi noen har latt være å svare på noen av spørsmålene.

Kjikkvadrattesten anvendes for å teste signifikansnivå på krysstabeller både i kapittel 7, 8 og 9. Kjikkvadratfordelingen brukes til å teste sannsynligheten for at funnene i utvalgsundersøkelsen stemmer overens med de en ville funnet i populasjonen. Kjikkvadratmetoden bygger på et resonnement om at dersom nullhypotesen er korrekt, vil det ikke være noen systematiske forskjeller mellom de gruppene en sammenligner. Programmet Zigne brukes for å finne ut om to tabellfrekvenser er signifikant forskjellige.

I kapittel 8 sammenlignes hjelp til foreldrene fra 46'ere som hadde tatt tradisjonelle eller moderne, individualistiske valg i familie- og yrkesliv. Gjennomsnittlig skåre på indeksene hjelp til far og hjelp til mor sammenlignes. Videre undersøkes eventuelle forskjeller i omsorgsrelasjonene mellom fortroppene og tradisjonelle 46'ere. Deretter undersøkes relasjonshistorier. Det undersøkes om de som har tatt moderne, individualistiske valg beskriver andre relasjonshistorier til foreldrene enn de som har tatt tradisjonelle valg. Dessuten om det er en sammenheng mellom relasjonshistorier, målt gjennom spørsmål om kvalitet og gjensidighet og gjennom-

snittlig skåre på indeksene hjelp til far og hjelp til mor. Forskjeller mellom to og to grupper er i dette kapitlet og kapittel 9 signifikant testet gjennom en såkalt T-test. Dette er en test som brukes til å signifikant teste forskjeller mellom to og to grupper ved at gjennomsnittet på indeksskåren sammenlignes. Utvalget i analysene i kapittel 8 består av de som hadde mødre (651) eller fedre (360) i live utenfor aldersinstitusjon i 1997. Antallet, N, varierer i tabellene, fordi ikke alle har svart på alle spørsmålene som er stilt.

I kapittel 9 analyseres andre forhold som kan ha påvirket gitt omsorg til foreldrene. Disse er kjennetegn ved 46'erne og situasjonen foreldrene var i. Det undersøkes om gjennomsnittlig indeksskåre på de to indeksene, hjelp til far og hjelp til mor, varierer i forhold til 46'ernes kjønn, antall søsken, utdannings- og inntektsforhold og innbyggerantall i kommunen de bodde. Videre analyseres om gjennomsnittlig indeksskåre varierer i forhold til foreldrenes helsetilstand, om far/mor bodde alene, om far/mor fikk kommunale hjemmetjenester og geografisk avstand mellom foreldrene og 46'erne. Utvalget i analysene i kapittel 9 består som i kapittel 8 av 46'ere som hadde mødre eller fedre i live utenfor aldersinstitusjon i 1997. Antallet, N, varierer også i tabellene i dette kapitlet, fordi noen har latt være å svare på noen av spørsmålene.

I kapittel 10 gjennomføres multivariate analyser på hver enkelt hjelpevariabel for å se hvilke variabler som i størst grad påvirket omsorgsrelasjonene. Effekten som ulike variabler har på omsorg 46'erne ga foreldrene, når det samtidig kontrolleres for andre variabler, analyseres. Multivariate analyser, logistisk regresjon, gjennomføres på hver enkelt hjelpevariabel. Grunnen til at de multivariate analysene gjennomføres på hver enkelt hjelpevariabel, er at de ulike typene hjelp som er slått sammen i indeksene hjelp til far og hjelp til mor er forskjellige, og at ulike grupper kan tenkes å gi ulike typer hjelp. Analysene gjennomføres på 46'ere som hadde mødre (651) i live eller fedre (360) i live utenfor aldersinstitusjon.

I tabellene er oddsratio oppgitt for å vise eventuelle sammenhenger. 1,00 betyr at det er ingen sammenheng mellom den uavhengige og avhengige variabelen når det kontrolleres for andre uavhengige variabler i analysen. Større enn 1 viser en positiv sammenheng, og mindre enn 1 viser en negativ sammenheng. Sammenhengene er signifikant testet.

Regresjonsanalyser har blitt en integrert del av dataanalyser som har til hensikt å beskrive relasjoner mellom en responsvariabel og en eller flere forklaringsvariabler. Målet for en analyse som bruker denne metoden er den samme som for enhver modellbyggende teknikk som anvendes i statistikk, nemlig å finne den modellen som passer best for å beskrive relasjonene mellom en responsavhengig variabel og et sett av uavhengige forklaringsvariabler (Hosmer og Lemeshow 1989). Den vanligste er lineær regresjonsmodell, der responsvariabelen er kontinuerlig. Metoden lineær regresjon, som er den mest brukte formen for regresjon, tas ikke

i bruk her, fordi forutsetningen om en kontinuerlig responsvariabel, som må oppfylles i en lineær regresjonsanalyse, ikke er oppfylt. De avhengige hjelpevariablene er dikotome. Den logistiske regresjonsmodellen er i dag standardmodellen for regresjonsanalyser av dikotome data (Hosmer og Lemeshow 1989). Forskjellen mellom logistisk og lineær regresjon er reflektert både i valget av en parametrisk modell og i antakelser. Disse forskjellene må tas hensyn til i en logistisk regresjonsanalyse, men ellers følger de metodene som brukes i analysene i logistisk regresjon de samme generelle prinsippene som brukes i lineær regresjon.

Kapittel 4 Fra homogen barndom til kontrastfylt voksenliv

I dette kapitlet beskrives samfunnet 46'erne vokste opp i, det vil si deres tjue første leveår, og brytningstiden de ble voksne i, fra de var 20 til i midten av 30-årene. I viktige overganger i deres liv skjedde samtidig omfattende endringer i samfunnet. De to historiske epokene utgjør en viktig ramme når vi skal forstå hvilke historiske krefter som formet 46'erne.

4.1 Fra kollektivism og familisme til individualisme

I familien, 1946–1966

46'erne vokste opp i et kollektivistisk og familistisk samfunn. De hadde sin barndom i en tid som var preget av kollektivt samhold med liten vekt på individet. Både Reidar Almås (1995) og Kirsten Danielsen (1990, 1992) har i sine livshistoriestudier vist at fellesskap og samhold var det overordnede etiske prinsippet til de årskullene som foreldrene til 46'erne tilhører. Livet til foreldrene var preget av plikt-troskap (Danielsen 1994, Gullestad, 1997, Thorsen 1996, Wærness 1993). De utøvde sin plikt overfor familien og i forhold til sitt arbeid. Gamle menn og kvinner gir sterkt uttrykk for pliktens gleder når de forteller sine livshistorier (Danielsen 1990, 1992). De var ikke opptatt av selvrealisering. Et godt menneske var den som fant seg i sin situasjon og prøvde å gjøre det beste ut av den. En kvinne sier i et intervju: «Nå er det mer sånn at de må ha et meningsfylt arbeid for å trives. Jeg mener at det ikke er om å gjøre å komme på den rette hyllen. Det er om å gjøre å like seg på den hyllen man har» (Danielsen 1994:29).

46'erne hadde sine barneår i det som har blitt kalt kjernefamiliens storhetstid, samtidig som sosiale sikkerhetsnett i stor grad var knyttet til familie og slekt. Den sterke familismen som preget samfunnet de to første tiårene etter krigen, var forsterket av krisene i årene før. Deres foreldre hadde gjennomgått både depresjon

og krig. De hadde opplevd at de ikke kunne stole på verken bank eller regjering, og for mange ble familien den eneste trygge havnen de hadde (Elder 1974). Ifølge Elder ga usikkerheten i krisetidene grobunn for kjernefamilien og husmorens storhetstid. De familiene 46'erne ble født inn i, hadde måttet holde sammen og hjelpe hverandre i nedgangs- og krisetider. Norge var ved krigens slutt utarmet, og innstillingen var at folk måtte stå sammen for å bygge landet opp igjen. Familismen kom også til uttrykk i Gerhardsenregjeringen sine paroler i 1945, for eksempel gjennom parolen «det er støtte i å stå sammen», «vi skal sammen arbeide for hverandre, som i en god familie».

Familien hadde hovedansvaret for å yte omsorg, og det var først og fremst kvinner som stod for dette arbeidet. Mødrene var hjemmeværende og hadde ansvar for hjem og husarbeid. De hadde også omsorg for barn og slektninger som var gamle eller syke. Fedrene var utearbeidende. Jenter som vokste opp rett etter krigen ble lært opp til å avlaste mødre og utføre tradisjonelle kvinneoppgaver. Gutter hadde fedre som forbilde og ble lært opp til at menn skulle arbeide og forsørge familien. Etterkrigstidens første tjue år er blitt kalt «husmorparadiset» og «husmorens, ekteskapets og familiens gylne tidsalder» (Alnæs 2000, Furre 1991). Kvinnene forlot ved krigens slutt yrkeslivet, og det var kun cirka 25 prosent av alle kvinner over 15 år som var yrkesaktive i årene fra 1946 til 1960 (Barstad 1997). I oppbyggingen av velferdssamfunnet var det i disse årene et viktig mål at kjernefamilien skulle klare å leve på én inntekt. Målet ble lagt til grunn både for fagbevegelsens lønnskrav og myndighetenes økonomiske politikk (Skrede 1996). De viktigste virkemidlene var finanspolitikken og boligpolitikken, og etableringen av Husbanken var grunnstammen for å sikre folk flest en rimelig og hensiktsmessig bolig (Skrede 1996). Det som tidligere hadde vært forbeholdt en liten gruppe av bedrestilte, skulle nå være tilgjengelig for hele befolkningen. Det skulle bli slutt på slitet til kvinnene, og mødrene skulle få lov til for fullt å gå inn for å ta seg av familien i hjem som var lette å stelle. Bruken av maskiner som lettet husmødrenes arbeid og fritid økte, både fordi nye maskiner kom til og fordi flere tok dem i bruk. Husarbeidet ble rasjonalisert slik at husmødrene skulle få krefter til å skape det som på den tiden ble definert som et virkelig hjem (Furre 1991). Alnæs (2000) har skildret de ulike sosiale fellesskapene for menn og kvinner på denne tiden. Mødrene var mye sammen med familien og dannet fellesskap med andre husmødre, besøkte hverandre om formiddagen, møtte hverandre på helsekontoret, i butikken, i syklubben og andre steder. Fedrene var mindre sammen med familien. Deres tid gikk mye til menn, både på jobben og i fritiden.

Mødrene til 46'erne tilhører de fødselskullene som Kari Skrede (1996) omtaler som husmorgenerasjonen, kvinner født i årene 1920 til 1935. Noen av mødrene til 46'erne er på grunn av sen familiestart til og med eldre, men de ble også en del av husmorgenerasjonen. Mange kvinner som ble født i årene mellom 1910 og 1920,

og som fikk sitt første og eneste barn ved krigens slutt, kan ha gått enda mer opp i husmorrollen enn det kvinner fra årskullene 1920 til 1935 gjorde. De hadde måttet utsette familieetablering på grunn av depresjon og krig, og var dermed godt opp i årene før de kunne få barn.

Ifølge Skrede vokste kvinner i husmorgenerasjonen opp med entydige forventninger til kvinnerollen. Om de giftet seg, og det gjorde de fleste, var deres plass i hjemmet. Det fantes noen få som prioriterte yrkeslivet, særlig av de få kvinnene som tok lang utdanning. De fleste fullførte imidlertid kun folkeskolen og gikk tidlig ut i yrkeslivet, og sluttet i lønnet arbeid da de fikk barn. De fleste barn ble født innenfor ekteskapet (95%) i 1946 (Noack 1999). Skilsmisse var uakseptabelt. Et lite oppsving i antall skilsmisser kom likevel rett etter krigen. Årsaken til dette kan være «utsatte» skilsmisser fra krigsårene. I vanskelige tider holder par som ellers ville skille seg, sammen. Noen kan også ha fått krigserfaringer som endret og preget dem så mye at ekteskapet ble ødelagt. Det var likevel bare et lite fåtall av barna som opplevde at foreldrene skilte seg, også rett etter krigen.

Brytningstid, 1965–1985

Da 46'erne ble voksne på slutten av 1960-tallet, var samfunnet fortsatt tradisjonelt, men en ny tid nærmet seg fort. Samfunnet endret seg dramatisk i løpet av 1970-tallet. Fra slutten av 1960-tallet gikk det norske samfunnet inn i en tid som i stadig større grad var kjennetegnet av kulturell vekt på autonomi, valg og selvrealisering. Individet og individualistiske verdier ble satt i sentrum. Fra 46'erne var i 20-årsalderen og fram til 1980 skjedde det også en revolusjon i det allmenne synet på familiens rolle. Med lov om sosial omsorg, som kom i 1964, falt det juridiske omsorgsansvaret for slektninger bort. Oppfatningen om at velferdsstaten, framfor familien, skulle være et sikkerhetsnett for den enkelte og ha hovedansvaret for omsorg til voksne som trenger støtte, ble etter hvert allment akseptert. Samtidig vokste likestillingsidealet fram, og kvinners rett til utdanning og rettigheter i arbeidsliv og familie ble satt på dagsordenen i den offentlige debatten.

Da 46'erne var nådd 20-årsalderen, levde de i en kulturell atmosfære som var svært forskjellig fra den de vokste opp i. De store endringene i familie, samlivsmønstre og yrkesaktivitet kom imidlertid først på 1970- og 80-tallet, etter at de fleste av dem hadde tatt sine viktigste valg med hensyn til familie og yrkesliv. Ekteskapet var fortsatt en norm da de begynte sitt voksenliv, og de fleste av dem giftet seg tidlig. De var tradisjonelle og giftet seg i kirken. Av alle ekteskap som ble inngått i Norge på midten av 1960-tallet, ble 90 prosent inngått i kirken (Noack 1996). 1946-kullet har noen av de høyeste giftermålsratene noensinne.

Samboerskap var forbudt ved lov fram til 1972. Da forbudet ble opphevet, var 46'erne 26 år gamle, og de fleste av dem allerede gift. Etter at forbudet ble opphe-

vet, skjedde det en revolusjon både i holdninger til og praktisering av samboerskap. I 1977 var syv av ti nordmenn motstandere av samliv utenfor ekteskap. Fem år senere, i 1982, var kun halvparten av befolkningen motstandere (Noack 1999). Det var først menn og kvinner som ble født tidlig på 1950-tallet som valgte å utsette det formelle ekteskapet, og ha en periode i ugift samliv før de giftet seg (Skrede 1996). Fødselskohortene fra det tidlige 1950-tallet brøt i tillegg til trenden med stadig tidligere ekteskap, også trenden med stadig tidligere barnefødsler.

De fleste 46'ere fødte altså barn innenfor ekteskapet. De begynte sitt seksualliv før moderne prevensjonsmidler, som p-pillen og spiralen, ble vanlig å bruke i Norge. Lov om selvbestemt abort trådte i kraft i 1978. 46'er-kvinnene var blitt 32 år før de hadde rett til selv å bestemme om de skulle avbryte et svangerskap. De fleste giftet seg på 1960- og 1970-tallet, i en tid da mange fikk barn før det var gått ni måneder etter bryllupet (Skrede 1999). Vi vet at i fødselskullet før dem, det vil si de som ble født i 1945, fikk fire av ti gifte kvinner sitt første barn i løpet av de syv første ekteskapsmånedene. Mange «måtte» altså gifte seg, og det var en klar preferanse for at barn skulle fødes i ekteskap på denne tiden (Noack 1999). Da kvinnene som ble født i 1946 var fylt 25 år, hadde de fleste (62%) fått sitt første barn, og bare 7,6 prosent fikk barn etter at de var fylt 30 år (Hagestad 1991). Så mange som 28 prosent var under 22 år, men de fleste var mellom 22 og 25 år (34%), og noen var mellom 26 og 29 år (16%) da de ble mødre.

46'erne levde i et kjønnsdelt samfunn fram til de var i trettiårene. Kvinnenes domene var familien. De kom ikke for alvor inn på samfunnsarenaer som politikk og arbeidsliv, som tidligere hadde vært forbeholdt menn, før på 1980-tallet (Sosialt Utsyn 2000).

46'erne tok flere av sine viktigste valg med hensyn til familie og yrkesliv i 1960-årenes brytningstid. Valgene var tradisjonelle i den forstand at de valgte likedan som sin foreldregenerasjon. Samtidig var de blant de første som bidro til noen nye utviklingstrender på 1970-tallet. De var med på å skape endringer som fruktbarhetsbegrensning, en kraftig vekst i skilsmisser og økt yrkesaktivitet blant kvinner.

Fruktbarhetsbegrensning

Etter at de fleste av dem hadde stiftet familie, kom det en kraftig nedgang i fødselstallene (Historisk statistikk 1994). På 1950-tallet hadde fødselstallene i Norge holdt seg relativt stabile, med i overkant av 60 000 fødsler per år. På 1970-tallet gikk de årlige fødselstallene ned til cirka 50 000. Hovedgrunnen var at kjernefamilier valgte å få færre barn. Tobarnsfamilien ble vanlig. Dette var ikke spesielt for Norge. Ifølge historikeren Ståle Dyrvik (1975) var året 1965 et vendepunkt i etterkrigstiden, fordi kvinnene i hele den vestlige verden ikke ville føde barn like hyppig som før. Kvinnene fikk færre barn, men det tok flere år før folk flest ble oppmerksom på endringen som var skjedd. Ekspertene hadde utarbeidet progno-

ser som spådde det motsatte, det vil si en sterk vekst i tallet på fødsler. Det var forventet at de store etterkrigskullene fra 1946 og årene etter ville gifte seg og få barn. Kvinnene fikk riktignok barn, men de fikk ikke så mange som sine mødre. En fruktbar kvinne skulle i gjennomsnitt ha født nesten tre barn dersom hun fulgte mønsteret til moren; i stedet fikk hun to.

Turid Noack (1999) mener nedgangen i fødselstallet ble overdramatisert. Det oppstod på 1970-tallet en ubegrunnet bekymring for at norske kvinner var i ferd med å forkaste moderskapet. Bekymringen gikk ut på at kvinnekampen og den globale situasjonen skulle føre til en kraftig økning i barnløsheten i samfunnet. Noack påpeker at den reelle endringen i familiestrukturen var atskillig mindre dramatisk. Kvinner sluttet ikke å få barn, men begrenset antallet fra tre–fire til to. De aller fleste menn og kvinner ønsket fortsatt å få barn, og fikk det. Sann har det også vært i årene etter. Siden slutten av 1960-tallet har tobarnsfamilien vært vanlig. Siden midten av 1970-tallet kom imidlertid en ny trend, som gikk ut på at kvinner utsetter å få de to barna. Samtidig har andelen kvinner som velger å ikke få barn økt litt i de senere år.

Skilsmisseøkningen

Antallet skilsmisser økte kraftig fra slutten av 1960-tallet. Trenden med at stadig flere skilte seg var ikke ny. Antallet skilsmisser hadde økt helt siden århundreskiftet, men veksten var jevn og beskjeden helt fram til siste halvdel av 1960-tallet (Noack 1996). Så kom en kraftig oppgang. Fra slutten av sekstitallet og fram til 1982 økte skilsmisene fra ti til 33 prosent av inngåtte ekteskap (Furre 1991). På sekstitallet skilte yngre kvinner seg. I syttiårene begynte også de som var i 50-årsalderen å skille seg (Noack 1994).

Den liberale forvaltnings- og rettspraksis og lovgivning over tid, var en viktig forutsetning for den sterke veksten i antall skilsmisser som fant sted fra slutten av 1960-tallet. Skilsmisereglene hadde i lang tid vært nedfelt i administrativ praksis. Helt siden før den første loven som tillot oppløsning av ekteskap kom i 1909, hadde det vært ganske enkelt å få innvilget skilsmisse (Lødrup 1997). Lovreglene gikk i stor grad uendret over i ekteskapsloven av 1918, og var gjeldende helt fram til ekteskapsloven av 1993. Loven var, også etter dagens målestokk, en moderne lov. Den var fleksibel nok til å virke tilfredsstillende gjennom det meste av et helt århundre. I hovedsak gikk reglene ut på at partene hadde krav på separasjon dersom begge ønsket å gå fra hverandre. Men, også slik at den ene i praksis hadde ubetinget krav på separasjon om han eller hun ønsket det, selv om lovens ordlyd kunne tolkes annerledes. Ett år etter at ektepar hadde fått separasjonsbevilling, hadde de krav på å få innvilget skilsmisse. Dersom bare én ektefelle ønsket skilsmisse, hadde vedkommende krav på skilsmissebevilling etter to års separasjon. Loven tillot også direkte skilsmisse ved dom dersom spesielle grunner forelå (Lødrup 1997).

Samtidig skjedde det nye endringer i det moderne samfunnet som kan forklare den sterke veksten i antall skilsmisser. For det første skjøt individualiseringsprosessen fart (som omtalt i kapittel 2). For det andre bygde velferdsstaten et sikkerhetsnett for enkeltindividet (Lesthaege 1983, Van de Kaa 1987). Utbyggingen av velferdsstaten muliggjorde skilsmisse ved at det offentlige tok ansvar for mulige økonomiske problemer som skilsmisser kunne føre med seg. Barnetrygd for ett barn i tillegg til faktisk barnetall til enslige forsørgere, skattelette og overgangsstønad er alle ordninger som har bidratt til å støtte enslige forsørgere økonomisk. For det tredje skapte utbyggingen av den norske velferdsstaten et arbeidsmarked som gjorde det mulig for kvinnene å gå ut i lønnet arbeid på 1970-tallet. Velferdsstaten tilbød kvinner arbeid, og kvinnene kunne i økende grad forsørge seg selv og sine barn.

4.2 Fra hjemmeværende til yrkesaktive kvinner

46'erne vokste opp i et samfunn der stadig færre kvinner var yrkesaktive. I 1946 var cirka 27 prosent av kvinnene over 15 år yrkesaktive, i 1960 var andelen redusert til cirka 24 prosent (Barstad 1997). Nedgangen kom fordi det ble svært uvanlig for gifte kvinner å være yrkesaktive, samtidig som at flere kvinner ble gift. Sosial optimisme, økonomisk trygghet og det at ekteskapet stod trygt som livsform førte til at flere kvinner enn før giftet seg, og de giftet seg tidligere enn kvinnene før dem (Furre 1991). Antallet husmødre økte fra 674 000 i 1950 til 745 000 i 1960 (Furre 1991).

På 1960-tallet snudde utviklingen, og yrkesaktiviteten blant kvinner begynte å øke. Da var 46'erne tenåringer. Det var imidlertid først på 70- og 80-tallet, og spesielt fra siste halvdel av 70-tallet og fram til 1987, at det kom en «kvinne-revolusjon» på arbeidsmarkedet (Barstad 1997). De fleste kvinner som var yrkesaktive på 1970-tallet arbeidet deltid, men på 80- og 90-tallet ble heltidsarbeiden- de gifte og samboende kvinner i økende grad vanlig (Barstad 1997).

Forutsetningene for den sterke veksten i yrkesaktiviteten blant kvinner fantes ifølge Kari Skrede (1996) både på etterspørselssiden og på tilbudssiden i arbeidsmarkedet. Den revurderte likestillingspolitikken som hadde vokst fram i årene før, hadde bidratt med ideologisk legitimering. Fra 1960-tallet kom en rekke reformer i helse-, sosial- og undervisningssektoren, som førte til økt etterspørsel etter arbeidskraft (Ramsøy og Kjølørød 1986). Velferdsstaten trengte kvinnene i utbyggingen av skole, helse og sosialt arbeid (Furre 1991). 1970-tallet brakte med seg en sterk vekst i den kvinnevennlige delen av arbeidsmarkedet, spesielt i helse- og sosialsektoren. Veksten i omsorgsyrkene innebar en overgang fra ulønnet omsorgs-

arbeid i familien til lønnet omsorgsarbeid i offentlig sektor. Helga Hernes (1982a og b) påpeker at denne «offentliggjøringen» av familieomsorgen førte til en sterk etterspørsel etter arbeidskraft med utdanning i og erfaring fra det tradisjonelle kvinnearbeidet. I 1960 var kun ti prosent av gifte kvinner yrkesaktive, og i 1980 hadde andelen steget til 58 prosent (Furre 1991). Det voksende arbeidsmarkedet inkluderte både unge småbarnsmødre og godt voksne kvinner som tidlig var ferdig med småbarnsperioden, fordi de hadde giftet seg og fått barn unge. Flere familier begynte å basere seg på to inntekter. Kvinnene fra 1946-kohorten tok del i denne utviklingen.

Kari Skrede (1996) hevder at kvinner som ble født i 1946 tilhører årskull som er en blandingsgenerasjon, de som ble født i årene 1936 til 1950. Grunnen til at de blir kalt blandingsgenerasjon, er at de har vokst opp med tvetydige forventninger til kvinneverken. Det er større variasjon i livsløpsmønsteret – det vil si når de giftet seg, når de fikk barn og hvor mange barn de fikk – til kvinner i denne generasjonen enn det er i livsløpsmønsteret til husmorgenerasjonen, som ble født før dem. Kvinners utdanning har hatt stor innflytelse på variasjon i livsløpsmønstre. I gjennomsnitt fikk blandingsgenerasjonen mer utdanning enn kvinnene i husmorgenerasjonen. De kvinnene som tilhørte blandingsgenerasjonen og som tok kort utdanning, har imidlertid fulgt livsløpsmønsteret til husmorgenerasjonen. De giftet seg tidlig og fikk barn tidlig i livet. Blant kvinnene som tok lang utdanning, finner Skrede de første tendensene til at kvinnene valgte et annet livsløp enn sine mødre, ved at de ventet lenger med å inngå ekteskap og få barn. Kvinner som tok lang utdanning i blandingsgenerasjonen gikk likevel ikke så langt som det kvinnene i likestillingsgenerasjonen, det vil si de som var født mellom 1951 og 1965, gjorde.

Kvinner som ble født i 1946 og som utdannet seg, var som kvinnene i nærliggende årskull, i en historisk overgangssituasjon. De var født for tidlig til å ha en tydelig likestillingsatferd. Ifølge Skrede er det de som er født etter 1950 som har blitt sterkt preget av samfunnet på 1970-, 1980- og 1990-tallet. Mange av kvinnene fra 1946-kullet med lang utdanning, har utdannet seg i to etapper. Tidlig ekteskap og barnefødsler førte til et avbrudd i utdanningen, som de senere kompenserte for ved å ta mer utdanning i voksen alder (Skrede 1996). Et svar fra en 42-årig kvinne i Familieundersøkelsen i 1988, illustrerer at kvinner fra denne kohorten både har hatt en sterk forankring i familien og prøvd å realisere seg gjennom et aktivt yrkesliv: «Jeg avsluttet en utdanning i 1965, og begynte på en ny etter noen år i arbeidslivet i 1972, men avbrøt denne i 1974 og gikk så tilbake til arbeidslivet igjen. Jeg har tre yrker: kontordame, kunstner og husmor. Og føler det slik at jeg og mitt liv ikke passer inn i et skjema». Skrede viser at hovedtyngden av kvinnene fra blandingsgenerasjonen har hatt avbrudd fra lønnet arbeid i småbarnsperioden, men ikke så lange avbrudd som kvinnene fra husmorgenera-

sjonen. Flere av 46'erne jobbet deltid i småbarnsfasen og begynte å jobbe heltid etter hvert som barna ble større. Fordi kvinnene hadde hovedansvaret for omsorg i familien, levde de ikke ut yrkeslivet i lange linjer slik som menn. Kvinnenes liv lignet, som Bateson (1990) forteller om, mer på en symfoni, med tema og variasjoner, på grunn av ulike tilpasninger de måtte gjøre i forhold til familie og arbeid.

De fleste forbedringer eller nye ordninger som gjør det lettere for kvinner og menn å kombinere det å være småbarnsforeldre med å være yrkesaktive, kom etter at 46'erne var ferdig med småbarnsperioden. Yrkesaktive mødre hadde riktignok fra 1946 hatt rett til betalt permisjon i forbindelse med svangerskap og fødsel (Leira 1996). Perioden var imidlertid kort, kun tolv uker. I 1977 ble permisjonen utvidet til 18 uker, og fra 1978 hadde foreldre rett til å dele på noe av permisjonstiden. Fedre fikk samtidig rett til fire ukers ubetalt permisjon i forbindelse med fødsel. Likestillingsloven mot kjønnsdiskriminering i arbeidsliv og samfunnsliv kom i 1979. Barnehageloven kom i 1975, men antallet barnehageplasser begynte ikke å øke sterkt før utover 1980-tallet. Permisjonsrettighetene ved fødsel ble betydelig forbedret fra midten av 1980-tallet. Til sammen gjorde ordningene det lettere for kvinner å beholde tilknytningen til arbeidslivet etter fødsler (Kitterød 2000).

Kvinnene fra 1946-kullet har i stor grad måttet finne egne private løsninger på hvordan de skal få hverdagen til å fungere som småbarnsmødre og yrkesaktive. De hadde fortsatt hovedansvaret for husarbeidet og omsorg til barn, eldre og syke i familien på slutten av 1970-tallet. Mange kom under press da de gikk ut i lønnet arbeid. Karsten Alnæs (2000), som skildrer tidsånden, forteller at kvinnene var blitt oppdratt til å ta ansvar for familiens beste, og mange av dem opplevde derfor en økende samvittighetskonflikt, en følelse av ikke å strekke til. For mange kostet det mye å klare de stadig økende kravene fra yrkeslivet, samtidig som de skulle gi nok nærhet, kjærlighet og omsorg til barn, ektefelle, foreldre, svigerforeldre og andre familiemedlemmer.

4.3 Fra trangboddhet til aleneboenhet

46'erne er også plassert på en historisk vipp når det gjelder endringer i bolig- og husholdstrukturen. Deres første barneår var preget av bolignød og trangboddhet, og det var ikke uvanlig at andre familiemedlemmer enn foreldre og søsken bodde sammen med dem. Aldringen av samfunnet var begynt, og omtrent halvparten (40%) av dem som ble født i 1946, vokste opp med en besteforelder i huset (Hagestad 2000). Besteforeldrene eide ofte huset. Boligpolitikken var i de første tiårene etter krigen en sentral del av statens velferdspolitik (Sosialt Utsyn 2000). Staten tok et ansvar for å bygge mange nye boliger mens 46'erne vokste opp, og

familiene fikk etter hvert større boliger med flere rom (Historisk statistikk 1994). I 1946 var cirka 47 prosent av befolkningen bosatt i leiligheter med mer enn én beboer per rom, mens i 1960 var andelen redusert til cirka 27 prosent (Barstad 1997). Boligstandarden ble bedret, og i 1980 var andelen ytterligere redusert til cirka syv prosent.

Da 46'erne ble voksne på slutten av 1960-tallet, begynte størrelsen på husholdene å «krympe». Stadig færre bodde i samme hushold. Den gjennomsnittlige familiestørrelsen i Norge gikk ned fra 2,54 personer i 1960 til 2,42 personer i 1980 (Historisk statistikk 1994). I 1960 var 35,9 prosent av husholdene enpersonhushold. Andel personer som bodde alene økte sterkt fra slutten av 1970-tallet. I 1987 utgjorde andelen enpersonhushold 42 prosent. Kun 32 prosent av husholdene bestod av den tradisjonelle kjernefamilien, det vil si ektepar med barn (Historisk statistikk 1994). Antall familier økte, samtidig som det ble et større mangfold i typer av hushold og familier både i Norge og andre vestlige land (Beck 1997, Finch 1995, Noack 1996). Utviklingstrenden med at stadig færre deler samme hushold kjennetegner alle vestlige land i dag. Ulrich Beck (1997) hevder at den kraftige veksten i enpersonhushold er et uttrykk for økt individualisering og et godt eksempel på hvordan det «egne liv» materialiseres. En konsekvens av at stadig flere bor alene, er at familielivet i stadig større grad skjer mellom hushold i stedet for i delte hushold.

4.4 Fra familien til velferdsstatens sikkerhetsnett

46'erne er blitt omtalt som velferdsstatens barn (f.eks av Almås m.fl. 1995, Danielson 1994, Lingsom 1993). Som vi skal se ble de født for tidlig til å passe til denne betegnelsen. De vokste opp i et samfunn der den enkelte var helt avhengig av hva familien kunne stille opp med dersom en krise oppstod. Så tok velferdsstaten, gjennom lovgivning og en gradvis utbygging av ordninger og tjenester, et stadig større ansvar. På grunn av gjenreisningen av landet tok det likevel tid før ordningene og tjenestene ble bygd ut. Fra 46'erne var omtrent 20 år, var det nedfelt i lovverket at det var velferdsstaten som skulle ha hovedansvaret for å være et sikkerhetsnett i vanskelige tider med arbeidsledighet, sykdom og skilsmisse. Det var imidlertid først på 1970- og 80-tallet at tjenestene ble kraftig bygd ut. 46'erne har vokst opp med helt andre måter å håndtere risiko i livet på, sammenlignet med da de var i tretti-førtiårene på 1980-tallet. I barndommen lærte de at den enkelte var avhengig av hva familien kunne bidra med i en krisesituasjon. På vei inn i tidlig middelalder kunne de støtte seg til en velutbyggt velferdsstat.

Velferdsstatens utvikling de første 20 årene etter krigen

De som skulle utforme sosialpolitikken rett etter annen verdenskrig, hadde store forventninger rettet mot seg. Dette var både på grunn av nye mål som var satt i internasjonale fora, og fordi land det var naturlig å sammenligne seg med, hadde tatt på seg nye forpliktelser gjennom sosialpolitikken (Seip 1994). Forventningene til regjering og storting var store. Sosialpolitikken ble sett på som viktig, men det ble likevel først prioritert å bruke ressurser på gjenreisning, og å utsette utbyggingen av velferdsstatlige tiltak. Gjenreisningen er tidfestet fra 1945 til første halvdel av 1950-tallet, da restriksjoner og kvoteordninger ble opphevet (Furre 1991). Velferdsstaten hadde i etterkrigssamfunnet en begrenset rolle både når det gjaldt å sikre den enkelte økonomisk og å yte omsorg til dem som trengte det. Foreldrene til 46'erne levde nesten fram til de ble omtrent 50 år med usikkerhet. I livshistorier fra 46'ernes foreldregenerasjon finnes mange fortellinger om hardt arbeid og vanskeligheter som måtte overvinnes for å opprettholde livet (Danielsen 1994). En kvinne forteller: «Jeg måtte gjete fra jeg var åtte år gammel. Mor bandt et garnnøste rundt livet på meg. Når sauene hvilte måtte jeg strikke. Vi skulle alltid ha noe mellom hendene» (Danielsen 1994:28). 46'erne lærte av foreldrene og samfunnet rundt seg at alle skulle jobbe hardt og ikke leve av andres arbeid. Både politiske partier, organisasjoner, økonomiske aktører og folk flest var innstilt på i fellesskap å bygge landet opp igjen. De første 18 årene etter krigen er kalt for Gerhardsen-epoken. Einar Gerhardsen ble i frigjøringsåret statsminister i samlingsregjeringen, før han etter valget dannet en ren Arbeiderpartiregjering. Arbeiderpartiet hadde stor oppslutning. Gunnar Ousland sin prolog «Ti bud til det norske folk», som ble lest opp ved Arbeiderpartiets 60-årsjubileum i 1947, er et godt uttrykk for de kollektive idealene som stod sterkt i folket. Tre av budene lyder slik:

«Du skal ikke leve av andres arbeid. For vi skal sammen arbeide for hverandre, som i en god familie».

«Du skal være et sosialt menneske. Dette er det store og avgjørende bud til oss alle. Å bli fullt samfunnsbevisst og handle deretter, det er den høyeste samfunnsplikt i vårt samfunn i dag. Å se samfunnet gjennom verkstedet, gjennom hjemmet, gjennom privatlivet».

«Du skal ikke skrive falsk selvangivelse. Men du skal gi kemneren hva kemnerens er. For det er ussel og forbrytersk handling å stjele av det som skal gå til det felles beste. Det er like foraktelig som å stjele av kirkebøssen i gamle dager».

Trygdesystemet

I 1945 gikk alle de norske partiene sammen om å programfeste folketrygden i fellesprogrammet. Det tok imidlertid lang tid fra folketrygdmeldingen ble lagt fram i

1945 til folketrygdloven ble vedtatt. Utbyggingen gikk trinnvis, og først i 1966 ble lov om folketrygd vedtatt. Den trådte i kraft i januar 1967. Lov om folketrygd avløste en rekke tidligere trygdeordninger. Noen av ordningene ble innført allerede før annen verdenskrig, men etterkrigsårene kjennetegnes av at ordningene ble forbedret og utvidet til å omfatte stadig større deler av befolkningen (Furre 1991, Hatland 1984). I 1946 vedtok Stortinget å innføre barnetrygd uten behovsprøving fra og med barn nummer to. Det ble samtidig innført at enslige forsørgere fikk utbetalt barnetrygd for ett barn mer enn de faktisk forsørget, og dermed også fra første barn.

I 1956 ble syketrygden utvidet til å bli en obligatorisk universell syketrygd. Forløperen til sykestønad, syketrygden, hadde vi hatt helt fra 1911, men denne omfattet kun lønnstakere med lav inntekt (Kjønstad m.fl. 1995). Ordningen ble gradvis utvidet, og fra 1956 var alle inntektstakere inkludert. Fra 1. januar 1971 ble syketrygden inkorporert i folketrygden, og bestod av sykepenger, fødselspenger og medisinsk stønad. Arbeidsledighetstrygden ble også utvidet innenfor det gamle systemet. Lov om alderstrygd kom alt i 1936, men i 1957 ble full alderstrygd uten behovsprøving innført. Ett år senere ble yrkesskadetrygden gjort nærmest universell, slik at den gjaldt de fleste arbeidsplasser. I 1965 ble alderspensjonen i folketrygden utvidet, og seks år senere ble både syketrygd, yrkesskadetrygd og arbeidsledighetstrygd innbakt i folketrygden. I 1973 ble det innført rett til alderstrygd fra fylte 67 år.

Familie- og barnepolitikk

Allerede på 1930-tallet var det skapt ideer om en moderne familiepolitikk, men på grunn av nedgangstider og krig hadde det ikke vært mulig å sette ut i livet mål som fagmiljøene og noen deler av det politiske miljøet hadde satt. Rett etter krigen ble imidlertid en rekke ordninger etablert for å støtte opp om barnefamilien. Barnetrygden ble innført, barnetilsynsordninger ble bygget ut, og staten ga subsidier til melk, smør, brød og annet for å hjelpe barnefamiliene (Seip 1994).

Det ble også satset mer på barnevernet. Myndighetene samarbeidet både lokalt og sentralt med frivillige organisasjoner som tradisjonelt hadde tatt på seg store oppgaver innenfor både barnevern og barnehagesektor. Lov om barnevern kom i 1953 og avløste vergerådet, forsorgsstyret og helserådets tredelte ansvar (Benneche 1983). Den offentlige innsatsen i barneomsorgen ble trappet opp, og i 1948 bevilget Stortinget fem millioner kroner over en fireårsperiode, til i hovedsak å bygge ut barneverninstitusjoner (Seip 1994). Loven om barnevern fra 1953 påla de kommunale barnevernsnemndene å følge nøye med på hvilke forhold barn og ungdom lever under, og sørge for tiltak til bedring av barns vilkår i kommunene. I tillegg til omsorgstiltak ble forebygging sentralt i den nye loven. Det offentliges ansvar ble utvidet, men frivillige organisasjoner beholdt sine posisjoner på felter der de

hadde etablert omsorgen (Seip 1994). Av 98 barneverninstitusjoner i 1976, det vil si spedbarnhjem, familiehjem, miljøhjem, barnehjem og ungdomshjem, eide kommuner og fylker under halvparten (44%), resten var eid av humanitære og private organisasjoner. Organisasjonene beholdt en plass innenfor barneomsorgsapparatet, med økonomisk støtte fra det offentlige. Med støtten økte samtidig kravene fra det offentlige om hvordan tilbudet skulle være utformet.

Svært få barn født rett etter krigen gikk i barnehager. Det offentlige hadde lenge vært inne i driften av de få daghjemmene som var beregnet på barn som hadde mødre i arbeid. Barnekrybbene for små barn under tre år og barnehager for større barn var imidlertid tradisjonelt drevet av private. Etter krigen opprettet flere av de store frivillige organisasjonene barnehager (Seip 1994). Etter hvert kom det offentlige og tok på seg et større ansvar.

Eldreomsorg

Det norske samfunn stod overfor både nye og gamle problemer etter krigen når det gjaldt omsorg til eldre (Seip 1994). Siden mellomkrigstiden hadde det vært for få institusjonsplasser for eldre. Samtidig kom det en vekst i eldre aldersgrupper både i antall og relativt i forhold til andre aldersklasser. I hovedsak var det familien som tok seg av de gamle de første tiårene etter krigen. De frivillige organisasjonene fortsatte med sitt engasjement og arbeid som de hadde gjort før krigen, og utvidet også sine aktiviteter. Samtidig tok det offentlige etter hvert på seg et stadig større ansvar (Seip 1994). Profesjonene og organisasjonene utformet handlingsplaner og trakk politikerne med seg. Organisasjonene samarbeidet tett med det offentlige og bidro til å gjøre overgangen til en offentlig eldreomsorg myk. Selv om verken fattigloven eller lov om sosial omsorg fra 1964 påla kommunene en bestemt plikt til å ta seg av eldre som gruppe, bygde likevel de fleste kommuner institusjoner. I 1940 var det 476 alders- og sykehjem med cirka 13 400 plasser. I 1960 hadde antall institusjoner økt til 754, med 22 400 plasser. Av disse institusjonene var 70 prosent kommunale (Seip 1994).

Offentlig revolusjon mellom 1970 og 1980

Veksten i helse- og sosialsektoren var i perioden 1970 til 1980 så sterk at den har fått navnet «offentlig revolusjon» (Skrede 1986). Den offentlige sysselsettingen i hjelpende yrker, som pleieyrker, lærere og så videre, ble doblet til 280 000 fra 1970 til 1980 (Furre 1991). Offentlig administrasjon økte, og utgifter til sosiale formål steg samtidig. Utgiftene til sosiale formål hadde gjennomsnittlig gått opp med 6,7 prosent per år fra krigens slutt til slutten av 1960-tallet. Fra slutten av 1960-tallet og fram til 1980 økte veksten til godt over ti prosent per år (Historisk Statistikk 1994). Veksten skyldtes utbyggingen av folketrygden, i tillegg til at utbyggingen

av hjemmehjelpstjenestene kostet mye. På 1970-tallet begynte utbyggingen av barnehagene å koste.

Gjennom folketrygdloven av 1966 ble de fleste risikosituasjoner dekket av trygdeordninger. Restgruppen som falt utenfor skulle fanges opp av sosialhjelpen, som var hjemlet i lov om sosial omsorg fra 1964 (Barstad 1997). I 1978, da 46'erne var blitt 34 år, ble Sykelønnsordningen, som er den siste store reformen i det offentlige inntektssikringssystemet, vedtatt. De fleste arbeidstakere ble da sikret full lønn under sykdom fra første dag.

Private barnehager tok imot 53 prosent av barnehagebarna i 1970. Da hadde offentlige eiere, det vil si kommunene, økt sin andel fra nesten 0 til 46 prosent av plassene fra 1946. Veksten i barnehagesektoren begynte i 1960-årene, men barnehagetilbudet var likevel ikke godt utbygd da de fleste 46'ere var småbarnsforeldre i første halvdel av 1970-tallet. Kun to prosent av alle barn under syv år hadde barnehageplass i 1963 (Historisk Statistikk 1994). Den store veksten i antall barn i barnehager kom først på slutten av 1970-tallet. Da var de fleste 46'ere ferdig med sin periode som småbarnsforeldre.

I tillegg økte antall leger og andre personellgrupper i helsesektoren. I 1940 var antallet leger 1520, og i 1960 hadde tallet på leger økt til 2417. Veksten fortsatte, og i 1970 var antallet leger 3355. I 1980 hadde landet 4070 leger (Historisk Statistikk 1994). I 1940 var det 1265 innbyggere per lege, i 1960 var antallet redusert til 686, og på slutten av 1970-tallet var antall innbyggere per lege gått ned til 489. Antall sykepleiere steg gradvis de første tiårene etter krigen. Fra 1970 til 1980 økte antall sykepleiere kraftig (fra 14 453 til 27 326). Sykehusloven, som kom i 1969, førte til at det ble bygd en rekke sykehus rundt omkring i landet som både trengte flere leger, sykepleiere og hjelpepleiere. Kommunenes satsing på eldreomsorg førte i tillegg til økt behov for arbeidskraft. Både aldersinstitusjoner og hjemmesykepleien ble kraftig bygget ut på 1970-tallet (Daatland 1997). Antall plasser i institusjoner for eldre og funksjonshemmede økte fra 31 565 til 40 751 i tiåret fra 1970 og 1980. Hjemmetjenestene hadde en kraftig vekst fra 1965 (Lingsom 1997). Hjemmehjelpstjenesten vokste mer enn hjemmesykepleien på 1960- og 70-tallet, men fra tidlig på 1980-tallet ekspanderte hjemmesykepleien mer enn hjemmehjelpstjenesten.

Holdningene til å motta tjenester fra det offentlige endret seg i disse årene radikalt i positiv retning (Daatland 1997). Undersøkelser på 1960-tallet avdekket stor skepsis til offentlige tjenester. Et stort flertall av befolkningen ga uttrykk for at de foretrakk å få hjelp fra familien framfor fra det offentlige. Daatland (1993) hevder at noe av grunnen til at folk ikke ville ta imot hjemmetjenester kan ha vært at det virket stigmatiserende at slike tjenester var organisert gjennom sosialhjelpskontorene. Samtidig var ikke folk vant til å tenke at det offentlige skulle yte omsorg. Etter hvert som tjenestene ble utbygd, sa stadig flere eldre at de ville be det offentlige

om hjelp (Daatland 1990). Undersøkelser som ble gjennomført på 1980- og 1990-tallet viser at holdningene hadde endret seg. De fleste eldre foretrakk da å få hjelp fra det offentlige framfor familien, bortsett fra når det gjaldt hjelp fra ektefelle/partner (Lingsom 1997). Innstillingen til hvem man ville motta hjelp fra forandret seg etter hvert som de offentlige omsorgstjenestene ble mer tilgjengelige. Stadig flere foretrakk offentlig omsorg, men folk skilte mellom funksjonene de mente det offentlige og familien skulle dekke. Det offentlige skulle yte langvarig pleie og noen typer praktisk hjelp over lengre tid, mens familien ble oppfattet som den man kunne gå til i akutte kriser, og som kunne ivareta kortvarige behov som andre institusjoner ikke var fleksible nok til å imøtekomme (Daatland 1993).

4.5 Fra tungarbeid til utdanningssamfunn

Da 46'erne gikk på folkeskolen og utdannet seg videre, skjedde dette i en tid med økt satsing på utdanning og utjevning av befolkningens adgang til utdanning. Gratis skole og utdanning på alle nivåer vokste fram som viktige velferds mål (Furre 1991). 46'erne hadde én fot i det gamle skolesystemet og en annen fot i det nye. Grunnskolen gjennomgikk store endringer i årene etter annen verdenskrig, men først etter at 46'erne hadde fullført grunnskolen. I 1959 vedtok Stortinget en ny lov om folkeskolen, som innebar at skillet mellom by- og landfolkeskolene ble opphevet. Kommunene ble samtidig pålagt å innføre niårig obligatorisk skolegang innen en bestemt tidsperiode. Først på midten av 1970-tallet gjennomførte de siste kommunene obligatorisk ungdomsskole (Historisk statistikk 1994). Niårig skole kom dermed for seint for 46'erne, og de vokste opp med syvårig folkeskole.

De var imidlertid blant de første som kunne ta del i utviklingen der stadig flere tok gymnas og høyere utdanning, men ikke i like stort omfang som dem som kom etter dem. Det ble bygd nye gymnas på en rekke sentrale steder, og det ble lettere for 46'erne enn det hadde vært for dem som ble født før dem, å komme inn på gymnas. Færre enn én av ti tok eksamen artium i 1950, mens fire av ti gjorde det samme i 1970. 46'erne var ungdom midt i denne tidsperioden da gymnasene ekspanderte. I 1960, da de selv var 14 år, var bare litt over halvparten av norske 16-åringer under utdanning. Ti år senere gjaldt det to tredjedeler av årskullet. Det var ikke en selvfølge å gå på gymnaset da de vokste opp, og de tilhørte et kull som fremdeles så på det som stort å ta artium. Til tross for at utdanningspolitikken hadde som mål å utjevne forskjellen i adgangen til videregående utdanning, bestemte fortsatt kjønn og sosial klasse mye av rekrutteringen i det framvoksende utdanningssamfunnet (Furre 1991, Skrede 1996).

Antallet studenter ved universitetene økte kraftig fra midten av 1950-tallet og fram til siste halvdel av 1990-tallet. I 1950 var antallet studenter ved de tre universitetene i Oslo, Bergen og Trondheim til sammen 6481. I 1971 var antallet studenter ved universiteter og høyskoler økt til 53 382, og på midten av 1980-tallet var antallet økt til 94 557 (Statistisk årbok 2000). I 1988 sammenlignet Statistisk sentralbyrå (2000) høyest fullført utdanning mellom tre grupper av fødselskull. De tre gruppene var: de som ble født før 1931, de som ble født i årene 1938 til 1948, og de som ble født i årene 1949 til 1958. Sammenligningen viser at en høyere andel av grupperingen som 46'erne tilhører, de som ble født mellom 1938 og 1948, hadde tatt høyere utdanning (36,3%) enn den eldste aldersgruppen (17,4%). I den yngste aldersgruppen hadde omtrent halvparten (48,1%) tatt høyere utdanning. Igjen var 46'erne i en «mellomposisjon», det vil si de var blant de første som kunne ta del i en ny utvikling, men ikke i like stort omfang som de som ble født i årene etter dem.

Formelt sett hadde mulighetene til utdanning vært nesten lik for gutter og jenter også i årene før krigen. Reelt sett var mulighetene betydelig mer begrenset for jenter enn for gutter. Dette endret seg allerede for fødselskullene fra tidlig på 1940-tallet (Skrede 1996). I fødselskullet fra 1941 har nesten en fjerdedel av kvinnene utdanning på minst videregående skolenivå, og tolv prosent av kvinnene fra dette kullet har også universitets- og høyskoleutdanning. Det var fortsatt slik at det var langt flere menn enn kvinner blant dem som ble født på 1940-tallet som tok høyere utdanning, men dette endret seg dramatisk for dem som ble født på 1950-tallet. I 1971 var det over dobbelt så mange menn som kvinner som var studenter ved universiteter og høyskoler, men i 1985 var det like mange kvinner (47 102) som menn (47 457) som var under utdanning. (Statistisk årbok 2000). I årene etter har det blitt en større andel kvinner enn menn som tar høyere utdanning. Selv om det skjedde en betydelig utjevning mellom kvinner og menn med hensyn til utdanning, vedvarte de store forskjellene i utdanning som var mellom de sosiale klassene (Einarsen 2000). Til tross for en formell lik adgang til utdanning, var det fortsatt en sterk sammenheng mellom foreldrenes utdanningsnivå og høyere utdanning blant ungdom på 1980-tallet.

4.6 Fra et skarpt by-land-skille, til et rurbanisert samfunn

Den geografiske mobiliteten var høy rett etter krigen. Flere av 46'erne vokste opp i, eller flyttet fra, utkantstrøk til mer sentrale strøk og byer da de var barn. Fraflyttingen gikk fra bygdene og fra noen landsdeler som Nord-Norge, Trøndelag og

Vestlandet. Flyttestrømmen gikk til sentrale strøk og byer på Østlandet, og til Bergen, Fredrikstad/Sarpsborg, Stavanger/Sandnes, Trondheim og Skien/Porsgrunn (Høydahl, Skiri og Østby 2000, Carling 1999). Mange av foreldrene som jobbet i jordbruket forlot gårdsbrukene og begynte å jobbe i industrien. De nye arbeidsplassene ble opprettet i byer og tettsteder. Omtrent 300 000 flere bodde i byer og tettbygde strøk i 1950, sammenlignet med 1935. I 1900 arbeidet 40 prosent i jordbruket og 27 prosent i industri og håndverk, mens 20 prosent levde av tjenesteytende næringer. I 1950 var andelen som jobbet i jordbruket redusert til 25 prosent. Trettifem prosent arbeidet i industrien og 33 prosent levde av tjenesteytende næringer (Furre 1991). Fem år etter krigen var Norge et halvurbanisert samfunn. Halvparten av befolkningen bodde i urbane lokalsamfunn, der hus stod tett, og de levde av å selge sin arbeidskraft eller drive varehandel. Flyttingen fra landsbygd til tettsteder og byer fortsatte på 1950-tallet, og flere folk gikk ut av jordbruket og over i andre næringer (Furre 1991).

Urbanisering på 1960- og 70-tallet innebar at flyttestrømmen fra små utkantsteder gikk både til tettsteder og til byer. Folk i Norge klumpet seg sammen i små og store tettsteder, og flyttet i mindre grad enn folk i andre vestlige land til store byer. Det skarpe skillet som var mellom by og land på 1940-tallet, ble stadig mer visket ut. Fra midten av 1960-tallet og fram til midten av 1980-tallet ble bosettingsmønsteret konsolidert (Brox 1984, Hompland 1984). Den norske urbaniseringsprosessen på 1960- og 1970-tallet har fått ulike navn, som «desentralisert konsentrasjon», «lokal sentralisering» og «rurbanisering» (Myklebust 1974, Hompland 1984). Ifølge Hompland (1984) gikk befolkningen gjennom en rurbaniseringsprosess, som innebar at tettsteder ekspanderte på bekostning av både tradisjonelle byer og tradisjonell landsbygd. Norske byer utviklet seg ikke til å få sterke urbane trekk. Hompland hevder at folk, selv om de bodde tett, ikke ble mer urbane enn de som bodde spredt. De fleste, både i bygd og by, fortsatte å være bygdefolk, samtidig som de ble påvirket av urbane trekk.

4.7 Fra knapphet til velstand

Mange av dem som ble født i 1946 hadde en barndom som var preget av fattigdom og forsakelse. De manglet mye, bodde trangt, og foreldrene måtte spare, sy om klær og utnytte det de hadde. Det var knapt med vanlige forbruksvarer. Tilværelsen var preget av rasjonering og regulering, og det å stå i kø var en del av hverdagen (Furre 1991). De første årene etter krigen var preget av gjenoppbygging, priskontroll, knapphet og rasjonering på mange forbruksvarer (Historisk statistikk 1994). Krigsskadde områder måtte bygges opp. Gjenreisning og inves-

teringer i ny produksjon ble prioritert, mens det private forbruket ble kontrollert gjennom rasjonering og lønnsfastsetting (Furre 1991). Det var ikke en selvfølge at alle hadde elektrisk strøm de første årene etter krigen. Over halvparten av husholdningene i Nord-Norge hadde for eksempel ikke elektrisk strøm i 1946 (Barstad 1997). Ifølge Berge Furre (1991) var gjenreisningen noenlunde fullført i 1952. De fleste krisereguleringene ble da avvirket, men det gikk enda noen år før levestandarden ble betydelig hevet.

Forbrukersamfunnet vokste fram, velstanden økte og folks liv ble lettere. I løpet av noen tiår utviklet Norge seg fra å være et av Europas fattigste land til å bli et av de rikeste. Fra 1946 til 1960 økte bruttonasjonalproduktet (BNP) fra 124 825 millioner kroner til 238 103 millioner kroner (faste 1990-priser). I 1970 var BNP på 358 834 millioner kroner, og på midten av 1980-tallet var BNP økt til 665 243 kroner (Statistisk årbok 2000). Nettoinntekten per innbygger, som omfatter inntekter av arbeid, kapital, pensjon og visse stønader etter at fradragspostene i selvangivelsen er trukket fra, økte gjennomsnittlig med 2,8 prosent hvert år fra 1948 til 1980 (Historisk statistikk 1994). Reallønnene økte, og folk fikk et stadig større overskudd i privatøkonomien. Vanlige folk fikk etter hvert bedre hus, tilgang på varmt vann, bad, klosett, kjøleskap, platespiller, elektrisk komfyr, TV, bil osv (Furre 1991).

Utover 1960-tallet økte kravene til velvære, forbruk og luksus. Velstanden på 1960-tallet kan likevel ikke sammenlignes med velstanden på 1980- og 1990-tallet. Da 46'erne hadde fylt 20 år, hadde fremdeles under halvparten (44%) av husholdningene telefon (Barstad 1997). Veksten i personbiler kom også først etter 1960. I 1959 fantes kun 20 000 biler, og i 1980 var antallet økt til 1,2 millioner (Barstad 1997). 46'erne vokste opp med radio, men det var først ut på 1960-tallet at folk fikk fjernsyn. De første regulære fjernsynssendingene begynte i 1961, og både sendetiden og lisensen økte raskt i årene etter.

Forbrukssamfunnet fikk sitt gjennombrudd og ble fra midten av 1970-tallet en livsform som omfattet de fleste. Varer fra verdensmarkedet ble importert, og tilbudet i butikkene ble stadig bredere. Forbruksutgifter både per husholdning og per person økte sterkt fra slutten av 1950-tallet og fram til midten av 1980 (Historisk statistikk 1994). Fordi husholdningene ble mindre i samme periode, var veksten i forbruksutgifter per person enda sterkere (Historisk statistikk 1994). Matvarenes andel av totalforbruket gikk ned fra 39,9 prosent i 1958 til 19,7 prosent i 1977–1979 (Historisk statistikk 1994). Reduksjon i matvareandelen regnes som en klar indikator på økning i velstand. Utgiftene til bolig økte imidlertid en periode, både på grunn av en stor vekst i renteutgifter og fordi standarden på boligmassen ble hevet. Andelen av totalforbruket som gikk til reise og transportutgifter økte kraftig fra 1958 (6,7%) til 1986–1988 (23%) (Historisk statistikk 1994). Antall passasjerer som deltok på selskapsreiser med charterfly økte voldsomt

på 1970- og 1980-tallet. Samtidig økte andelen av utgifter til fritidssysler og utdanning. Personlig hygiene, restaurant- og hotellbesøk økte også jamt (Historisk statistikk 1994).

4.8 Oppsummering

46'erne vokste opp i et samfunn på 1940- og 50-tallet som hadde forandret seg totalt da de ble 40 år på 1980-tallet. Som barn lærte de at den enkelte var avhengig av familien i krisesituasjoner og vanskelige tider. Da de som 20-åringer, på slutten av 1960-tallet, tok sine viktigste valg med hensyn til familie og yrkesliv, skjedde dette i en kulturell atmosfære som var i ferd med å bli svært forskjellig fra den de vokste opp i. Velferdsstaten hadde gjennom lovgivningen tatt på seg hovedansvaret for å være et økonomisk sikkerhetsnett for den enkelte, og omsorg ble et offentlig ansvar. Feministene satte likestilling mellom kvinner og menn på dagsordenen i den offentlige debatten. Samtidig begynte selvrealiseringsbølgen å gjøre seg gjeldende. Samfunnet 46'erne vokste opp i var likevel mer likt 60-tallet enn 80-tallet. Familien og ekteskapet stod fortsatt sterkt i 60-årene, og de fleste kvinner og menn praktiserte et tradisjonelt kjønnsrollemønster. Selv om levestandarden var bedret, kan den ikke sammenlignes med det forbrukssamfunnet som ble en livsform som omfattet de aller fleste på 1980-tallet. De store endringene, som ofte forbindes med 60-tallet, kom egentlig først på 1970-tallet. Da kom den «offentlige revolusjon», og velferdsstatens tjenester, særlig innen helse- og sosialsektoren, ble bygd voldsomt ut. Kvinnene, ugifte og gifte, marsjerte i løpet av det samme tiåret ut i deltidsarbeid i et offentlig arbeidsmarked. På 1980-tallet fortsatte trenden, ved at et økende antall kvinner begynte å arbeide heltid. Etter at de fleste 46'ere var ferdig med småbarnsperioden på slutten av 1970-tallet, kom forbedringer og nye ordninger som gjorde det lettere for kvinner å kombinere småbarnsperioden med det å være yrkesaktiv. Barnehagetilbudet vokste, permisjonsordningene ble bedret og nye ordninger la til rette for at fedre skulle delta i omsorgen for barn. Utdanningssamfunnet hadde vokst fram, og like mange kvinner som menn tok på 1980-tallet høyere utdanning. Samlivsmønstrene endret seg radikalt ved at samboerskap, utenomekteskapelige fødsler og skilsmisser ble vanlig. Kvinnene hadde fått kontroll over fruktbarheten fordi det var blitt vanlig å bruke moderne prevensjonsmidler, og fordi lov om selvbestemt abort trådte i kraft i 1978.

Kapittel 5 Plassering i verdilandskapet

Hvordan har samfunnet 46'erne vokste opp i, brytningstiden de hadde sin ungdomstid og tidlig voksenliv i, samt det samfunnet de har vært middelaldrende i formet deres verdier? Har de sett bakover og fått like tradisjonelle oppfatninger om familie, samliv og likestilling som generasjonene født før dem? Har framveksten av den nye tiden påvirket dem så mye at de har fått like moderne, individualistiske verdier som yngre generasjoner? Eller plasserer de seg i en mellomsituasjon? For å svare på spørsmålene analyserer jeg data fra Norsk Monitor, og sammenligner 46'ernes verdier med en eldre og en yngre generasjon.

5.1 Norsk Monitor

Norsk Monitor er navnet på et løpende prosjekt med store intervjuundersøkelser som har blitt gjennomført av Markeds- og Mediainstituttet a.s. (MMI) annethvert år siden 1985. Den siste som inngår i denne analysen ble gjennomført i 1999. Professor Ottar Hellevik har hatt det faglige ansvaret for alle undersøkelsene. Utvalgene er representative for den norske befolkningen som er 15 år og eldre, og det har blitt intervjuet 3000–4000 personer hver gang.¹ De undersøkte har svart på cirka 3000 spørsmål, først i intervjuer, og så ved å besvare de fleste av spørsmålene i en selvutfyllingsdel (Hellevik 1999). Intervjuene har i løpet av årene endret seg fra å være besøksintervjuer til å være telefonintervjuer. For besøksintervjuene regnes det med at 55–60 prosent av det opprinnelige utvalget ble nådd (Hellevik 1999). Av disse igjen svarte 92–94 prosent på selvutfyllingsskjemaet. Etter overgangen til telefonintervjuing i 1997 er det vanskeligere å fastslå svarprosenten, fordi det ikke er mulig å vite om alle de uttrukne telefonnumrene er i bruk. Ifølge Hellevik (1999) er trolig en større andel nådd gjennom telefonintervjuene enn i besøksintervjuene, men andelen som svarte på selvutfyllingsdelen gikk ned til 78

¹ Det vises til O. Hellevik (1999) «Hvorfor blir vi ikke lykkeligere», *Samfunnsspeilet* Nr. 4 1999 for nærmere omtale av hvordan utvalgene er trukket ut.

prosent etter at telefonintervjuer ble tatt i bruk. Frafallsanalyser tyder på at bort-fallet i hovedsak er av tilfeldig og ikke systematisk art.²

Data fra Norsk Monitor gjør det mulig å sammenligne 46'ernes verdier med personer som er født før og etter dem. Derfor er de som er født fra 1944 til og med 1947 slått sammen og sammenlignet med en eldre generasjon, de som er født i årene 1928–1931, og med en yngre generasjon, de som er født i årene 1960–1963. Grupperingen er gjort for å gjøre det mulig å sammenligne generasjonen 46'erne tilhører med en eldre og en yngre generasjon på ulike tidspunkt. I tabellene som presenteres vises også svarene til andre fødselskull, slik at det er mulig å se på utviklingen i hele befolkningen over tid, men det er først og fremst forskjellene mellom disse tre gruppene som blir kommentert i teksten.

Det er ikke de samme personene som har blitt intervjuet fra gang til gang, men ulike utvalg av personer. Det er altså ikke mulig ut fra disse undersøkelsene å danne seg et bilde av alle individuelle endringer som skjer mellom to tidspunkt. Undersøkelsene viser hva disse endringene summerer seg opp til for befolkningen som helhet, eller eventuelle grupper som de blir delt inn i.

I analysene er to og to undersøkelser slått sammen for å få en større base. Undersøkelsene som ble gjennomført i 1985 og 1987 er slått sammen, og presenteres i tabellene som en undersøkelse som ble gjennomført i 1986. Det er til sammen 4923 personer som har svart på 1986-undersøkelsen. Undersøkelser som ble gjennomført i 1989 og 1991 er også slått sammen til 1990-undersøkelsen, med til sammen 5718 svar, og to undersøkelser som ble gjennomført i 1993 og 1995 er slått sammen til 1994-undersøkelsen, med til sammen 5936 svar. Det siste undersøkelsestidspunktet som presenteres er i 1998, som består av to undersøkelser, i 1997 og 1999. Så mange som 8154 svar inngår i 1998-undersøkelsen. Det gis i de ulike tabellene en oversikt over hvilke verdier de ulike grupperte fødselskullene hadde på ulike tidspunkt, da de var i forskjellig alder.

Forskjeller på ti prosentpoeng eller mer mellom to undersøkelser er et nokså sikkert tegn på at det har skjedd en endring i befolkningens holdninger. En forskjell mellom to tidspunkt må være på minst ti prosentpoeng for å være signifikant i tabeller der grupper av N er nede i 200. Med N= 500 i de to gruppene, reduseres kravet til seks poeng. Men også mindre endringer kan vise utviklings-trekk, dersom de danner et mønster over flere undersøkelser.³

² Det vises til en nærmere og grundigere omtale av undersøkelsene i boka *Nordmenn og det gode liv. Norsk Monitor 1985–1995* av Ottar Hellevik (1996) og artikkelen «Hvorfor blir vi ikke lykkelige-re» i *Samfunnsspeilet* Nr. 4 1999 av O. Hellevik.

³ Tabell som viser N i de ulike aldersgruppene i de forskjellige undersøkelsene, er vedlagt i Appen-dix, vedlegg 2.

5.2 Tradisjonelle og moderne, individualistiske verdier

Ottar Hellevik (1996) definerer verdier som de grunnleggende mål en person ønsker å realisere, og de midler personen mener er riktig å bruke for å nå dem. Disse mål- og middelverdiene uttrykker «våre oppfatninger om hva som er “det gode liv”, og hvordan det skal oppnås» (Hellevik 1996:51). Verdiene fungerer som rettesnorer for å vurdere hvilke avgjørelser, små og store, som er riktige. Det er stor variasjon i hvor viktig en verdi er for forskjellige individer, og individer har også verdier som er i konflikt med hverandre. I Monitor-undersøkelsene er ulike verdier og også noen typer atferd i den norske befolkningen kartlagt på forskjellige tidspunkt. Her studeres kun hvordan 1946-kohorten, og fødselskullene som ligger nært opp til den, plasserer seg på verdikartet i synet på familie, samliv og likestilling. Jeg har valgt ut spørsmål fra undersøkelsene som jeg oppfatter uttrykker tradisjonelle eller moderne, individualistiske verdier, og sammenligner 46'ernes syn med en eldre og en yngre generasjon. Følgende dimensjoner belyses:

- Tradisjonelt eller moderne, individualistisk syn på kjønnsroller og likestilling.
- Tradisjonelt eller moderne, individualistisk syn på seksualitet og samliv.
- Tradisjonelle eller moderne, individualistiske oppfatninger om det ideelle antall barn, og syn på barneoppdragelse.⁴

Hellevik har ikke vært opptatt av denne problemstillingen i sine arbeider, og har ikke begrepsfestet tradisjonelle og moderne, individualistiske familieverdier i sine analyser.

Kjønnsroller og likestilling

Om de spurte har et tradisjonelt eller moderne, individualistisk syn på kjønnsroller og likestilling, er målt gjennom to spørsmål. Det ene er om de vil si seg enig eller uenig i påstanden «Menn og kvinner bør dele ansvaret for barneoppdragelse likt». De som sier seg uenig i utsagnet oppfattes som å ha et tradisjonelt syn, mens de som sier de er enige oppfattes å ha et moderne, individualistisk syn.

Det andre spørsmålet er følgende: «Det snakkes om endringer i menns og kvinners roller i familien. Nedenfor beskrives tre slags familier. Hvilken av disse svarer best til din oppfatning av hvordan en familie skal være?

⁴ Operasjonaliseringen av tradisjonelle og moderne, individualistiske verdier er nærmere begrunnet i Kapittel 1.

1. En familie der de to partnerne har like krevende jobber og hvor husarbeid og barnepass deles likt.
2. En familie der kvinnen har en mindre krevende jobb enn mannen, og der hun har hovedansvaret for hus og barn.
3. En familie der bare mannen har jobb, og det er kvinnen som tar seg av hus og barn.»

De som har sagt seg enig i det første utsagnet, defineres til å ha et moderne, individualistisk syn på kjønnsroller og likestilling, mens de som har oppgitt utsagn nummer to eller tre, defineres til å ha et tradisjonelt syn. Jeg oppfatter holdningen som å være moderne siden den ble utbredt i befolkningen først på 1980- og 1990-tallet. Jeg oppfatter den også som uttrykk for en individualistisk innstilling, fordi selvrealiseringsverdien kommer til uttrykk. Det anses ikke som riktig at kvinner skal ha et større ansvar for arbeidsoppgaver i familien enn det menn har, fordi kvinner skal ha like gode muligheter som menn til å realisere seg selv i yrkeslivet.

Seksualitet og samliv

Om de spurte har et tradisjonelt eller moderne, individualistisk syn på seksualitet og samliv, er målt ved at de blir spurt om hvor enig eller uenig de er i påstanden: «Seksuelle erfaringer før ekteskapet bidrar til å gjøre ekteskapet mer lykkelig.» De som sa seg uenig i påstanden, defineres til å ha en tradisjonell oppfatning om seksualitet og samliv. De som var enig i påstanden, oppfattes å ha et moderne, individualistisk syn, fordi de mener at den enkelte skal kunne leve ut sine egne behov og realisere seg selv gjennom seksuell praksis.

Det ideelle antall barn og barneoppdragelse

Om de spurte har tradisjonelle eller moderne, individualistiske oppfatninger om det ideelle antall barn i familien, er kartlagt gjennom spørsmålet: «Hva synes du er det ideelle antall barn for en familie i Norge?» De som har svart tre eller flere, defineres til å ha et tradisjonelt syn, mens de som har oppgitt to eller færre, defineres til å ha et moderne, individualistisk syn. Holdningen er moderne fordi den først ble utbredt i befolkningen på 1970- og 1980-tallet. De som synes det er ideelt med få barn uttrykker også en individualistisk innstilling – at man ikke ønsker å få mange barn fordi man da ikke kan investere tid og ressurser i seg selv.

Tradisjonelle og moderne, individualistiske syn på barneoppdragelse er målt gjennom to spørsmål. Det ene er om de er enig eller uenig i påstanden: «Det viktigste barn bør lære er lydighet og respekt for sine foresatte.» De som sier seg uenig

i påstanden, defineres som moderne, individualistiske, og de som sier seg enig, defineres til å ha et gammeldags tradisjonelt syn på barneoppdragelse.

I det andre spørsmålet blir de spurt om de er enig eller uenig i påstanden: «Synes du at foreldre bør ha adgang til å gi sine barn fysisk straff, som for eksempel ris eller ørefiker?» De som svarer at de er enige, defineres til å ha et tradisjonelt syn på barneoppdragelse, og de som sier seg uenig, defineres til å ha et moderne, individualistisk syn. En individualistisk holdning kommer til uttrykk i synet på at barn skal læres opp til selvstendighet og ikke til lydighet til autoriteter og grupper.

Ja-siere

I de fleste tabellene vises prosenten «uenig», fordi enig-prosenten kan romme både reell enighet og ja-siing. Problemet med ja-siing går ut på at de som blir intervjuet har lett for å si seg enig i intervjuerens påstander, selv om de egentlig ikke har noen mening (Hellevik 1996:171–175). Det er mer sjeldent at personer gjør det motsatte, og sier seg uenig i enhver påstand. Det er for noen verdisyn stilt spørsmål som de undersøkte kan si seg enig i, og andre spørsmål, som måler det samme, som de undersøkte kan si seg uenig i, for å se hvor mange det er som sannsynligvis reelt støtter et utsagn, og for å beregne omfanget av ja-siere. Hellevik har i undersøkelsen funnet tilsynelatende selvmotsigende resultater i synet på enkelte spørsmål. Disse har vist at så mange som halvparten av alle intervjuede er ja-siere, i den forstand at de har sagt seg enig i to påstander som uttrykker det motsatte. Det er flere blant dem med lav utdanning som er ja-siere, enn blant dem med høy utdanning. I tolkningen av funnene vil det i noen tilfeller måtte tas hensyn både til reell oppslutning om et utsagn, og til ja-siing der personer sier seg enig selv om de egentlig ikke behøver å ha gjort seg opp noen mening.

5.3 Kohort-, alders- eller periodeeffekter?

Endringer i verdier og holdninger kan være påvirket av kohort, alder eller den historiske perioden dataene ble innsamlet. Kohortstudier er et middel til å studere sosial endring (Ryder 1965). Dersom spesifikke kohorter i løpet av livet framstår som forskjellige fra andre kohorter, dreier det seg om en kohorteffekt (Elder 1974). Elder viser i sin studie «Children of the great depression», at depresjonen på 1930-tallet påvirket ulike aldersgrupper på forskjellig måte. Ulik forankring i tid innebærer at samme hendelse kan berøre de ulike kohortene på forskjellig måte (Hagestad 1990).

En alderseffekt betyr at endringer finner sted etter hvert som individene blir eldre, og at dette er felles for ulike fødselskull i en gitt alder. Den enkelte endrer seg etter hvilken fase i livet han eller hun er i. Hellevik (1991) har kalt denne typen effekt for livsfaseeffekt. Synet på barneoppdragelse kan for eksempel endres etter at folk har fått barn.

Periodeeffekt er en tredje type mulig årsak til endringer i individers verdier og holdninger. Den peker på at endringer over tid kan skyldes historisk periode, der hendelser berører de ulike aldersgruppene og kohortene på noenlunde samme måte. Et eksempel kan være hvordan synet på samboerskap har endret seg til å bli mye mer positivt i hele befolkningen, både blant unge og gamle, fra slutten av 1970-tallet og fram til i dag. Ofte kan det være vanskelig å skille kohort-, alders- eller periodeeffekt fra hverandre.

5.4 Kjønnssroller og likestilling

Et mindretall av befolkningen sa seg uenig i at menn og kvinner bør dele ansvaret for barneoppdragelse likt på de fire undersøkelsestidspunktene i tolvårsperioden fra 1986 til 1998. Når vi sammenligner andelen fra de tre grupperte fødsels-

Tabell 5.1 Andel fra ulike fødselskohorter som sier seg uenig i utsagnet «Menn og kvinner bør dele ansvaret for barneoppdragelse likt» i 1986, 1990, 1994 og 1998. I prosent.

Alder	1986	1990	1994	1998	Fødselsår
15–18	8	4	7	7	1980–83
19–22	8	6	6	7	1976–79
23–26	6	8	8	9	1972–75
27–30	5	8	8	6	1968–71
31–34	7	5	6	6	1964–67
35–38	9	7	5	7	1960–63
39–42	10	8	6	6	1956–59
43–46	10	6	5	5	1952–55
47–50	11	10	8	6	1948–51
51–54	9	12	7	6	1944–47
55–58	11	9	7	6	1940–43
59–62	9	12	6	9	1936–39
63–66	12	9	9	7	1932–35
67–70	10	8	8	7	1928–31
71–74	17	14	12	6	1924–27
75–78	15	17	10	6	1920–23
Alle	9	9	7	7	

kullene, ser vi at omtrent like mange sier seg uenig i dette utsagnet i 1998, men at det var forskjeller mellom dem i 1986. Det er bare delvis mulig å sammenligne synet til de tre gruppene da de var i samme alder. Tabell 5.1 viser at de yngste, de som er født i årene 1960 til 1963, har hatt det samme moderne synet i tolvårsperioden, mens de eldste, de som er født i årene 1928–31 er blitt mer moderne etter hvert som årene har gått, og at det samme er tilfellet for fødselskullene imellom, de som er født i 1944, 1945, 1946 og 1947. Forskjellene er ikke store, og ikke signifikante, men de viser et mønster.

De intervjuede ble også bedt om å velge den familien de syntes svarte best til deres oppfatning av hvordan en familie skal være. I tabell 5.2 vises andelen som har svart at den beste familien er en likestilt, moderne familie, der de to partnerne har like krevende jobber, og hvor husarbeid og barnepass deles likt. Det var betydelig færre som var for likestilling i yrkesliv, husarbeid og barnepass, sammenlignet med andelen som mente at menn og kvinner bør ha likt ansvar for oppdragelse av barn. I 1986 mente 47 prosent av befolkningen at en familie med likestilte partnere i forhold til yrkesaktivitet, husarbeid og barnepass var idealet, og i 1998 var andelen økt til 54 prosent (jf. tabell 5.2). Ifølge Ottar Hellevik (1996) skyldes den store forskjellen i svarene på de to spørsmålene, som er gjengitt i tabell 5.1 og tabell 5.2, først og fremst ja-siing. De som har sagt seg enig i det første

Tabell 5.2 Andel som mener at den ideelle familie er en familie der de to partnerne har like krevende jobber, og hvor husarbeid og barnepass deles likt. Prosent.

Alder	1986	1990	1994	1998	Fødselsår
15–18	66	75	70	71	1980–83
19–22	62	72	70	70	1976–79
23–26	62	66	62	63	1972–75
27–30	55	58	57	62	1968–71
31–34	57	56	52	62	1964–67
35–38	50	57	51	55	1960–63
39–42	47	54	56	58	1956–59
43–46	47	47	55	58	1952–55
47–50	42	50	47	59	1948–51
51–54	39	45	44	49	1944–47
55–58	36	42	41	49	1940–43
59–62	35	33	39	41	1936–39
63–66	36	24	40	39	1932–35
67–70	25	31	33	36	1928–31
71–74	23	31	29	34	1924–27
75–78	33	24	25	31	1920–23
Alle	47	50	50	54	

utsagnet er nok både personer som har vært reelt enige, og personer som har sagt seg enig uten å mene så mye med det. De fleste som sa seg enig i det første spørsmålet kan være for likestilling mellom menn og kvinner, men det kan for mange av dem dreie seg om en overfladisk holdning som blir avslørt når de blir spurt om hvordan den faktiske arbeidsdelingen i forhold til familie og yrkesliv bør være. Det kan imidlertid også tenkes at noen av dem som har svart på det første spørsmålet, ikke har ment at menn og kvinner skal bidra på samme måte overfor sine barn, men at både mødre og fedre bør ha et like stort ansvar for å oppdra sine barn. Noen av dem som har sagt seg enig i dette utsagnet kan ha vært enig i delt ansvar, men likevel ha ment at mødre og fedre skal ha forskjellige funksjoner.

Ikke uventet er det færrest i den eldste generasjonen og flest i den yngste generasjonen som er positive til likestilling mellom to partnere i forhold til familie og yrkesliv (jf. tabell 5.2). Generasjonen som 46'erne tilhører, plasserer seg imellom. I den yngste generasjonen har andelen som har et moderne syn sunket etter hvert som de har blitt eldre, mens det er en svak tendens til at noen flere av dem som tilhører mellomgenerasjonen har blitt moderne. I den eldste generasjonen har det ikke skjedd noen endringer fra 1986 til 1998. Den ulike utviklingen i de tre generasjonene over tid kan være et uttrykk for at det ikke har skjedd en generell holdningsendring med økt oppslutning om likestilling i den historiske epoken fra 1986 til 1998. Mange i den yngste generasjonen kan ha forandret synet på likestilling i familien etter hvert som de selv har fått barn. Da de var i alderen 19 til 22 år, hadde de fleste ennå ikke etablert seg i en familie og fått barn. Det positive synet de da hadde på likestilling mellom menn og kvinner i familien, kan ha blitt utfordret og ha endret seg når de noen år senere måtte samarbeide og kombinere omsorg for små barn med jobb. Småbarnsperioden hadde vært over i mange år både for mellomgenerasjonen og for den eldste generasjonen da de svarte på undersøkelsene, noe som kan forklare at disse generasjonene ikke har endret synet på likestilling i løpet av disse årene. Verken livsfasen de var i, eller den tidsperioden undersøkelsene er gjennomført i, ser ut til å ha påvirket deres syn på kjønnsroller og likestilling. Det kan se ut som at barn og unge i større grad blir påvirket og formet av samfunnsmessige endringer når det gjelder synet på likestilling, mens voksne og eldre i mindre grad påvirkes av den tiden de lever i når det gjelder dette spørsmålet. Tabell 5.2 viser at en økt andel av befolkningen er blitt for likestilling. Denne økningen ser først og fremst ut til å skyldes at andelen som er for likestilling øker for hver ny kohort som blir født. Den historiske epoken ser altså ut til å påvirke yngre kohorter til i stadig større grad å ha et moderne, individualistisk syn på kjønnsroller og likestilling. Samtidig ser det ut som at livfaseovergangen, når de stifter familie og får barn, påvirker dem til å bli mer tradisjonelle igjen. Det ser ut til at likestillingsidealet får en knekk når de unge selv kommer i den alderen da de får barn, men ikke så mye at det tradisjonelle synet blir like utbredt som i de eldre kohortene.

5.5 Seksualitet og samliv

Stadig færre sier seg uenig i påstanden om at seksuelle erfaringer før ekteskapet bidrar til å gjøre ekteskapet mer lykkelig (jf. tabell 5.3). Stadig flere har siden slutten av 1980-tallet og i løpet av 1990-tallet sett det som akseptabelt og som en fordel å ha seksuelle erfaringer før et ekteskap blir inngått. Den eldste generasjonen har i størst grad endret sitt syn, og dermed nærmet seg de unge og deres moderne syn. Det er flest i den yngre generasjonen som har et moderne, individualistisk syn, og den unge generasjonen har ikke endret dette synet over tid. Det var noen flere i mellomgenerasjonen som, sammenlignet med den eldste generasjonen, hadde et moderne, individualistisk syn på de tre første undersøkelsestidspunktene. I 1998 ser vi en motsatt tendens, og en litt større andel av den eldste generasjonen enn av generasjonen 46'erne tilhører har fått et moderne, individualistisk syn. Forskjellen er ikke stor, og hovedinntrykket er at den historiske epoken de har levd i, har påvirket de ulike fødselskullene til å få et mer sammenfallende syn på seksuelle erfaringer før ekteskapet.

Tabell 5.3 Andel som er uenig i påstanden om at seksuelle erfaringer før ekteskapet bidrar til å gjøre ekteskapet mer lykkelig.

Alder	1986	1990	1994	1998	Fødselsår
15–18	26	25	22	17	1980–83
19–22	32	29	25	20	1976–79
23–26	33	34	27	22	1972–75
27–30	34	43	33	25	1968–71
31–34	38	42	33	32	1964–67
35–38	38	41	36	33	1960–63
39–42	41	42	42	35	1956–59
43–46	48	47	41	34	1952–55
47–50	49	44	41	35	1948–51
51–54	48	49	40	39	1944–47
55–58	46	53	47	39	1940–43
59–62	46	51	43	43	1936–39
63–66	48	56	43	44	1932–35
67–70	43	48	40	37	1928–31
71–74	53	49	46	40	1924–27
75–78	51	57	40	46	1920–23
Alle	41	43	36	33	

5.6 Det ideelle antall barn i en familie og barneoppdragelse

Godt under halvparten av befolkningen i Norge hadde et tradisjonelt syn på det ideelle antall barn i en familie i 1998 (jf. tabell 5.4). Antallet barn en familie vanligvis faktisk får, har siden 1970-tallet vært lavere enn idealet som her kommer fram. Tobarnsfamilien har vært vanlig siden slutten av 1960-tallet. Utviklingen fra slutten av 1980-tallet og på 1990-tallet har også gradvis gått i retning av at stadig færre mener det ideelle antall barn bør være tre eller flere (tabell 5.4).

Det er flest i den eldste generasjonen som har et tradisjonelt syn, og som ønsker store barneflokker i familiene. Den yngste generasjonen er i dette spørsmålet mer tradisjonell enn mellomgenerasjonen. Både i den eldste generasjonen og i mellomgenerasjonen har stadig flere, etter hvert som de har blitt eldre, fått et moderne, individualistisk syn som går ut på at det ideelle antall barn i en familie bør være to eller færre. Det motsatte er tilfellet for den yngste generasjonen. Etter hvert som de har blitt eldre og de fleste har stiftet familie, oppgir stadig flere i den yngre generasjonen at det ideelle antall barn i en familie bør være tre eller flere. Som vi tidligere har vært inne på, innførte generasjonen 46'erne tilhører tobarnsfamilien på slutten av 1960-tallet. Kvinnene fra disse fødselskullene har måttet kombinere

Tabell 5.4 Andel som mener at det ideelle antall barn for en familie i Norge er tre eller flere. Prosent.

Alder	1986	1990	1994	1998	Fødselsår
15–18	41	40	37	41	1980–83
19–22	44	44	41	42	1976–79
23–26	43	47	40	37	1972–75
27–30	38	48	40	40	1968–71
31–34	42	46	43	41	1964–67
35–38	40	45	42	47	1960–63
39–42	46	42	41	48	1956–59
43–46	41	46	40	43	1952–55
47–50	48	47	44	43	1948–51
51–54	55	52	40	42	1944–47
55–58	53	50	49	45	1940–43
59–62	54	44	44	51	1936–39
63–66	60	53	50	55	1932–35
67–70	66	54	45	50	1928–31
71–74	63	58	53	58	1924–27
75–78	65	52	44	64	1920–23
Alle	49	48	43	46	

barneomsorg og yrkesliv uten godt utbygde permisjonsordninger og barnehage-tilbud, som dagens småbarnsfamilier kan benytte seg av. Det kan ha vært vanskeligere for disse kvinnene enn det er for yngre kvinner i dag, å kombinere et aktivt yrkesliv med det å få barn. Velferdsstaten legger i dag mer til rette for at det skal være mulig for kvinner å kombinere begge deler, og fedrene tar også i større grad del i omsorgsarbeidet (jf. Kitterød 2000 sin beskrivelse av endringer i deling av omsorgsarbeid blant småbarnsforeldre). Grunnen til at det ideelle antall barn synes å være mindre for mellomgenerasjonen, er at velferdsstaten, og ektemenn, i mindre grad hjalp til og la til rette for at kvinner i denne generasjonen skulle kunne kombinere arbeid og omsorg for små barn.

Et stort flertall av befolkningen, nesten syv av ti, har et tradisjonelt syn på barneoppdragelse, og mener at det viktigste barn bør lære er lydighet og respekt for sine foresatte (jf. tabell 5.5). Det er en svak tendens i hele befolkningen til at stadig flere sier de er uenig i dette tradisjonelle synet på barneoppdragelse. Den yngste generasjonen er mer moderne enn mellomgenerasjonen og den eldste generasjonen. Mellomgenerasjonen er igjen i en vippeposisjon. Alle tre generasjonene har etter hvert som de har blitt eldre, i løpet av tolvårsperioden, blitt mer tradisjonelle i sitt syn.

Tabell 5.5 Andel som sier seg uenig i utsagnet: «Det viktigste barn bør lære er lydighet og respekt for sine foresatte.» Prosent.

Alder	1986	1990	1994	1998	Fødselsår
15–18	24	33	32	32	1980–83
19–22	28	34	36	32	1976–79
23–26	39	35	26	34	1972–75
27–30	38	36	31	31	1968–71
31–34	36	37	34	34	1964–67
35–38	31	34	33	35	1960–63
39–42	33	29	31	36	1956–59
43–46	24	29	26	28	1952–55
47–50	30	25	26	29	1948–51
51–54	21	20	23	26	1944–47
55–58	22	23	22	25	1940–43
59–62	14	20	12	21	1936–39
63–66	15	15	16	14	1932–35
67–70	10	10	15	16	1928–31
71–74	8	10	13	15	1924–27
75–78	3	7	6	8	1920–23
Alle	25	26	25	27	

Noen flere i hele befolkningen har fått et moderne, individualistisk syn fra 1986 til 1998, fordi flere i de yngre kohortene som har kommet til, og blitt undersøkt, er moderne. De har imidlertid også blitt mer tradisjonelle etter hvert som de har blitt eldre, kanskje fordi de har fått barn, og/eller fordi det har vært en økende skepsis til moderne barneoppdragelse i befolkningen og i offentligheten. Generasjonen 46'erne tilhører og den eldste generasjonen har også blitt mer tradisjonelle, og endringer i deres syn kan ikke forklares med at de har fått barn. Det kan se ut som om det i de senere år har kommet en reaksjon på det folk oppfatter som moderne barneoppdragelse, og at stadig flere ønsker en mer autoritær oppdragelse av barn. Denne tendensen har også vist seg i andre undersøkelser. Odd Helge Lindseth (1998) har med utgangspunkt i Verdiundersøkelsene fra 1990 og 1996, utført av Statistisk sentralbyrå, foretatt en empirisk analyse av holdningene til barneoppdragelse i befolkningen på 1990-tallet. Disse viser at nordmenns holdninger til barneoppdragelse er preget av at mange forskjellige egenskaper, som ansvarsfølelse, selvstendighet, veloppdragenhet og toleranse, vektlegges som viktige. Lindseth viser til andre undersøkelser som har vist at tilslutningen til lydhetsidealet sank dramatisk i perioden 1957–1988, og at verdiundersøkelsene på nittitallet viser at det har vært en liten nedgang i tilslutningen til egenskapen lydhighet. Det er noen flere som gir sin tilslutning til lydhighetsidealet i Monitorundersøkelsen, sammenlignet med verdiundersøkelsene. Forskjellen kan skyldes problemet med ja-siing, at flere enn de som er reelt enig har gitt sin støtte til utsagnet de ble bedt om å vurdere.

Seks av ti mente i 1998 at foreldre ikke bør ha adgang til å gi sine barn fysisk straff, som for eksempel ris eller ørefiker (jf. tabell 5.6). Det har vært en klar nedgang i andelen som har dette tradisjonelle synet på barneoppdragelse i løpet av tolvårsperioden.

Når vi sammenligner de tre gruppene av fødselskohorter, ser vi at den yngste generasjonen og mellomgenerasjonen svarer likt, også over tid, mens den eldste generasjonen er mer tradisjonell. Det har i løpet av tolvårsperioden vært en sterk økning i andelen som sier nei til fysisk straff i begge de to yngste generasjonene. Stadig færre i den eldste generasjonen har denne tradisjonelle oppfatningen, men de eldste har i minst grad blitt påvirket av denne generelle holdningsendringen i befolkningen.

Selv om foreldres refselsesrett overfor barn ble betydelig innskrenket gjennom lovgivning i 1972, mente fortsatt fire av ti i 1998 at foreldre bør kunne straffe sine barn fysisk. En medvirkende grunn kan være at lovgivningen ikke ble oppfattet som tydelig da den kom på begynnelsen av 1970-tallet. Før 1972 var foreldrenes refselsesrett overfor egne barn en aktuell straffefrihetsgrunn. Etter lov om Indskrænkning i Anvendelsen af Legemlig Refselse av 20 juni i 1891 nr. 1 hadde foreldre en viss adgang til fysisk å refse sine barn. Loven ble opphevet i februar

Tabell 5.6 Andel som sier nei til at de synes foreldre bør ha adgang til å gi sine barn fysisk straff, som for eksempel ris eller ørefiker. Prosent.

Alder	1986	1990	1994	1998	Fødselsår
15–18	63	67	67	71	1980–83
19–22	54	58	60	64	1976–79
23–26	52	52	47	65	1972–75
27–30	48	53	50	60	1968–71
31–34	52	55	49	58	1964–67
35–38	47	60	57	62	1960–63
39–42	52	53	58	63	1956–59
43–46	47	57	52	62	1952–55
47–50	49	54	50	63	1948–51
51–54	44	49	53	62	1944–47
55–58	48	55	45	56	1940–43
59–62	49	49	43	53	1936–39
63–66	48	59	45	57	1932–35
67–70	45	52	54	52	1928–31
71–74	54	52	50	57	1924–27
75–78	46	46	50	56	1920–23
Alle	50	55	52	61	

1972. Etter forarbeidene til denne loven var det imidlertid uklart om refselsesretten ble opphevet i sin helhet (Bratholm og Matningsdal 1997:550). For å «skape klarhet og av pedagogiske grunner» fikk derfor barneloven § 30 ved lov av 6. februar 1987 nr. 11 et nytt tredje ledd, der det heter at «Barnet må ikke bli utsett for vald...» Lovbehandlingsprosessen inneholdt likevel motstridende signaler om hva loven egentlig gikk ut på (jf. nærmere Bratholm og Matningsdal, op.cit.). Justiskomiteen uttalte således følgende i Innst O nr 20 (1986–87): «Flertallet vil understreke at bestemmelsen ikke innebærer et totalforbud mot bruk av fysisk makt overfor barn. Det er den unødvendige og illegitime maktbruk mot barn en ønsker å ramme... Det er i første rekke mer hardhendt fysisk avstraffelse som vil bli rammet. Dette vil gjelde slag med gjenstander, ørefiker og andre lignende former for markert fysisk avstraffelse som fører med seg vesentlig smerte eller unødig ydmykelse. Derimot vil flertallet peke på at mer lempelige irettesetteringer som innebærer en rimelig avpasset bruk av fysisk makt, ikke vil rammes. Som eksempel på dette kan nevnes lette klaps».

I seg selv synes dette igjen å åpne for en fysisk refselsesrett. Bratholm og Matningsdal, hvis kommentarutgave til straffeloven har stor autoritet, mener likevel at loven må forstås annerledes. De sier: «Til tross for at justiskomiteen brukte noen uheldige formuleringer i motivene, kan det på bakgrunn av debatten i Odelstinget

ikke være tvil om at foreldrenes kroppslige refselsrett er opphevet.» Rettspraksis om refse av barn synes å bekrefte dette, jamfør for eksempel dom i Rettstiden- de 1990:1155. Men om befolkningen har oppfattet dette, er imidlertid ikke sikkert, jamfør det som framgår av tabell 5.6 og som er kommentert foran. Den uklarheten som lå i signalene fra Stortinget kan i seg selv ses som en årsak til at befolkningens faktiske holdninger avviker såpass mye fra det som anses som «gjeldende rett».

5.7 Oppsummering

Hovedinntrykket fra analysene av verdidata fra Norsk Monitor er at 46'erne er en vippegenerasjon i synet på kjønnsroller og likestilling, seksualitet og samliv, ideelt antall barn i familien og barneoppdragelse. De har blitt påvirket både av samfunnet de var barn i på 1940- og 50-tallet, og av en ungdomstid i et samfunn som lignet på det de vokste opp i, men som var kjennetegnet av store kulturelle endringer. I tillegg har de blitt påvirket av strukturelle endringer som skjedde på 1970-tallet, og som ble konsolidert på 1980-tallet. De har ikke like tradisjonelle oppfatninger som generasjonen som er eldre enn dem. De har heller ikke like moderne, individualistiske oppfatninger som den yngste generasjonen. 46'erne plasserer seg et sted mellom den yngste og eldste generasjonen.

Når det gjelder synet på det ideelle antall barn i en familie, er det flest både i den eldste og yngste generasjonen som har et tradisjonelt syn. De ønsker større barneflokker enn 46'erne. Det er tvilsomt om dette er et uttrykk for at den eldste og yngste generasjonen generelt har et likt syn på familien. Da den eldste generasjonen fikk barn, var det vanlig at kvinner var hjemmeværende og kunne ta seg av flere barn. Kvinner i den yngste generasjonen har ikke gått tilbake til husmorrollen, men er i dag yrkesaktive samtidig som de har omsorg for barn. Godt utbygde permisjonsordninger, aleneforelderordninger, barnehagetilbud og unge fedres innsats i barneomsorgen, kan være grunnen til at den yngste generasjonen tør å se det som ideelt å få tre eller flere barn. Det kan imidlertid være et gap mellom ideal og realitet. Hvor mange barn de unge kvinnene vil få, vet vi ikke ennå. Det siste kullet vi vet helt nøyaktig antall barn for, er kvinner født i 1958 (Noack 2000). Kvinnene fra 1946-kullet har måttet kombinere jobb og familie uten at det i like stor grad ble lagt til rette for å klare begge deler, av ektemenn og fra velferdsstatens side. Fordi det var mer slitsomt for disse kvinnene å ha små barn samtidig som de var yrkesaktive, kan de mene det er ideelt med færre barn i en familie.

Kapittel 6 «Lieben und arbeiten»

– 46'ernes valg

De fleste av 46'erne tok sine viktigste valg i familie- og yrkesliv i brytningstiden på 1960-tallet. De var i en vippesituasjon da fruktbarhets-, samlivs- og yrkesaktivitetsmønstrene endret seg (jf. kapittel 5). De giftet seg tidlig, før samboerskap ble et alternativ eller en innledning til ekteskap i unge år. Majoriteten fikk sitt første barn før fylte 25 år. 46'erne ble altså født for tidlig til å utsette familie-etablering og det å få barn. De har imidlertid vært blant de første som i stort omfang har sett det som ideelt, og som også har valgt, å begrense antall barn. Samtidig har de tatt del i den kraftige skilsmisseøkningen som kom fra slutten av 1960-tallet. I dette kapitlet skal vi ved å analysere data fra 1997-undersøkelsen se på hvilke livsvalg de tok. Hvor mange barn valgte de å få? Hvor mange skilte seg? Hvilken tilknytning har kvinnene valgt å ha til yrkeslivet? Til slutt belyses hvor mange av dem som kan karakteriseres som en moderne fortropp, det vil si som har tatt flere moderne, individualistiske valg.

6.1 Hvor mange barn fikk de?

Menn og kvinner fra 1946-kohorten tilhører de fødselskullene som på slutten av 1960- og begynnelsen av 1970-tallet innførte tobarnsfamilien som det normale (Blom m.fl. 1993, Noack 1999). Min undersøkelse viser at syv av ti fikk to, ett eller ingen barn (jf. tabell 6.1). Et mindretall valgte som fødselskullene før dem, og fikk tre eller flere barn.

Nesten halvparten (43%) fikk to barn, og et mindretall (13%) fikk ikke barn. Like mange kvinner (69%) som menn (70%) fikk to, ett eller ingen barn.

Tabell 6.1 Antall barn 46'erne hadde i 1997. I prosent.

Antall barn	Menn	Kvinner	Alle
0-2	69	69	69
3 +	31	31	31
N	449	373	849

6.2 Hvor mange gikk gjennom skilsmisse?

46'erne har vært blant de første som har opplevd at det er vanlig å skille seg. De fleste var imidlertid gift på undersøkelsestidspunktet. Et mindretall (11%) hadde sivilstand som skilt eller separert (jf tabell 6.2).

Tabell 6.2 46'ernes sivilstand i 1997. I prosent.

Sivilstand	Menn	Kvinner	Alle
Gift	72	69	70
Skilt/separert *	7	13	11
Ugift	10	8	9
Enke/enkemann	1	3	2
Sambo	9	7	8
N	484	363	857

* Signifikant under 1%-nivå.

Tjuefem prosent av hele utvalget som har svart på undersøkelsen har gått gjennom en skilsmisse. Noen av disse har giftet seg igjen (i alt 49 personer), og noen av dem har også valgt samboerskap som samlivsform etter skilsmissen. Så mange som 54 av de 69 undersøkte som var samboende, svarte at de har vært gift og gått gjennom en skilsmisse tidligere.

Det er en signifikant forskjell mellom kvinner og menn i andel som hadde sivilstand som skilt/separert (jf. tabell 6.2). En større andel kvinner enn menn var skilt eller separert. Ikke fordi flere kvinner enn menn har gått gjennom en skilsmisse, men fordi flere menn enn kvinner har valgt å gifte seg igjen og eller gå inn i samboerskap etter en skilsmisse.

6.3 Hvor mange av 46'er-kvinnene valgte å bli heltids yrkesaktive?

Kvinner fra 46-kohorten er blant de første kvinnene i norsk historie som i stort omfang har hatt muligheten til å velge et heltidsyrkesaktivt liv. På 1970-tallet, da de fleste av dem hadde små barn, jobbet mange av dem deltid. På 1980-tallet begynte mange kvinner, også kvinner som var gift, å arbeide heltid.

Flesteparten av 46'er-kvinnene var yrkesaktive i 1997 (jf. tabell 6.3). Tolv prosent hadde ikke lønnet arbeid. Noen av disse kan ha valgt å være hjemmeværende, mens noen kan ha vært uføretrygdet eller arbeidsledige.

Godt over halvparten (64%) jobbet heltid, det vil si over 35 timer i uken. Elleve prosent jobbet mer enn 45 timer i uken. En like stor gruppe jobbet under 20 timer

Tabell 6.3 Yrkesdeltakelse og arbeidstid til 46'er-kvinnene i 1997. I prosent.

Yrkesaktiv	
Ja	88
Nei	12
Arbeidstid per uke	
45 timer eller mer	11
35-44 timer	53
20-34 timer	25
1-19 timer	11
N	356

hver uke. Til sammenligning jobbet noen færre (55%) av kvinnene i hele den yrkesaktive befolkningen heltid i 1997 (jf. Statistisk sentralbyrå 1997), antakelig fordi flere yngre kvinner hadde omsorg for små barn, og fordi flere eldre kvinner valgte å jobbe deltid på grunn av en tradisjonell innstilling og/eller svekket helse.

6.4 Hvor mange tilhører «moderne fortropper»?

Moderne fortropper er definert på to forskjellige måter for menn og kvinner. Menn må ha tatt to moderne, individualistiske valg for å tilhøre fortroppen. Kvinner må ha tatt tre moderne, individualistiske valg. For både menn og kvinner regnes det å ha fått fra null til to barn som et moderne, individualistisk valg. Menn og kvinner som har gått gjennom en skilsmisse eller var separert oppfattes også som å ha tatt et moderne, individualistisk valg. Det tredje valget kvinner må ha tatt for å bli plassert i den moderne fortroppen er at de var heltids yrkesaktive, det vil si jobbet mer enn 35 timer i uken.

Yrkesaktivitet og arbeidstid oppfattes ikke som å si noe om menn velger moderne, men heller som å være et uttrykk for i hvor stor grad de har lyktes i å tilpasse seg arbeidslivet. Yrkesaktivitet er derfor utelatt som variabel i kategoriseringen av menn i den moderne fortroppen. Det ses kun på antall barn de har fått og på samlivsform.

Et mindretall av kvinnene tilhører en moderne fortropp. Kun ni prosent hadde tatt alle de tre moderne, individualistiske valgene. Flertallet av kvinnene hadde tatt en blanding av tradisjonelle og moderne, individualistiske valg. Tolv prosent hadde tatt alle de tre tradisjonelle valgene. Halvparten av kvinnene hadde valgt tradisjonelt i yrkeslivet, og halvparten valgte moderne, individualistisk med hensyn til antall barn de fikk.

Tabell 6.4 Antall moderne, individualistiske og tradisjonelle valg 46'er-kvinner og -menn tok. I prosent. 1997.

Kvinner	
3 moderne valg	9
3 tradisjonelle valg	12
Blanding	79
N	380
Menn	
2 moderne valg	13
2 tradisjonelle valg	25
Blanding	62
N	457

Flertallet av mennene var, som kvinnene, i en mellomposisjon og kan ikke plasseres verken i en moderne fortropp eller i en tradisjonell kategori (jf. tabell 6.4). Kun 13 prosent hadde både gått gjennom en skilsmisse og hadde to eller færre barn. Kun 25 prosent var både gift med sin første ektefelle og hadde valgt å få tre eller flere barn.

6.5 Oppsummering

Syv av ti 46'ere har fått to, ett eller ingen barn. En av fire har gått igjennom en skilsmisse. Under halvparten av disse var skilt eller separert. Resten har enten flyttet sammen med en samboer eller giftet seg på nytt. Et flertall av kvinnene var yrkesaktive, og godt over halvparten av kvinnene som var yrkesaktive jobbet mer enn 35 timer hver uke.

De fleste av 46'erne har tatt en blanding av tradisjonelle og moderne, individualistiske valg med hensyn til familie og yrkesliv. Det er kun et mindretall, ni prosent av kvinnene og 13 prosent av mennene, som kan sies å tilhøre en moderne fortropp.

Kapittel 7 Omsorgsrelasjonene

Det er den omsorg 46'erne ga sine foreldre vi konsentrerer oss om og som er den avhengige variabelen i denne studien. Her vil jeg tegne med bred pensel og ikke bare gi en oversikt over hjelp de ga foreldrene i 1997, men også beskrive kontakt mellom 46'erne og foreldrene, omsorg fra foreldrene og det offentliges rolle i omsorgsrelasjonene. 46'erne svarer på om de har gitt foreldrene følgende typer hjelp i løpet av den siste måneden: dagligvareinnkjøp, rengjøring av bolig, reparasjoner, hagearbeid, snømåking eller lignende, hjelp med kjøring, gitt råd og støtte i forhold til et personlig problem, informert om trygd, skatteregler eller offentlige instanser og pleie/tungt tilsyn. Type hjelp fra foreldrene er undersøkt gjennom færre spørsmål, som dekker en lengre tidsperiode. 46'erne er spurt om foreldrene har gitt dem følgende typer hjelp: 1) praktisk, med vask, matlaging, innkjøp og lignende, 2) økonomisk, med lån eller pengegaver og 3) følelsesmessig, med råd, støtte og trøst i løpet av det siste året.

46'ere som hadde, eller hadde hatt, pleietrengende foreldre før de døde, vies ekstra oppmerksomhet i dette oversiktskapitlet. Hvem som pleiet foreldrene og hvor lenge pleieperiodene varte, belyses. Vi ser også på om det offentlige hjelpeapparatet påførte 46'erne arbeidsoppgaver. 46'erne vurderer i tillegg kvaliteten på de offentlige tjenestene som ble gitt foreldrene. Noen av foreldrene hadde opphold i aldersinstitusjoner. Var det kun foreldrenes helsetilstand som påvirket denne omsorgsløsningen? Eller hadde også kjennetegn ved 46'erne og/eller trekk ved relasjonene til foreldrene betydning?

7.1 Kontakt

Før vi ser på ulike typer omsorg som 46'erne ga foreldrene sine, presenteres en oversikt over hvor ofte de to familiegenasjonene traff hverandre og snakket sammen på telefon. Som vi så i kapittel 2 hevdet Vern L. Bengtson at hvor mye og hva slags kontakt familiemedlemmer har med hverandre, er et uttrykk for solidaritet det er imellom dem. Begrepet solidaritet betyr det samme som sosial integrasjon, som er et uttrykk for fellesskapet mellom mennesker. Kontakt blir beskrevet som ett av seks uttrykk for solidaritet (begrepsapparatet er nærmere beskrevet i

Tabell 7.1 Hyppighet i kontakt mellom 46'erne og foreldrene, i 1997. Prosent.

	Personlig		Telefon	
	Far	Mor	Far	Mor
Daglig	13	13	10*	15
Om lag hver uke	29	32	29	39
1-3 ganger i måneden	17	19	17	14
3-11 ganger i året	20	19	9*	3
1-2 ganger i året	7	6	2	-
Ingen kontakt	1	-	1	-
Uoppgitt	13	11	32	29
N	354	645	354	645

* Signifikant under 1%-nivå.

kapittel 2). Generasjoner i familier som har mye kontakt oppfattes som å ha et sterkere fellesskap enn de som har lite kontakt.

Undersøkelsen av 46'erne viser det samme som tidligere utførte undersøkelser. Middelaldrende barn har hyppig kontakt med sine gamle foreldre. Nesten ingen oppga at de ikke hadde noen kontakt med foreldrene (jf. tabell 7.1) Om lag 40 prosent oppga å ha personlig kontakt med både mor og far minst en gang i uken. De oppga at de snakket oftere med mor enn med far over telefon.

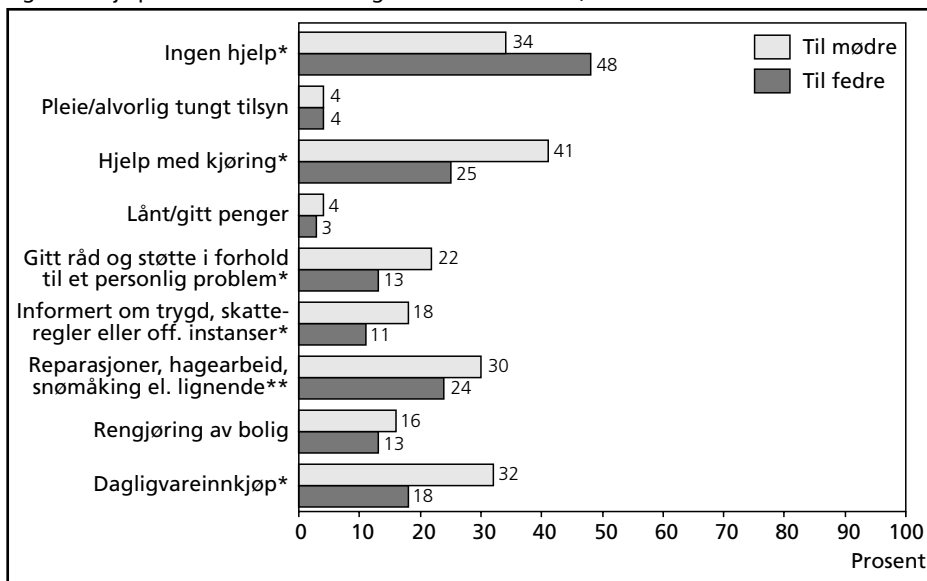
Kun syv prosent fortalte at de treffer far så sjelden som en til to ganger i året, og det tilsvarende tallet for mor er seks prosent. Oversikten over hyppighet i kontakt indikerer, dersom vi aksepterer Bengtsons resonnement om kontaktsolidaritet, et sterkt fellesskap mellom 46'erne og foreldrene.

7.2 Hva slags type omsorg ga 46'erne mor og far?

Andre familiemedlemmer, også andre barn av de eldre, kan ha gitt ulike typer hjelp som ikke er fanget opp i denne undersøkelsen. Syv av ti svarte at de hadde hjulpet mødre, og omtrent halvparten svarte at de hadde hjulpet fedre med en eller flere typer hjelp i løpet av den siste måneden (jf. figur 7.1). Det kan være flere grunner til at tre av ti 46'ere ikke gir foreldrene noen type hjelp. Ikke alle foreldre hadde behov for hjelp. Det kan også tenkes at andre hjalp dem, eller at noen foreldre måtte klare seg selv, selv om de var hjelpetrengende. Den vanligste typen hjelp som ble gitt var kjøring og hjelp med praktiske gjøremål som innkjøp, reparasjonsarbeid, hagearbeid, snømåking og lignende (jf. figur 7.1). Deretter at de oftest ga råd og støttet foreldrene i forhold til personlige problemer, samt informerte om skatteregler eller offentlige instanser.

Mødre fikk flere typer hjelp enn fedre. Flere mødre enn fedre hadde behov for å få hjelp fra slektninger som bodde utenfor husholdet, fordi ektefellen var død.

Figur 7.1 Hjelp fra 46'erne til fedre og mødre siste måned, i 1997. Prosent.

* Signifikant under 1%-nivå.

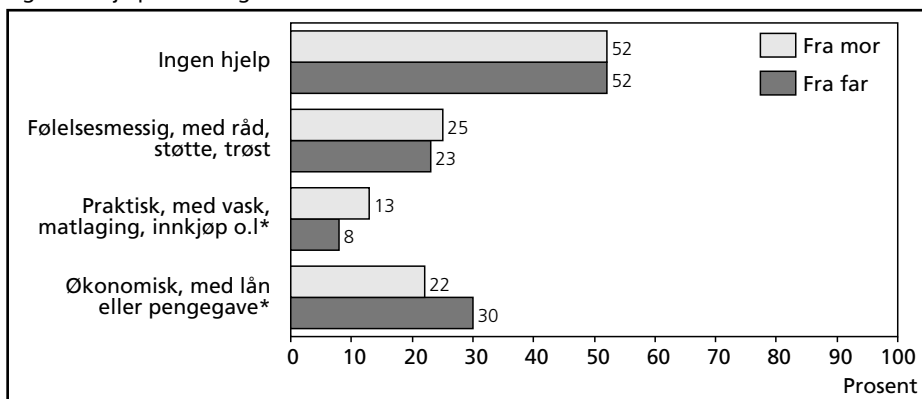
** Signifikant under 5%-nivå.

Kun 38 prosent av mødrene bodde sammen med ektefelle eller samboer, mens så mange som 70 prosent av fedrene gjorde tilsvarende. Når vi slår sammen de åtte ulike typene hjelp i en indeks og sammenligner gjennomsnittlig indeksskåre, finner vi en høyere skåre blant mødre som bodde alene (1.79) sammenlignet med mødre som bodde med ektefelle (1.13). (Indeksen hjelp er beskrevet i kapittel 3.) Forskjellene i hjelp som ble gitt fedre og mødre var størst, og signifikante, når det gjaldt praktisk hjelp, som hjelp med kjøring, dagligvareinnkjøp, reparasjoner, hagearbeid, snømåking eller lignende, samt råd og støtte i forhold til et personlig problem og informasjon om trygd, skatteregler eller offentlige instanser (jf. figur 7.1).

7.3 Hva slags type omsorg ga foreldrene?

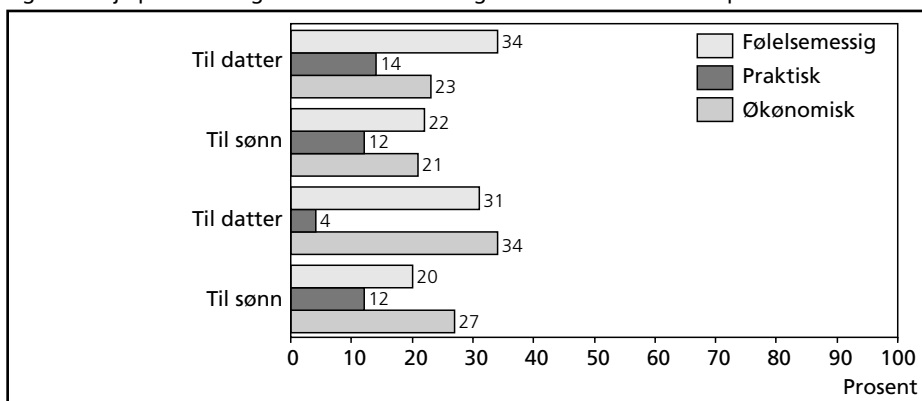
Selv om foreldrene var i en fase av livet da flere av dem trengte hjelp fra familien, sa 46'erne at mange av foreldrene fortsatt ga hjelp til yngre generasjoner i familien. Omtrent halvparten oppga at mor og/eller far hadde gitt dem og/eller deres barn en eller flere typer av praktisk, økonomisk og/eller følelsesmessig hjelp i løpet av det siste året (jf. figur 7.2). Tre av ti fedre, og to av ti mødre, hadde gitt dem

Figur 7.2 Hjelp fra far og mor til 46'erne siste året. 1997. I Prosent.

* Signifikant under 1%-nivå.

Figur 7.3 Hjelp fra mor/og eller far til kvinner og menn siste året. 1997. I prosent.

økonomisk hjelp i form av lån eller pengegave. Forskjellen mellom mødre og fedre er signifikant. Økonomisk hjelp var en type hjelp barna sjelden oppga å gi sine foreldre. To av ti svarte at far og/eller mor hadde støttet dem følelsesmessig, med råd, støtte og trøst i løpet av det siste året. Et mindretall av fedrene og mødrene hadde gitt dem praktisk hjelp (jf. figur 7.2). Mødre ga oftere praktisk hjelp enn fedre. Forskjellen er signifikant.

Menn oppga oftere enn kvinner at de fikk praktisk hjelp og følelsesmessig støtte fra fedre enn kvinner. Forskjellene er signifikante. (jf. figur 7.3). Kvinner oppga oftere enn menn at mødre støttet dem følelsesmessig. Forskjellen er signifikant.

For å undersøke gjensidighet i hjelpeutvekslingen, om det er en sammenheng mellom hjelp fra 46'ere til foreldre og hjelp fra foreldre, analyseres om gjennomsnittlig skåre på indeksen hjelp varierer etter om de har mottatt én eller flere av

Tabell 7.2 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp til far og mor etter om foreldrene har gitt 46'erne hjelp siste året. 1997.

Fått hjelp fra far/mor siste året	Gjennomsnittlig hjelp til			
	Far	N	Mor	N
Ja	1,21	177	1,81	323
Nei	0,96	174	1,66	315

tre typer hjelp, praktisk, følelsesmessig og/eller økonomisk, fra foreldrene det siste året. Det er ikke signifikante forskjeller i gjennomsnittlig antall typer hjelp 46'erne ga foreldre som hadde eller ikke hadde gitt dem hjelp i løpet av det siste året (jf. tabell 7.2).

7.4 Hvor mange foreldre trengte pleie?

Sammenlignet med andre typer hjelp er pleie en mer krevende type omsorg. Pleie er knyttet til kroppens funksjoner, og er tung hjelp som gis personer med helse-svikt. Eldre som må ha hjelp til å kle på seg, vaske seg, spise, gå på do, komme seg opp og ned i seng eller som er permanent sengeliggende, er definert som pleie-trengende. Pleietrengende er definert gjennom ADL-skalaen, som er nærmere omtalt i kapittel 3. I tillegg er alvorlig demente eldre som ikke kan ta vare på seg selv definert som pleietrengende. Kun tre prosent av fedrene og fire prosent av mødrene var alvorlig rammet av aldersdemens, ifølge 46'erne. Til sammen var 16 prosent av mødrene og 16 prosent av fedrene pleietrengende.

Pleietrengende mødre og fedre hadde først og fremst problemer med å vaske seg selv og å kle av og på seg (jf. tabell 7.3). Noen færre trengte hjelp til å komme seg opp i og ut av seng, og til å gå på do. Et fåtall av foreldrene trengte hjelp til å spise.

Noe over halvparten av fedrene og ti prosent av mødrene var døde på under-søkelsestidspunktet. Ifølge døtrene og sønnene var nesten halvparten (48%) av

Tabell 7.3 Foreldre til 46'ere som måtte ha hjelp til ulike aktiviteter i 1997. Prosent.*

	Mor	Far
Av- og påkledning	10	11
Å komme seg opp i og ut av senga	7	6
Gå på do	7	7
Spise	1	4
Vaske seg	13	13
N	710	385

* I tabell 7.3 inngår også svar fra de som har foreldre i aldersinstitusjon.

fedrene og noen flere av mødrene (61%) pleietrengende før de døde. Om foreldrene var pleietrengende før død, er ikke målt gjennom ADL-skalaen, men kun gjennom spørsmålet: Trengte han/hun pleie den siste tiden?

7.5 Hvem pleiet foreldrene?

Både familiemedlemmer og ansatte i offentlige hjemmetjenester, hjemmehjelp og hjemmesykepleiere pleiet pleietrengende foreldre til 46'erne (jf. tabell 7.4). Ni prosent av fedrene og ti prosent av mødrene oppholdt seg i aldersinstitusjon på undersøkelsestidspunktet. Nesten halvparten av mødrene som var pleietrengende ble pleiet av døtre eller sønner. Oftest var dette den datteren eller sønnen som hadde svart på undersøkelsen, ifølge henne eller han selv. 46'ere som i liten grad stilte opp for foreldrene kan ha latt være å svare på undersøkelsen, men det kan også tenkes at de som har svart på undersøkelsen undervurderer omsorg som ytes av søsken. Undersøkelsen har som sagt ikke en høy svarprosent. Om pleiesituasjonen har påvirket villigheten til å svare på spørreskjemaet, er vanskelig å vurdere. Det kan tenkes at det er en overvekt av de som hadde pleietrengende foreldre, men som selv ikke bidro med pleie, som har latt være å svare på undersøkelsen. På den annen side kan det også tenkes at de som var tungt inne i omsorgen for foreldrene, ikke har orket å svare på undersøkelsen. Tre av ti som pleide foreldrene svarte at de opplevde omsorgsarbeidet som noe eller svært belastende.

Ikke overraskende ble fedrenes familiepleiegivere like ofte oppgitt å være barn som ektefelle. Flere mødre som var pleietrengende kunne ikke motta pleie fra ektefellen fordi han var død. De nærmeste familiemedlemmene til enker er barn, og det er disse som fra familiens side yter pleie. Et mindretall av både fedrene og

Tabell 7.4 Pleiegivere til fedre og mødre. I prosent. 1997.

	Til far	Til mor
46'er*	15	30
Far eller mors ektefelle	40	26
Annen datter	15	14
Annen sønn	12	10
Andre i familien	6	7
Naboer/venner	5	2
Hjemmesykepleie	40	32
Hjemmehjelp*	47	72
N	65	112

* Signifikant under 1%-nivå.

mødrene ble pleiet av andre familiemedlemmer enn ektefelle og barn. Kun to mødre ble pleiet av venner eller naboer.

Syv av ti pleietrengende mødre fikk hjemmehjelp, og tre av ti fikk hjemmesykepleie. Noe under halvparten av pleietrengende fedre mottok hjemmehjelp og hjemmesykepleie. Fedre fikk sannsynligvis sjeldnere hjemmetjenester fordi ektefellen kunne stille opp for dem.

7.6 Hvor lenge hadde omsorgsgiverne pleiet foreldrene?

Hvor mye pleie de forskjellige omsorgsgiverne bidro med, er ikke kartlagt, men varighet, det vil si hvor lenge de forskjellige omsorgsgiverne hadde vært i en pleie-situasjon overfor foreldrene, er undersøkt. Siden foreldrene som her er undersøkt fortsatt var i live på undersøkelsestidspunktet, vet vi ikke hvor lenge de forskjellige omsorgsgiverne kom til å pleie foreldrene totalt.

Ektefelle til fedre skilte seg helt klart ut som den omsorgsgiveren som hadde pleiet fedrene over lengst tidsperiode (jf tabell 7.5). Ektefellepleien til fedre hadde gjennomsnittlig pågått i 3,7 år. Deretter var det sønner og andre familiemedlemmer som ga pleie til fedre i flest måneder. Mødre som ble pleiet av ektefelle hadde fått denne typen omsorg fra ektefellen i en betydelig kortere periode enn fedrene. Sønner og døtre skilte seg ut som de familieomsorgsgiverne som hadde pleiet mødrene lengst. 46'erne oppga gjennomsnittlig å ha pleiet mødrene i overkant av et år, mens de oppga at de hadde pleiet fedrene gjennomsnittlig i tre måneder.

Pleietrengende mødre som mottok hjemmesykepleie hadde på intervju-tidspunktet fått denne hjelpen gjennomsnittlig i 1,8 år (jf. tabell 7.5). Det tilsvarende tallet for hjemmehjelp er 1,6 år. Fedrene hadde gjennomsnittlig mottatt hjemmehjelp og hjemmesykepleie i 1,9 og 2,4 år.

Tabell 7.5 Gjennomsnittlig antall måneder pleien var ytt. 1997

	Til far	Til mor
46'er	3	14
Fars eller mors ektefelle	44	6
Annen datter	26	29
Annen sønn	34	30
Andre i familien	37	35
Naboer/venner	4	3
Hjemmesykepleie	29	22
Hjemmehjelp	23	20
N	65	112

7.7 Hvem hadde pleiet foreldre før de døde, og hvor lang var pleieperioden?

46'ere som ikke hadde mødre (11%) eller fedre (47%) i live svarte på spørsmål om foreldrene hadde vært pleietrengende før død, og hvem det var som pleiet dem. Av hensyn til spørreskjemaets lengde er ikke spørsmålene like detaljerte som de som ble stilt dem som hadde foreldre i live på undersøkelsestidspunktet. Pleiegivere som kunne krysses av var: familien, hjemmehjelp, hjemmesykepleie og eldreinstitusjon. Hvor lang pleieperioden ble før foreldrene døde, er også undersøkt.

Et flertall av de pleietrengende mødrene, og dobbelt så mange mødre som fedre, ble oppgitt å ha blitt pleiet av familien (jf. tabell 7.6). I gjennomsnitt pleiet familien mødrene i 3,5 år og fedrene i 2,6 år. Familien kan oftere ha stilt opp for mødre enn fedre, fordi flere mødre var enker, og fordi mødrene hadde større funksjonstap over en lengre periode enn fedrene. Det kan også tenkes at 46'erne ikke har regnet med det moren har gjort for faren som omsorg fra familien. Kanskje hadde de ikke en fullstendig oversikt over når og hvor lenge fedrene hadde vært pleietrengende. Mødrene kan ha begynt å pleie fedrene uten å innvie døtre og sønner. Forskjellene i familieomsorgen kan ikke forklares ut fra at fedrene har mottatt mer hjelp fra kommunale hjemmetjenester som hjemmehjelp og hjemmesykepleie.

Pleietrengende foreldre fikk oftere hjelp fra familien enn fra offentlige hjemmetjenester (jf. tabell 7.6). Det er imidlertid ikke mulig ut fra denne undersøkelsen å svare på om foreldre som var pleietrengende før de døde og som mottok familieomsorg, var like tungt pleietrengende som de som mottok hjemmetjenester.

Fire av ti pleietrengende fedre hadde hatt opphold i eldreinstitusjon (jf. tabell 7.6). I gjennomsnitt hadde oppholdene vart i overkant av et år. Trettifem prosent av pleietrengende mødre hadde hatt opphold i eldreinstitusjon. Mødre hadde lengre institusjonsopphold – kanskje fordi mødrenes funksjonstap var større, og varte over lengre tid, enn tilfellet var for fedre.

Fjorten prosent av de pleietrengende fedrene og 26 prosent av mødrene mottok hjemmehjelp. Mødre fikk hjemmehjelp gjennomsnittlig i overkant av tre år

Tabell 7.6 Pleiegivere til fedre og mødre før død (prosent), og gjennomsnittlig antall måneder pleien ble ytt. 1997.

	Pleiegiver		Antall måneder	
	Til far	Til mor	Til far	Til mor
Familien*	35	65	32	42
Hjemmehjelp	14	26	32	38
Hjemmesykepleie	36	28	11	18
Eldreinstitusjon	40	35	17	24
N	65	45	65	45

* Signifikant under 1%-nivå.

og fedre i underkant av tre år (jf. tabell 7.6). Trettiseks prosent av pleietrengende fedre fikk hjemmesykepleie, mot 28 prosent av pleietrengende mødre. Hjemmesykepleien ble gitt i kortere tidsperioder enn hjemmetjenesten både til fedre og mødre. Hjemmehjelpstjenesten er forskjellig fra hjemmesykepleien både med hensyn til typer av oppgaver som utføres og hvor lenge hjelpen gis. Hovedsakelig bidrar hjemmehjelpen med praktisk hjelp i hjemmet, som det å handle, vaske og lage mat. Hjemmesykepleien gir medisinsk pleie og assistanse. Dette er oppgaver som går ut på å administrere medisiner, sette sprøyter og hjelpe til med den daglige hygiene (Dahl og Gautun 1997). Det er også en tidsmessig forskjell mellom hjemmehjelpen og hjemmesykepleien. I kontrast til hjemmehjelp er det ikke lagt opp til at eldre skal motta hjemmesykepleie på permanent basis. Den tidligere omtalte eldreomsorgsstudien fra Larvik har vist at eldre mottar hjemmesykepleie i til sammen ett år, mens eldre som først har fått hjemmehjelp, ofte blir permanente brukere av tjenesten resten av livet, eller fram til de blir institusjonalisert (Gautun 1993).

7.10 Påførte offentlige tjenester familien oppgaver?

Hjemmetjenester og eldreinstitusjoner avlaster uten tvil familien i å gi omsorg til eldre familiemedlemmer. Samtidig kreves det også en innsats fra pårørende i forhold til det offentlige hjelpeapparatet som stiller opp for eldre. To spørsmål om oppgaver som den offentlige eldreomsorgen kan ha skapt for familien, som går ut på å sørge for offentlige tjenester til foreldrene, er her undersøkt. For det første ble 46'erne spurt om hvem som første gang tok kontakt med det offentlige hjelpeapparatet for å skaffe mor eller far hjemmetjenester eller institusjonsopphold. For det andre ble de spurt om de eller noen i familien måtte overtale mor eller far til å ta imot offentlige hjemmetjenester og/eller institusjonsopphold.

Om lag to av ti svarte at de hadde tatt kontakt med hjelpeapparatet for både mor og far (jf. tabell 7.7). Halvparten sa at andre i familien hadde tatt kontakt med hjelpeapparatet på vegne av far, mens 37 prosent oppga at andre i familien hadde tatt kontakt på vegne av mor. Forskjellen mellom foreldrene er signifikant. Sannsynligvis var det hustruer som ofte tok kontakt med hjelpeapparatet på vegne av far. Omtrent ingen naboer eller venner hadde gjort dette for foreldrene. Men 19 prosent oppga at lege, hjemmetjenester eller andre offentlige personer hadde gjort dette for mor, og åtte prosent oppga dette for far. Forskjellen mellom mødre og fedre er signifikant, og skyldes sannsynligvis at flere fedre hadde ektefelle som kunne ta denne kontakten for dem, mens det offentlige stilte opp for mødre fordi

Tabell 7.7 Hvem som første gang tok kontakt med det offentlige hjelpeapparatet for å skaffe mor og far hjemmetjenester eller opphold i aldersinstitusjon. I Prosent. 1997.

	Mor	Far
46'er	21	18
Andre i familien**	37	48
Nabo/venner		1
Lege, hjemmetjenester eller andre offentlige instanser*	19	9
Far/mor tok selv kontakt*	23	23
N	247	118

* Signifikant under 1%-nivå.

** Signifikant under 5%-nivå.

flere av dem var enker. Flere av mødrene enn fedrene tok også selv kontakt med hjelpeapparatet, og antakelig av samme grunn.

Menn og kvinner oppga like ofte å være den som først tok kontakt med det offentlige hjelpeapparatet for å skaffe fedre hjemmetjenester eller aldersinstitusjonsopphold (jf. tabell 7.8). Det var oftere kvinner enn menn som oppga å ha tatt denne kontakten på vegne av mødre (jf. tabell 7.8).

Tabell 7.8 Menn og kvinner som sa de var de første til å tok kontakt med det offentlige hjelpeapparatet for å skaffe far og mor hjemmetjenester eller opphold i aldersinstitusjon. Antall). 1997.

	Sønn	Datter
Tok kontakt på vegne av far	8	7
N	197	158
Tok kontakt på vegne av mor	12	20
N	370	273

46'erne ble også spurt om de eller noen andre i familien måtte overtale mor eller far til å ta imot offentlige hjemmetjenester og/eller institusjonsopphold. Nesten halvparten svarte at de eller noen andre i familien måtte overtale far til å ta imot tjenester fra kommunen (42%). Færre oppga at mor måtte overtales til å ta imot disse tjenestene (28%). Forskjellen mellom far og mor er signifikant.

7.9 Nok og god nok offentlig hjelp?

Omtrent halvparten (48%) av de som hadde mødre som mottok hjemmetjenester svarte at mødrene trengte mer hjelp enn de fikk. Færre oppga (32%) at fedrene ikke fikk tilstrekkelig med hjelp fra hjemmetjenestene. Av døtre og sønner som hadde fedre som ikke mottok pleie- og omsorgstjenester, oppga 18 prosent at

fedrene trengte hjemmetjenester. Flere (30 %) svarte at mødrene trengte hjemmetjenester. Omtrent like mange svarte at fedre (4%) og mødre (5%) trengte plass på en aldersinstitusjon. Svarene tyder på at 46'erne har bekymret seg mer for om mødrene enn fedrene fikk den omsorgen de trengte. Svarene viser også at få etterspør institusjonsopphold til foreldrene. Det ønskes først og fremst mer hjemmetjenester.

Et flertall (86%) vurderte kvaliteten på hjemmetjenestene, det vil si hjemmehjelp og hjemmesykepleie, til foreldrene som god. Fjorten prosent av døtrene og sønnene som hadde foreldre som hadde mottatt hjemmetjenester vurderte kvaliteten på tjenesten(e) som ganske eller svært dårlig. Omtrent like mange (12%) svarte at foreldrene vurderte kvaliteten som ganske eller svært dårlig.. Det var også samsvar mellom 46'ernes vurdering av kvaliteten på aldersinstitusjonen foreldrene bodde i, og oppfatningen de hadde om foreldrenes vurdering. Seks prosent mente kvaliteten på aldersinstitusjonen var ganske eller svært dårlig, og like mange oppfattet at foreldrene mente det samme.

7.10 Hvem hadde foreldre i aldersinstitusjoner?

Til sammen ti prosent av mødrene og ni prosent av fedrene oppholdt seg i aldersinstitusjon på undersøkelsestidspunktet. Det er helt klart foreldre som var pleietrengende som oppholdt seg i aldersinstitusjon (jf. tabell 7.9). Sammenhengen mellom antall funksjonstap og opphold i aldersinstitusjon er signifikant. Ingen foreldre som var sterkt pleietrengende, og som måtte ha hjelp til både til å komme seg opp i og ut av seng, av- og påkledning, vaske seg, gå på do, spise selv og som var alvorlig aldersdement, bodde hjemme.

Tabell 7.9 Grad av pleiebehov til mødre og fedre som bodde hjemme og i aldersinstitusjon. Prosent. 1997.

Antall ADL-tap*	0	1	2	3	4	5	6	N
Mødre**								
Hjemme	90	5	2	1	1	--	--	348
Institusjon	24	11	5	16	14	14	16	37
Fedre**								
Hjemme	91	3	3	1	2	--	--	627
Institusjon	32	10	12	9	19	9	10	69

* I denne studien er fem klassiske ADL-funksjoner benyttet: 1) Å komme seg opp i og ut av seng, 2) Av- og påkledning, 3) Vaske seg, 4) Gå på do, 5) Spise selv. Jo flere aktiviteter foreldrene trengte hjelp til, desto mer pleietrengende var de. I tillegg regnes foreldre som er alvorlig rammet av aldersdemens med.

** Signifikant under 1%-nivå.

Tabell 7.10 Pleietrengende foreldre med og uten ektefelle i live som bodde i aldersinstitusjon. I prosent. 1997.

	Prosent	N
Ektefelle i live*	35	78
Ektefelle død	53	80

* Signifikant under 5%-nivå.

Foreldrene var i varierende grad pleietrengende, det vil si at noen hadde tapt flere funksjoner, mens andre kun hadde tapt en eller noen få funksjoner. For disse var det også av betydning om ektefellen var i live for om de oppholdt seg i aldersinstitusjoner. Foreldre som var pleietrengende og som hadde mistet ektefellen, oppholdt seg oftere i en aldersinstitusjon enn foreldre som fortsatt hadde ektefelle i live (jf. tabell 7.10).

Ulike kjennetegn ved 46'erne og ved relasjonen til foreldrene som ble undersøkt i 1997 ser ikke ut til å ha noen klar betydning for om foreldrene oppholdt seg i aldersinstitusjon (jf tabell 7.11). Analysen viser ingen signifikante forskjeller mellom 46'ere om de var kvinner og menn, deltids/ikke arbeidende eller heltidsarbeidende, om de bodde på steder med få eller mange innbyggere, om de var enebarn eller hadde søsken, om de var skilt, Deller om de hadde 0–2 barn eller tre eller flere barn. Analysen viste heller ikke signifikante forskjeller mellom 46'ere som hadde hatt et godt eller dårlig forhold til foreldrene gjennom livet, om foreldrene hadde gitt eller ikke gitt dem hjelp tidligere i livet, eller om 46'eren mente hun eller han hadde gitt mer til foreldrene eller fått like mye eller gitt mindre.

Tabell 7.11 Kjenntegn ved 46'ere som hadde fedre og/eller mødre i aldersinstitusjon. Prosent. 1997.

	Prosent	N
Respondentens kjønn		
Mann	10	610
Kvinne	10	469
Yrkesaktivitet til respondent		
Deltid/ikke yrkesaktiv	10	161
Yrkesaktiv, over 35 timer i uken	10	758
Sivilstand respondent:		
Skilt/separert/sambo	11	122
Gift/ugift/enkemann	9	872
Bosted til respondent		
Færre enn 3000 innbyggere	13	83
3000-10 000 innbyggere	8	294
10 000-20 000 innbyggere	8	204
20 000-50 000 innbyggere	10	213
Mer enn 50 000 innbyggere	12	258
Om respondent har søsken		
Enebarn	10	87
Har søsken	10	758
Geografisk avstand mellom respondent og forelder		
Gangavstand	6	266
Under 1/2 time med kjøring	10	277
1/2-1 time med kjøring	13	117
1-2 timer med kjøring	20	90
2-4 timer med kjøring	10	72
Over 4 timer med kjøring	11	174
Antall barn til respondent		
0-2 barn	10	574
3+	10	358
Om far/mor har gitt hjelp til respondent før		
Ja	10	401
Nei	10	608
Forholdet mellom respondent og far/mor gjennom livet		
Bra	10	700
Dårlig/verken godt eller dårlig	10	383
Om respondent har gitt mer enn fått av far/mor		
Ja, mer	12	78
Like mye eller mindre	8	830

7.11 Oppsummering

Oversikten over kontakten mellom 46'erne og foreldrene tyder på at det har vært et sterkt sosialt fellesskap mellom de to familiegenerasjonene. De møttes ofte, og snakket også ofte sammen over telefon. Analysene av utveksling av hjelp og støtte gir et inntrykk av omsorgsfulle relasjoner, særlig mellom 46'erne og mødrene. Syv av ti svarte at de hadde gitt mødrene en eller flere typer praktisk, følelsesmessig eller økonomisk hjelp i løpet av den siste måneden. Omtrent halvparten oppga at de hadde hjulpet fedrene. De vanligste typene hjelp som ble gitt var til praktiske gjøremål, støtte i forhold til personlige problemer samt informasjon om trygd, skatteregler eller offentlige instanser. Forskjellen i hjelp som ble gitt mødre og fedre var størst for de typene hjelp som er nevnt over. Foreldrene var til tross for sin høye alder, ikke kun passive mottakere av hjelp. Omtrent halvparten av mødrene og fedrene hadde gitt 46'erne en eller flere typer hjelp i løpet av det siste året. De vanligste typene hjelp foreldrene ga var av økonomisk art og som støtte i forhold til personlige problemer. Mødre ga oftere enn fedre økonomisk og praktisk hjelp. Menn oppga oftere enn kvinner at de fikk praktisk hjelp og følelsesmessig støtte fra fedre. Kvinner oppga oftere enn menn at mødre støttet dem følelsesmessig.

Pleie var en sjeldnere form for omsorg som 46'erne ga foreldrene. Både fordi flere av foreldrene, til tross for sin høye alder (gjennomsnittlig 80 år), ikke var pleietrengende, og fordi foreldre som var helt ute av stand til å klare å utføre basal egenomsorg ble pleiet i aldersinstitusjoner. Av de til sammen 385 fedrene og 710 mødrene som var i live da undersøkelsen ble gjennomført, var 16 prosent av mødrene og 16 prosent av fedrene pleietrengende. Foreldrene mottok pleie både av familien, offentlige hjemmetjenester og av ansatte i aldersinstitusjoner. Syv av ti mødre og noe under halvparten av fedrene mottok hjemmetjenester. Pleietrengende fedre som bodde hjemme trengte i mindre grad hjemmetjenester, fordi de ble tatt vare på av ektefelle. Ni prosent av fedrene og ti prosent av mødrene oppholdt seg i en aldersinstitusjon. Omtrent halvparten av mødrene ble pleiet av døtre eller sønner. I de fleste tilfeller var dette 46'eren som hadde svart på undersøkelsen. Fedrenes pleiegivere var like ofte ektefelle som barn. Tre av ti opplevde det som noe eller svært belastende å hjelpe mødre eller fedre som var pleietrengende.

46'erne bekymret seg mer for om mødrene enn fedrene fikk den omsorgen de trengte. Flere mente at mødrene burde få tildelt hjelp fra hjemmetjenestene, eller få mer hjelp enn den de allerede fikk. Det var først og fremst hjemmetjenester 46'erne ønsket fra det offentlige hjelpeapparatet. Få etterspurte institusjonsopphold til foreldrene. De fleste var fornøyd med kvaliteten både på hjemmetjenestene og aldersinstitusjonene som foreldrene benyttet. Hjemmetjenestene og eldreinstitusjonene avlastet klart familien, samtidig påførte de offentlige tjenestene 46'erne og andre familiemedlemmer nye oppgaver. Flere 46'ere og andre familie-

medlemmer tok for eksempel kontakt med hjelpeapparatet på vegne av foreldrene for å skaffe hjelp da behov oppstod. Noen av foreldrene måtte også overtales til å ta imot offentlige tjenester.

Om lag halvparten av fedrene og elleve prosent av mødrene var døde på undersøkelsestidspunktet. Om lag halvparten av fedrene og noen flere av mødrene var pleietrengende før de døde. Både familien og det offentlige hjelpeapparatet ble oppgitt å ha vært pleiegiver. I gjennomsnittet pleide familien mødrene i 3,5 år og fedrene i 2,6 år. Lengre oppgitte pleieperioder til mødre kan skyldes at mødrene faktisk var pleietrengende i lengre perioder, eller at 46'erne ikke har hatt helt oversikt over når fedrene ble pleietrengende og hva ektefellene har bidratt med. Mødre som fikk hjemmehjelp fikk i gjennomsnittet denne hjelpen i overkant av tre år, og fedre i underkant av tre år. Hjemmesykepleien ble gitt i kortere perioder enn hjemmehjelp både til fedre og mødre.

Foreldrenes helsetilstand hadde helt klart stor betydning for om de bodde hjemme eller oppholdt seg i aldersinstitusjon. Sammenhengen mellom antall funksjonstap og institusjonsopphold er sterk. Ingen foreldre som var sterkt pleietrengende bodde hjemme. Et annet viktig forhold var om ektefelle til mor eller far var i live. Foreldre som var pleietrengende og som hadde mistet ektefellen oppholdt seg oftere i en aldersinstitusjon enn foreldre som fortsatt hadde ektefellen i live. Ulike kjennetegn ved 46'erne og ved relasjonen til foreldrene som ble undersøkt ser ikke ut til å ha noen klar betydning for om foreldrene oppholdt seg i aldersinstitusjon.

Kapittel 8 Livsvalg, relasjonshistorier og omsorg

I dette kapitlet analyseres eventuelle sammenhenger mellom livsvalg og omsorg 46'erne ga foreldrene. Ga 46'ere som tok moderne, individualistiske valg like mange typer hjelp til foreldrene som de som valgte tradisjonelt? Hadde de moderne fortrøpene andre omsorgsrelasjoner til foreldrene enn tradisjonelle 46'ere?

Deretter analyseres relasjonshistorier, det vil si forholdet mellom 46'erne og foreldrene over tid, som vurderes som relevante for omsorg som ble ytt foreldrene. Følgende to spørsmål belyses: Beskriver de som tok moderne, individualistiske valg andre relasjonshistorier enn de som valgte tradisjonelt? Er det en sammenheng mellom relasjonshistorier og omsorg ytt til foreldrene?

Åtte ulike typer hjelp som de kunne gi mor eller far er slått sammen i to additive indekser, hjelp til mor og hjelp til far. (Indeksene er beskrevet i kapittel 3.) I analysene ser vi på om den gjennomsnittlige hjelpen 46'erne ga varierer i forhold til variablene som viser ulike livsvalg og relasjonshistorier. Forskjeller er signifikantstestet gjennom en såkalt T-test.¹

8.1 Omsorg fra 46'ere som hadde skilt seg

De som var separert eller skilt ga like mange typer hjelp til foreldrene som de som var gift (jf. tabell 8.1). 46'ere som bodde alene, og som aldri hadde vært gift eller som var enker eller enkemenn, hjalp foreldrene med flest typer hjelp. Forskjellene mellom disse og hver enkelt av de andre sivilstandgruppene er så store at de er signifikante. Forskjellene mellom de andre sivilstandgruppene er imidlertid så små at de ikke er signifikante. Samboende 46'ere ga færrest typer hjelp til foreldrene. Et flertall av 46'ere som var samboende hadde vært gift tidligere (78%). De hadde altså gått gjennom en skilsmisse, og deretter valgt samboerskap som samlivsform. Analysene viser et likt sivilstandmønster for dem med hensyn til omsorg som ble ytt fedre og mødre. Men de ga til sammen flere typer hjelp til mødre enn til fedrene.

¹ Denne testen brukes til å signifikantsteste forskjeller mellom to grupper ved at gjennomsnittet på indeksskåren sammenlignes.

Tabell 8.1 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp 46'ere (kvinner og menn) med ulik sivilstand ga foreldre. 1997.

	Far		Mor	
	Gjennomsnitt	N	Gjennomsnitt	N
Kvinner				
Gift	0,95	110	1,66	190
Ugift/enke	1,73	15	2,96	24
Sambo	0,56	9	1,63	19
Skilt/separert	1,14	21	2,06	32
Menn				
Gift	1,05	137	1,70	263
Ugift/enkemann	1,68	19	2,30	36
Sambo	1,44	16	1,31	32
Skilt/separert	1,18	17	1,56	25
Alle				
Gift	1,02	249	1,67	459
Ugift/enke/enkemann	1,53	36	2,52	58
Sambo	1,11	27	1,42	52
Skilt/separert	1,15	38	1,80	57

Analysene av 46'ernes kjønn og sivilstand viser for små forskjeller til at vi kan si at skilsmisse hadde ulik betydning for menns og kvinners omsorgsrelasjoner til foreldrene (jf. tabell 8.1).

8.2 Omsorg fra de som valgte å få to eller færre barn

De som valgte å få to eller færre barn, ga like mange typer hjelp til foreldrene som de som hadde fått flere barn (jf. tabell 8.2).

Tabell 8.2 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp som 46'ere (kvinner og menn) med 0–2 eller 3+ barn ga foreldre. 1997.

	Far		Mor	
	Gjennomsnitt	N	Gjennomsnitt	N
Kvinner				
0-2 barn	1,07	74	2,00	180
3+ barn	0,86	63	1,64	135
Menn				
0-2 barn	1,18	102	2,00	132
3+ barn	1,95	38	1,61	102
Alle				
0-2 barn	1,13	177	1,74	315
3+ barn	0,91	123	1,70	240

Det ser heller ikke ut som at antall barn har hatt ulik betydning for menns og kvinners omsorgsrelasjoner til foreldre. Analysene viser ingen signifikante forskjeller, verken for kvinner eller menn.

Barnløse 46'ere skiller seg imidlertid ut. De som ikke hadde fått barn ga gjennomsnittlig flere typer hjelp til foreldre enn de som hadde fått barn (jf. tabell 8.3). Forskjellen er signifikant.

Tabell 8.3 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp 46'ere med og uten barn ga foreldre. 1997.

	Far		Mor	
	Gjennomsnitt	N	Gjennomsnitt	N
Barnløse 46'ere	1,41	41	1,58	79
46'ere som har barn	0,96	203	2,11	361

8.3 Omsorg fra heltidsyrkesaktive kvinner

Yrkesaktive kvinner ga like mange typer hjelp til sine foreldre som kvinner som ikke var i lønnet arbeid (jf. tabell 8.4). Analysene viser en positiv sammenheng mellom arbeidstid og omsorg til mødre. Jo mer kvinner jobbet, jo flere typer hjelp ga de til mødrene. Forskjellen mellom de to gruppene kvinner som jobbet henholdsvis fra 1 til 34 timer og de som jobbet 35 timer og mer, er signifikant.

Tabell 8.4 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp til foreldre fra kvinner, sett i forhold til yrkesaktivitet og arbeidstid. 1997.

	Far		Mor	
	Gjennomsnitt	N	Gjennomsnitt	N
Yrkesaktivitet				
Ikke yrkesaktiv	0,83	23	1,79	33
Yrkesaktiv	1,06	132	1,85	234
Arbeidstid				
45 timer eller mer	1,50	12	2,15	26
35-44 timer	1,17	64	2,02	114
20-34 timer	0,91	35	1,65	57
1-19 timer	0,75	16	1,40	23

8.4 Omsorg fra de moderne fortroppene

De moderne fortroppene er definert på to forskjellige måter for menn og kvinner. For menn er det kun to moderne, individualistiske valg som er slått sammen, for kvinner er det tre. For både menn og kvinner regnes det å ha fått fra 0 til 2 barn som et moderne valg. Menn og kvinner som hadde skilt seg, var separert eller samboende regnes også som å ha tatt moderne, individualistisk valg (de fleste samboende var skilt). Det tredje valget som kvinner må ha tatt for å regnes med i den moderne fortroppen, er at de var yrkesaktive mer enn 35 timer i uken på undersøkelsestidspunktet.

Sammenligningen av gjennomsnittlig antall hjelp til mor og far fra moderne og tradisjonelle 46'ere viser ingen signifikante forskjeller (jf. tabell 8.5). 46'ere i den moderne fortroppen og som har tatt begge (menn) eller alle de tre tradisjonelle (kvinner) valgene, ga like mange typer omsorg.

Tabell 8.5 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp* fra fødselskullet i 1946, kvinner og menn, til foreldre, etter om de tilhører kategoriene moderne, tradisjonell eller blanding. 1997.

	Til far		Til mor	
	Gjennomsnitt	N	Gjennomsnitt	N
Kvinner				
3 moderne valg	1,60	12	1,86	29
3 tradisjonelle valg	0,90	16	1,32	38
Blanding	1,14	108	1,90	249
Menn				
2 moderne valg	1,00	18	1,23	30
2 tradisjonelle valg	0,97	35	1,95	59
Blanding	1,10	87	1,70	145

8.5 Relasjonshistorier

For å beskrive relasjonshistorier, det vil si hvilket forhold 46'erne hadde hatt til foreldrene over tid, er følgende to spørsmål belyst: Hvordan vurderte 46'erne kvaliteten i forholdet til foreldrene? Hadde foreldrene bidratt med hjelp tidligere i 46'ernes voksenliv?

I analysene av kvaliteten på forholdet til foreldrene, er svarkategoriene svært godt og ganske godt slått sammen til kategorien bra, mens kategoriene ganske dårlig og svært dårlig er gruppert til kategorien dårlig. De ble spurt om foreldrene hadde gitt dem eller deres barn noen av følgende typer hjelp tidligere i livet: 1) Økonomisk, med lån eller pengegave, 2) praktisk, med vask, matlaging, innkjøp og lig-

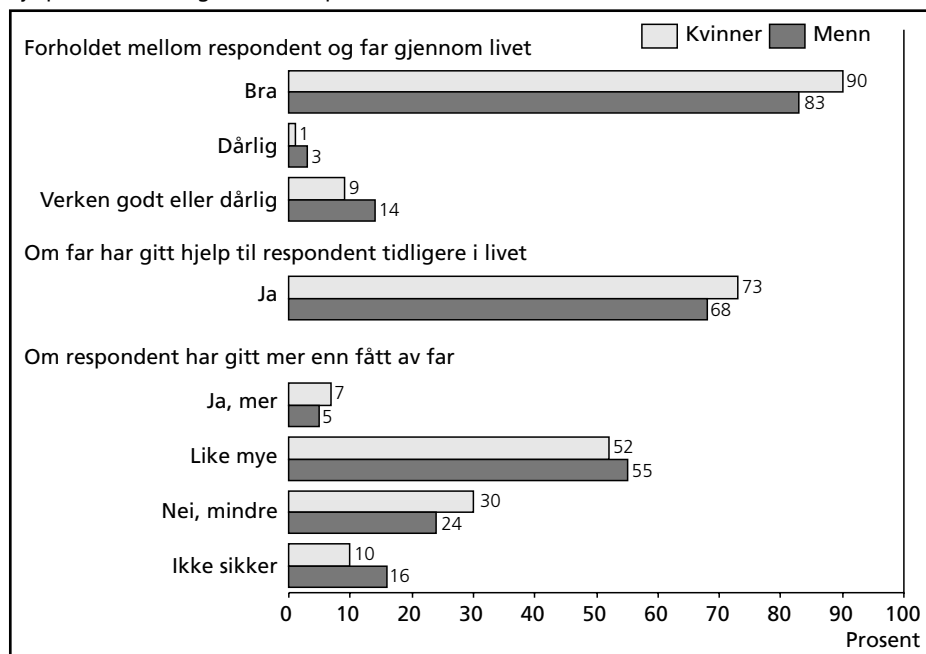
nende, 3) følelsesmessig, med råd, støtte, trøst, 4) med barnepass. I analysene er de som har svart at de har fått en eller flere typer hjelp gruppert sammen, og de sammenlignes med dem som svarte at de ikke hadde mottatt noe hjelp i det hele tatt fra foreldrene.

Nesten ni av ti 46'ere fortalte at de hadde hatt et godt forhold til far gjennom livet (jf. figur 8.1). To små grupper fortalte at forholdet hadde vært dårlig eller verken hadde vært godt eller dårlig. Det er ikke signifikante forskjeller mellom menn og kvinner i svaret på om de hadde et godt forhold til fedre (jf. figur 8.1). Over ni av ti 46'ere fortalte at de hadde hatt et godt forhold til mor gjennom livet. Kvinner og menn oppga like ofte et godt forhold til mor.

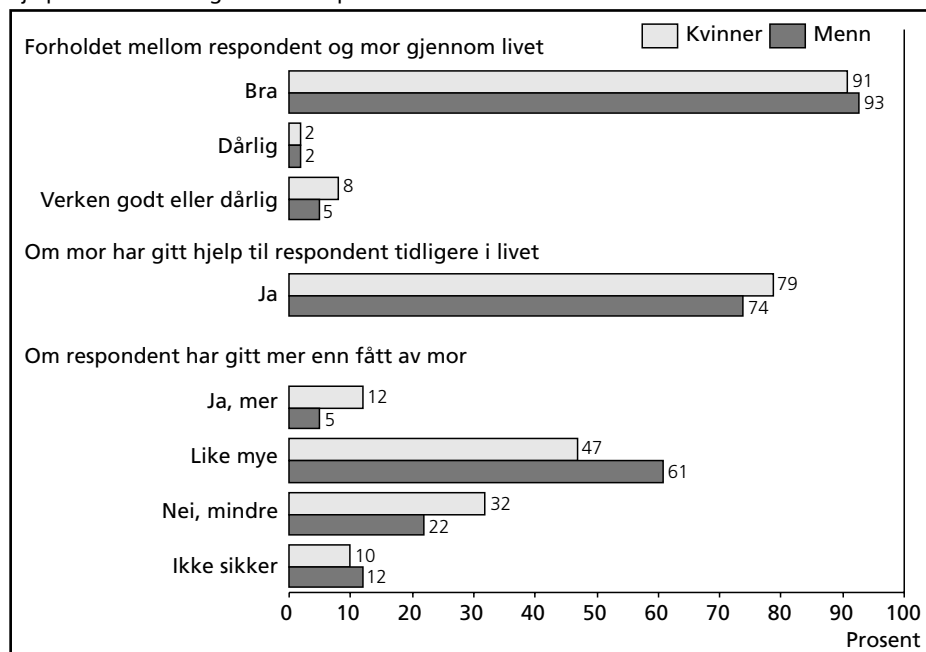
De fleste oppga at mødre (76%) og fedre (70%) hadde stilt opp for dem og deres familier tidligere i livet. Forskjellen mellom oppgitt hjelp fra fedre til kvinner og menn er ikke signifikant (jf. figur 8.1). Det er imidlertid signifikante forskjeller mellom kvinners og menns svar på spørsmålet om mødre tidligere hadde gitt dem hjelp (jf. figur 8.2).

Noe over halvparten fortalte at de følte at de hadde gitt like mye hjelp som de hadde fått både av far (jf. figur 8.1) og av mor (jf. figur 8.2). Det er ikke signifikante forskjeller mellom kvinners og menns vurdering av om de hadde fått mer, mindre eller like mye hjelp fra fedre. Forskjellen mellom kvinners og menns svar

Figur 8.1 46'ernes (kvinner og menn) vurdering av kvaliteten i forholdet til fedre over tid, samt hjelp fra fedre tidligere i livet. I prosent. 1997.

Figur 8.2 46'ernes (kvinner og menn) vurdering av kvaliteten i forholdet til mødre over tid, samt hjelp fra mødre tidligere i livet. I prosent. 1997.

* Signifikant under 1%-nivå.

på om de hadde fått mer, like mye eller mindre hjelp fra mødre, er imidlertid signifikant. Kvinner svarte oftere enn menn at de hadde gitt mer hjelp til mødre enn de hadde fått. De hadde sjeldnere gitt like mye hjelp som menn, og sa oftere at de hadde gitt mindre enn de hadde fått av mødrene (jf. figur 8.2). Menn oppga altså oftere enn kvinner en gjensidig hjelperelasjon til mødre.

8.6 Sammenheng mellom livsvalg og relasjonshistorier

Et fåtall av 46'erne tilhører moderne fortropper, det vil si hadde tatt begge (menn) eller alle tre (kvinner) moderne, individualistiske valg. Det gir derfor liten mening å sammenligne de moderne fortroppenes relasjonshistorier med 46'ere som valgte tradisjonelt eller tok en blanding av tradisjonelle og moderne, individualistiske valg. I stedet analyserer vi om det er en sammenheng mellom hvert enkelt valg og relasjonshistorier.

Tabell 8.6 Andel 46'ere (kvinner og menn) som oppga at de hadde hatt et bra forhold til fedre og mødre over tid, sett i forhold til sivilstand, antall barn og yrkesaktivitet til kvinner. I prosent.1997.

	Far		Mor	
	Prosent	N	Prosent	N
Kvinner				
Sivilstand				
Skilt/separert/sambo	72*	29	93	209
Gift og annet	94	125	84	50
Antall barn				
0-2 barn	89	73	92	129
3+ barn	94	63	91	100
Yrkesaktivitet				
Ikke yrkesaktiv/jobber deltid	96*	49	92	74
Yrkesaktiv mer enn 35 timer i uken	87	75	92	136
Menn				
Sivilstand				
Skilt/separert/sambo	79	34	95	293
Gift og annet	84	152	93	57
Antall barn				
0-2 barn	78	102	93	179
3+ barn	88	58	92	134

* Signifikant under 5%-nivå.

Kvinner som var skilt/separert eller samboende skilte seg ut ved å oppgi dårligst forhold til fedre gjennom livet (jf. tabell 8.6).² Kvinner som var heltids yrkesaktive oppga et dårligere forhold til fedre gjennom livet sammenlignet med kvinner som ikke var yrkesaktive eller jobbet deltid. Forskjellen mellom kvinner som hadde tatt disse to moderne, individualistiske valgene og kvinner som hadde valgt tradisjonelt, er signifikant. Forskjellen mellom moderne, individualistiske og tradisjonelle kvinner sin vurdering av forholdet til fedre er imidlertid ikke signifikant når vi ser på antall barn de hadde fått.

Når det gjelder vurdering av forholdet til mødre, vises ikke signifikante forskjeller mellom kvinner som hadde tatt moderne, individualistiske og tradisjonelle valg. Analysen viser heller ikke signifikante forskjeller i forholdet til fedre eller mødre mellom menn som tok moderne, individualistiske og tradisjonelle valg.

Kvinner som var skilt/separert eller samboende avvek, sammen med menn som var gift, ugift eller enkemenn, ved å være de gruppene som sjeldnest oppga at de hadde fått hjelp fra fedre tidligere i livet (jf tabell 8.7). Forskjellen mellom skilte/separerte eller samboende kvinner og gifte/ugifte eller enker, er signifikant.

² Samboende er slått sammen med de som er skilt eller separert, fordi de fleste samboende også hadde gått gjennom en skilsmisse.

Tabell 8.7 Andel 46'ere (kvinner og menn) som oppga at de hadde fått hjelp fra foreldrene tidligere i livet, sett i forhold til sivilstand, antall barn og yrkesaktivitet til kvinner. I prosent. 1997.

	Far		Mor	
	Prosent	N	Prosent	N
Kvinner				
Sivilstand				
Skilt/separert/sambo	85*	27	81	47
Gift/ugift/enke	70	109	79	198
Antall barn				
0-2 barn	75	64	79	121
3+ barn	77	56	84	93
Yrkesaktivitet				
Ikke yrkesaktiv/jobber deltid	68	44	82	72
Yrkesaktiv mer enn 35 timer i uken	81	63	80	127
Menn				
Sivilstand				
Skilt/separert/sambo	78	32	80	279
Gift/ugift/enkemann	65	139	72	51
Antall barn				
0-2 barn	69	91	72	168
3+ barn	73	55	78	125

* Signifikant under 5%-nivå.

Analysene av antall barn og yrkesaktivitet viser ikke signifikante forskjeller i svar på om de hadde fått hjelp fra mødre. En like så stor andel kvinner som fikk to eller færre barn og som fikk tre eller flere barn fortalte at de hadde fått hjelp fra mødre tidligere i livet. En likeså stor andel kvinner som jobbet heltid og som jobbet deltid eller ikke var yrkesaktiv oppga at de hadde fått hjelp fra mødre.

Analysen av hjelp fra fedre og mødre til menn viser ingen signifikante forskjeller mellom menn som tok moderne, individualistiske og tradisjonelle valg.

I analysen av spørsmålet om 46'erne hadde gitt mer, like mye eller fått mer hjelp enn de selv hadde gitt foreldre gjennom livet, er de to svarkategoriene fått like mye eller mer fra foreldrene slått sammen. Et flertall, både kvinner og menn, fortalte at de enten hadde fått like mye eller mer hjelp fra foreldrene gjennom livet enn de selv hadde gitt (jf. tabell 8.8). Det er ingen signifikante forskjeller verken for kvinner eller menn, mellom de som hadde tatt moderne, individualistiske og de som hadde tatt tradisjonelle valg.

Tabell 8.8 Andel 46'ere (kvinner og menn) som oppga at de hadde fått like mye eller mer fra foreldrene enn de selv hadde gitt gjennom livet, sett i forhold til sivilstand, antall barn og yrkesaktivitet til kvinner. I prosent. 1997.

	Far		Mor	
	Prosent	N	Prosent	N
Kvinner				
Sivilstand				
Skilt/separert/sambo	88	100 (24)	78	100 (41)
Gift og annet	92	100 (108)	86	100 (191)
Antall barn				
0-2 barn	92	100 (64)	89	100 (117)
3+ barn	91	100 (54)	85	100 (89)
Yrkesaktivitet				
Ikke yrkesaktiv/jobber deltid	95	100 (40)	92	100 (61)
Yrkesaktiv mer enn 35 timer i uken	90	100 (67)	86	100 (128)
Menn				
Sivilstand				
Skilt/separert/sambo	92	100 (29)	98	100 (50)
Gift og annet	100	100 (119)	93	100 (244)
Antall barn				
0-2 barn	93	100 (82)	95	100 (152)
3+ barn	96	100 (44)	94	100 (111)

* Signifikant på 5%-nivå.

8.7 Sammenheng mellom relasjonshistorier og omsorgsrelasjoner

46'ere som fortalte at de hadde hatt et dårlig, eller verken hadde hatt et godt eller dårlig forhold til far gjennom livet, ga færre typer hjelp til far enn de som hadde hatt et godt forhold til han (jf. tabell 8.9). Forskjellen er signifikant for menn, men ikke for kvinner. Analysen viser ikke signifikante forskjeller i gjennomsnittlig hjelp til mødre mellom de som hadde hatt et godt forhold til mor og de som sa de hadde hatt et dårlig eller verken et godt eller dårlig forhold til mor.

Hvor mange typer hjelp 46'erne ga mødre og fedre, er ikke signifikant forskjellig mellom de som oppga at de hadde mottatt hjelp fra foreldrene tidligere i livet, verken for menn eller kvinner.

Ikke overraskende er det en positiv sammenheng mellom antall typer hjelp både kvinner og menn ga til mødre og om de syntes de hadde gitt mer til mødre enn de selv hadde fått etter at de ble voksne. Jo flere typer hjelp de ga, jo større sannsynlighet var det for at de vurderte relasjonen som mindre gjensidig. Forskjellene er imidlertid ikke signifikante for hjelp fra kvinner og menn til fedre.

Tabell 8.9 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp fra 46'erne (kvinner og menn) til fedre og mødre, sett i forhold til kvalitet og gjensidighet. 1997.

	Far		Mor	
	Gjennomsnitt	N	Gjennomsnitt	N
Forholdet mellom 46'er og mor gjennom livet				
Kvinner				
Bra	1,03	139	1,82	239
Dårlig/verken godt eller dårlig	0,75	16	2,12	24
Menn				
Bra	1,23*	156	1,72	333
Dårlig/verken godt eller dårlig	0,55	33	1,20	25
Alle				
Bra	1,14*	298	1,75	580
Dårlig/verken godt eller dårlig	0,73	51	1,65	49
Om mor/far har gitt 46'er hjelp tidligere i livet:				
Kvinner				
Ja	1,85	100	1,82	197
Nei	0,91	37	1,82	51
Menn				
Ja	1,05	118	1,76	249
Nei	1,07	56	1,36	89
Alle				
Ja	0,97	220	1,77	452
Nei	1,00	96	1,51	142
Om 46'er har gitt mer enn fått av far/mor				
Kvinner				
Ja, gitt mer enn fått	0,63	11	2,58*	31
Like mye eller mindre	1,04	122	1,68	205
Menn				
Ja, gitt mer	1,56	9	3,18*	17
Like mye eller mindre	1,12	141	1,60	284
Alle				
Ja, gitt mer	1,33	21	2,79*	48
Like mye eller mindre	1,09	266	1,63	495

* Forskjellene er påvist signifikante gjennom en T-test.

8.8 Oppsummering

Det er ingenting som tyder på at 46'ere som tok tradisjonelle valg i familie- og yrkesliv hadde sterkere omsorgsrelasjoner til foreldrene enn de som tok moderne, individualistiske valg. De som var separert eller skilt ga like mange typer hjelp til foreldrene som de som var gift. De som valgte å få to eller færre barn ga like mange typer hjelp til foreldrene som de som hadde fått flere barn. Barnløse 46'ere skiller seg imidlertid ut ved gjennomsnittlig å gi størst antall typer hjelp. Yrkesaktive kvinner ga like mange typer hjelp til sine foreldre som kvinner som ikke var i lønnet arbeid. Analysene viser en positiv sammenheng mellom arbeidstid og omsorg til mødre. Jo mer kvinner jobbet, jo flere typer hjelp ga de til mødrene.

Et fåtall av 46'erne tok alle de tre (kvinner) eller to (menn) moderne, individualistiske valgene og tilhører dermed moderne fortropper. Det er ikke signifikante forskjeller mellom de moderne fortroppene og tradisjonelle 46'ere i hvor mange typer hjelp de ga foreldrene.

Et flertall av 46'erne forteller om positive relasjonshistorier til foreldrene. Ni av ti, kvinner og menn, svarte at de hadde hatt et godt forhold til både mor og far gjennom livet. De fleste oppga også at mødre (76%) og fedre (70%) hadde stilt opp for dem og deres familier tidligere i livet. Analysen viser ikke signifikante forskjeller mellom oppgitt hjelp fra fedre til kvinner og menn. Kvinner sa imidlertid oftere enn menn at de hadde fått hjelp av mødre tidligere i livet. Forskjellen er signifikant. Noe over halvparten fortalte at de hadde gitt like mye hjelp som de hadde fått av far og mor. En like stor andel kvinner og menn svarte at de hadde fått like mye hjelp fra fedre som det de hadde gitt til dem. Menn oppga imidlertid oftere å ha hatt en gjensidig hjelperelasjon til mødre gjennom livet enn kvinner. Kvinner svarte oftere enn menn både at de hadde gitt mer hjelp til mødre enn de hadde fått, og at de hadde gitt mindre enn de hadde fått av mødrene. Forskjellen mellom kvinner og menn er signifikant.

46'ere som tok moderne, individualistiske og tradisjonelle valg i familie og yrkesliv forteller ikke om forskjellige relasjonshistorier til foreldrene. Kvinner som hadde valgt et moderne samliv og et moderne yrkesaktivt liv skiller seg imidlertid ut ved å oppgi et kvalitativt dårligere forhold til fedre gjennom livet, og gjennom sjeldnere å fortelle at fedre hadde gitt dem hjelp tidligere i deres voksenliv.

Analysene viser ingen sammenheng mellom relasjonshistorier og omsorgsrelasjoner til mødre. Det er heller ingen sammenheng mellom kvinners relasjonshistorier og omsorgsrelasjoner til fedre. Delvis vises imidlertid en sammenheng mellom menn sine relasjonshistorier og omsorgsrelasjoner til fedre. Menn som fortalte at de hadde hatt et godt forhold til fedre gjennom livet, ga flere typer hjelp til fedre enn menn som hadde hatt et dårlig forhold. Om de hadde fått hjelp fra fedre tidligere i livet, hadde imidlertid ingen betydning.

Kapittel 9 Hvilke andre forhold påvirket omsorgsrelasjonene?

Analysene i de to forrige kapitlene viser små forskjeller i omsorgsrelasjoner til foreldre mellom 46'ere som hadde tatt moderne, individualistiske eller tradisjonelle valg. Trekk ved relasjonshistorier som er undersøkt ser også ut til i liten grad å ha påvirket hvor mange typer hjelp 46'erne ga foreldrene i 1997. I dette kapitlet skal vi undersøke om andre forhold påvirket omsorgsrelasjonene. Hvilken betydning hadde foreldrenes behov for hjelp for hvordan 46'erne stilte opp? Hvilken betydning hadde foreldrenes helsetilstand, at far eller mor bodde alene, og hjelp foreldre fikk fra offentlige hjemmetjenester? Påvirket geografisk avstand mellom 46'erne og foreldrene hjelperelasjonen?

ADL-skalaen brukes for å skille pleietrengende fra ikke pleietrengende foreldre. Fem klassiske ADL-funksjoner er undersøkt: 1) Å komme seg opp i og ut av seng. 2) Av- og påkledning. 3) Vaske seg. 4) Gå på do. 5) Spise selv. I tillegg analyseres om foreldrene var i stand til å utføre tre IADL-funksjoner : 1) Vask og rengjøring av bolig/leilighet. 2) Dagligvareinnkjøp. 3) Besøke slekt og venner på stedet. IADL-skalaen måler funksjoner som er viktige, men ikke avgjørende for å bo alene (ADL og IADL er nærmere beskrevet i kapittel 3).

Deretter analyseres andre kjennetegn ved 46'erne. Kjønn er en sentral variabel. Ga menn og kvinner like mange typer hjelp? Hadde antall søsken noen betydning? Varierer omsorgsrelasjonene etter utdannings- og inntektsforhold? Ga 46'ere som bodde på steder med få innbyggere like mange typer hjelp til foreldre som 46'ere som bodde i kommuner med mange innbyggere? I analysene ser vi på om gjennomsnittlig skåre på indeksen hjelp varierer i forhold til variablene over. Forskjeller er signifikanttestet gjennom en T-test.

9.1 Foreldrenes helsetilstand og bruk av hjemmetjenester

Det er helt klart en sammenheng mellom foreldrenes behov for å få hjelp og hvor mange typer hjelp 46'erne ga. 46'erne ga flere typer hjelp til foreldre som ikke klarte

Tabell 9.1 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp fra 46'erne til foreldre sett i sammenheng med foreldrenes helsetilstand og bruk av offentlige tjenester. 1997.

	Far		Mor	
	Gjennomsnitt	N	Gjennomsnitt	N
Om far/mor klarte å utføre dagligdagse oppgaver som				
Vask/rengjøring bolig/leilighet				
Ja	0,72*	77	1,34*	400
Nei	2,40	263	2,42	216
Dagligvareinnkjøp				
Ja	0,60*	173	1,27*	351
Nei	1,70	158	2,28	262
Besøke slekt og venner på stedet				
Ja	0,84*	272	1,39*	443
Nei	2,24	63	2,55	168
Om far/mor var pleietrengende				
Ja	2,26*	35	2,44*	55
Nei	0,96	316	1,65	572
Om far/mor bodde alene				
Ja	1,21	61	2,16*	290
Nei	1,05	290	1,35	337
Om far/mor mottok hjemmetjenester				
Ja	2,97*	35	2,67*	76
Nei	0,88	316	1,59	551

enn til de som klarte å utføre dagligdagse oppgaver, som vask og rengjøring av bolig eller leilighet og å kjøpe inn dagligvarer, og som klarte å besøke slekt og venner på stedet (jf. tabell 9.1). Foreldre som var pleietrengende fikk flere typer hjelp enn foreldre som ikke var pleietrengende.

Om foreldrene bodde alene hadde også betydning for om 46'erne ga hjelp. De ga flere typer hjelp til aleneboende foreldre enn til foreldre som bodde sammen med ektefelle eller andre. Dette mønsteret var særlig tydelig for mødrene (jf. tabell 9.1).

Det er signifikante forskjeller i gjennomsnittlig antall typer hjelp som ble gitt far og mor etter om far og mor mottok hjemmetjenester, det vil si hjemmehjelp og/eller hjemmesykepleie (jf. tabell 9.1). Det er ingenting som tyder på at de lot være å stille opp for foreldrene når det offentlige gikk inn med hjelp fra hjemmetjenestene.

Tabell 9.2 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp fra 46'erne til foreldre og geografisk avstand. 1997.

	Far		Mor	
	Gjennomsnitt	N	Gjennomsnitt	N
Gangavstand	1,52*	62	2,06*	163
Under ½ time kjøring	0,88	66	1,75	155
Fra ½ til 1 time kjøring	0,43	23	1,60	67
Fra 1 til 2 timer kjøring	0,25	16	1,21	46
Fra 2 til 4 timer kjøring	1,00	15	1,54	42
Over 4 timer kjøring	0,52	44	0,75	93

9.2 Geografisk avstand

Et flertall bodde i nærheten av sine foreldre. Mange bodde under en times kjøring til sine mødre (68%) og fedre (65%). Det at så mange bodde i samme geografiske område som foreldrene, gjorde det enkelt for 46'erne å treffe foreldrene og hjelpe dem. De som bodde nærmest foreldrene ga flest typer omsorg (jf. tabell 9.2). Forskjellen i hjelp som ble gitt av 46'ere som bodde i gangavstand og de som hadde over fire timer med kjøring er signifikant.

9.3 Trekk ved 46'erne

Analysen av 46'ernes bakgrunn viser forskjell i gjennomsnittlig skåre på hjelpeindeksene til mor og far på kun én variabel, antall søsken. Enebarn ga flere typer hjelp til foreldrene enn de som hadde 1–2 eller over tre søsken. Forskjellen mellom enebarna og de med 1–2 søsken er signifikant, likedan forskjellen mellom enebarna og de med tre eller flere søsken. At enebarn ga flere typer hjelp, er ikke så overraskende. 46'ere som hadde søsken som også kunne hjelpe foreldrene opplevde sannsynligvis at de måtte stille mindre opp.

Analysen viser små forskjeller mellom menn og kvinner i antall typer hjelp som ble gitt både far og mor (jf. tabell 9.3).

Antall år med utdanning og inntekt ser ikke ut til å bety noe for hvor mange typer hjelp 46'erne ga foreldrene (jf. tabell 9.3). Analysene viser heller ingen klar sammenheng mellom antall innbyggere i kommunen 46'erne bodde i og hvor mange typer hjelp de ga foreldrene.

Tabell 9.3 Gjennomsnittlig indeksskåre på hjelp fra 46'erne til foreldre etter ulike kjennetegn ved 46'erne. 1997.

	Far		Mor	
	Gjennomsnitt	N	Gjennomsnitt	N
Kjennetegn ved 46'er				
Mann	1,11	190	1,67	353
Kvinne	1,01	156	1,83	266
Antall søsken				
0	1,87*	23	2,47*	53
1-2 søsken	1,04	194	1,76	354
3 +	1,00	134	1,48	220
Utdanning				
7-årig folkeskole el kortere/ Framhaldsskole/9-årig grunnskole	1,15	110	1,62	178
Folkehøyskole/Realskole el middelskole/ Artium/3-årig videregående, allmennfaglig	1,06	111	1,82	204
Universitet/høyskole	1,06	120	1,69	232
Personlig inntekt				
Under 100 000 kr	0,91	34	1,58	48
100 000 - 199 999 kr	1,33	92	1,75	151
200 000 - 299 999 kr	1,04	142	1,69	244
300 000 - 399 999 kr	0,69	31	1,84	82
400 000 - 499 999 kr	1,58	12	1,67	39
500 000 og over	1,22	18	2,03	31
Bosted				
Færre enn 3000 innbyggere	0,97	31	1,46	41
3000 - 10 000 innbyggere	1,30	101	1,87	169
10 000 - 20 000 innbyggere	1,12	59	1,66	126
20 000 - 50 000 innbyggere	1,01	69	1,71	119
Mer enn 50 000 innbyggere	0,90	75	1,72	149

* Signifikante forskjeller mellom verdier innenfor en variabel, under 1%-nivå.

9.4 Oppsummering

Analysene viser en klar sammenheng mellom foreldrenes behov for å få hjelp og hvor mange typer hjelp 46'erne ga. Flere typer hjelp ble gitt til foreldre som ikke klarte enn til de som klarte å utføre dagligdagse oppgaver, som vask og rengjøring av bolig eller leilighet og å kjøpe inn dagligvarer, og besøke venner og slektninger på stedet. Foreldre som var pleietrengende fikk flere typer hjelp sammenlignet med foreldre som ikke var pleietrengende. Foreldre som bodde alene fikk flere typer hjelp enn foreldre som bodde sammen med ektefelle eller andre.

Ingenting tyder på at 46'erne lot være å stille opp for foreldrene når det offentlige gikk inn med hjelp fra hjemmetjenestene. Tvert imot fikk foreldrene som mottok hjemmetjenester flere typer omsorg. Analysene viser ingen variasjon i omsorgsrelasjonene i forhold til utdanning, inntekt og antall innbyggere i bostedskommunen. Enebarna ga imidlertid flere typer hjelp til foreldrene enn de som hadde søsken.

Kapittel 10 Multivariate analyser

I kapittel 7, 8 og 9 er det gjennomført bivariate analyser av eventuelle sammenhenger mellom en rekke uavhengige variabler og indeksene hjelp til mor og hjelp til far. I dette kapitlet analyseres effekten av ulike variabler på omsorg som 46'erne ga foreldrene når det samtidig kontrolleres for andre variabler. Analysene gjør det mulig å undersøke om det er enkelte eller flere forhold som påvirket omsorgsrelasjonene. Multivariate analyser, logistisk regresjon, gjennomføres på hver enkelt hjelpevariabel, for å se hvilke variabler som har størst statistisk betydning. Grunnen til at de multivariate analysene gjennomføres på hver enkelt hjelpevariabel, er at de ulike typene hjelp som er slått sammen i indeksene hjelp til far og mor er forskjellige, og at ulike typer grupper kan tenkes å bidra med ulike typer hjelp. Den bivariate analysen viser for eksempel at det ikke er forskjeller mellom menn og kvinner i gjennomsnittlig antall typer hjelp de ga foreldrene. Likevel kan det tenkes at omsorgsrelasjonene er forskjellige, og at kvinner og menn hjalp til på ulike måter. Ved å se på hver enkelt hjelpevariabel, og kontrollere for andre uavhengige variabler i analysene, får vi mer detaljert og sikrere informasjon om hvilken betydning kjønn hadde. Et annet eksempel er sammenhengen mellom geografisk avstand og omsorg. De bivariate analysene viser en sterk sammenheng mellom geografisk avstand og gjennomsnittlig antall typer hjelp fra 46'ere til foreldre. De multivariate analyser som gjennomføres på hver enkelt hjelpevariabel kan gi oss svaret på om det er en sammenheng mellom alle eller kun noen typer omsorg og geografisk avstand.

10.1 Moderne, individualistiske og tradisjonelle valg, kontrollert for andre variabler

Den multivariate analysen viser signifikante forskjeller i to typer hjelp som ble gitt fedre mellom 46'ere som var skilt og 46'ere som ikke hadde gått gjennom en skilsmisse (jf. tabell 10.1). En større andel av de som hadde gått gjennom en skilsmisse hjalp fedre med reparasjoner, hagearbeid/snømåking eller lignende. Flere av dem som hadde gått gjennom en skilsmisse hadde også lånt eller gitt penger til fedre. Den multivariate analysen viser kun signifikante forskjeller mellom 46'ere som

Tabell 10.1 Svarpersoner født i 1946. Faktorer som påvirker sannsynligheten for å yte hjelp til fedre. Multivariat logistisk regresjonsanalyse. Justerte Odds-rater. (N=300).

Odds-ratio	Hjelp 1	Hjelp 2	Hjelp 3	Hjelp 4	Hjelp 5	Hjelp 6	Hjelp 7	Hjelp 8
Om 46'er skilt	0,96	0,98	3,00*	1,30	0,59	30,10*	1,28	2,00
Om 46' er har 0-2 barn	1,27	1,18**	1,60**	1,47	1,21	2,49	0,82	1,55
Om 46'er er kvinne	1,02	5,24*	0,27*	0,60	2,32**	0,00	0,84	0,71
Om 46'er er enebarn	2,50	4,08*	2,96	0,71	0,37	0,00	1,21	0,00
Om 46'er har høy utdanning	1,64	0,50	0,94	1,55	1,60	0,00	1,32	0,26
Om far er pleietrengende	3,69*	0,50	1,30	0,66	3,69**	0,00	2,80**	3,02
Om far bor alene	1,56	0,50	0,68	1,32	1,55	1,20	1,34	2,48
Om far mottar hjemmetjenester	4,66*	4,50**	10,71*	6,28*	3,39*	24,85**	3,48	54,46*
Om stor geografisk avstand	0,43**	0,69	0,24*	0,27*	0,72	0,51	0,32	0,38

* Signifikant på 1%-nivå.

** Signifikant på 5%-nivå.

De avhengige variablene viser om undersøkte i løpet av den siste måneden har gitt følgende typer hjelp til far:

Hjelp1: Dagligvareinnkjøp

Hjelp2: Rengjøring av bolig

Hjelp3: Reparasjoner, hagearbeid/snømåking eller lignende

Hjelp4: Informert om trygd, skatteregler eller offentlige instanser

Hjelp5: Gitt råd og støtte i forhold til et personlig problem

Hjelp6: Lånt/gitt penger

Hjelp7: Kjøring

Hjelp8: Pleie

46'ere som er separert, skilt eller samboende er slått sammen i kategorien skilt. De fleste samboende hadde gått gjennom en skilsmisse. På variabelen om 46'er var skilt, har ja fått verdien 1, nei har fått verdien 0. På variabelen om 46'er har fått 0–2 barn, har ja fått verdien 1, mens de som fikk 3 eller flere barn har fått verdien 0. Variabelen kjønn har verdien 1 for kvinner og 0 for menn. Variabelen om 46'er enebarn, har fått verdien 1 for enebarn og 0 for har søsken. I variabelen om 46'er har høy utdanning, har de som har tatt universitet eller høyskoleutdanning fått verdien 1, mens de andre har fått verdien 0. Fedre som trenger hjelp til en eller flere følgende aktiviteter: av- og påkledning, å komme seg opp i og ut av seng, gå på do, spise, vaske seg, eller som av de undersøkte blir beskrevet som alvorlig/tungt rammet av aldersdemens, er definert som pleietrengende. Variabelen om far er pleietrengende, har fått verdien 1 for ja, han er pleietrengende, og 0 for nei, han er ikke pleietrengende. Hushold til far er kodet i verdien når far bor alene, og 0 når han bor sammen med andre. Om far mottar hjemmetjenester, har fått verdien 1 for ja og 0 for nei.

hadde gått gjennom en skilsmisse og som ikke var skilt, for én type hjelp til mødre. Flere av 46'erne som ikke var skilt hjalp mødre med å rengjøre bolig (jf. tabell 10.2).

Tabell 10.2 Svarpersoner født i 1946. Faktorer som påvirker sannsynligheten for å yte hjelp til mødre. Multivariat logistisk regresjonsanalyse. Justerte Odds-rater (N=491).

Odds-ratio	Hjelp 1	Hjelp 2	Hjelp 3	Hjelp 4	Hjelp 5	Hjelp 6	Hjelp 7	Hjelp 8
Om 46'er skilt	0,85	0,37**	1,05	1,37	0,75	1,03	0,65	1,15
Om 46' er har 0-2 barn	1,04	1,11	0,93	1,10	1,00	0,88	1,05	1,06
Om 46'er er kvinne	1,29	2,69*	0,46*	0,80	2,42*	1,01	1,16	6,12**
Om 46'er er enebarn	2,50*	1,34	1,57	2,90*	1,37	0,00	2,52*	4,99
Om 46'er har høy utdanning	0,99	1,07	1,17	1,59	1,26	2,68	1,33	1,90
Om mor er pleietrengende	1,27	0,70	1,51	0,48	1,57	0,00	0,60	5,28**
Om mor bor alene	1,97*	1,19	2,86*	2,21*	2,65*	4,39	2,96*	4,25
Om mor mottar hjemmetjenester	2,57*	2,62**	1,18	2,82*	1,93	2,46	1,48	21,42*
Om stor geografisk avstand	0,39*	1,00	0,40*	0,40*	0,94	1,58	0,23*	0,53

* Signifikant på 1%-nivå.

** Signifikant på 5%-nivå.

Samme operasjonalisering er gjort i tabell 10.2 som i tabell 10.1

En større andel av de som hadde valgt å få 0–2 barn, sammenlignet med de som fikk tre eller flere barn, hjalp fedre med rengjøring av bolig og reparasjoner, hagearbeid, snømåking og lignende (jf. tabell 10.1). Det er ingen signifikante forskjeller mellom de som hadde valgt å få 0–2 barn, og de som hadde fått tre eller flere barn og noen av de åtte typene hjelp som er undersøkt til mødre (jf. tabell 10.1).

Hvilken sammenheng det er mellom yrkesaktivitet, og særlig kvinners yrkesaktivitet og omsorg, er ikke undersøkt i de multivariate analysene som presenteres i tabell 10.1 og 10.2. En del 46'ere har latt være å svare på spørsmålet om arbeidstid. Jeg har valgt å utelate variabelen fra analysene for at antall undersøkte (N) som inngår i analysen ikke skal bli så få at signifikante sammenhenger mellom andre variabler og hjelp ikke kommer fram. En egen multivariat analyse av yrkesaktivitet for kvinner, hvor det kontrolleres for de samme variablene som inngår i tabell 10.1 og tabell 10.2, viser imidlertid ingen signifikante sammenhenger mellom variabelen om kvinner jobber heltid, det vil si 35 timer eller mer i uken, og noen typer hjelp til fedre. En multivariat analyse av hjelp til mødre viser heller ikke signifikante sammenhenger mellom kvinners yrkesaktivitet og arbeidstid og noen av de åtte typene hjelp som er undersøkt. Jeg har valgt å kun omtale multivariate analyser som ikke viser funn i teksten, og ikke presentere dem i tabeller.

Det er ikke gjennomført multivariate analyser av moderne fortropper og omsorg. Dette fordi det er så få av 46'erne som kan karakteriseres som moderne for-

tropper, og fordi de bivariate analysene ikke viser noen forskjeller i gjennomsnittlig antall typer hjelp til foreldre mellom de moderne fortroppene og 46'ere som valgte tradisjonelt eller tok en blanding av tradisjonelle og moderne, individualistiske valg.

10.2 Relasjonshistorier, kontrollert for andre variabler

Når de to uavhengige variablene, om 46'eren har hatt et godt forhold til far gjennom livet og om 46'eren har mottatt hjelp fra far tidligere i livet inkluderes i en multivariat analyse, er det bare 268 undersøkte som har svart på alle spørsmålene og som dermed kan inngå i analysen. Analysen viser kun én signifikant sammenheng mellom den ene av disse variablene og én type hjelp til fedre, og presenteres derfor ikke i en tabell. Flere av de som oppga at de hadde fått hjelp fra fedre tidligere i livet hjalp til med innkjøp av dagligvarer, enn de som ikke hadde fått hjelp fra fedre tidligere i livet.

Når de to variablene inkluderes i de multivariate analysene av hjelp til mødre, er det til sammen svar fra 470 personer som kan analyseres. Analysene viser ikke signifikante sammenhenger mellom de to uavhengige variablene og noen typer hjelp. Det er altså ingen sammenheng mellom variablene som måler relasjonshistorier og variablene som måler omsorgsrelasjonene.

10.3 Kjønn, kontrollert for andre variabler

Den bivariate analysen av gjennomsnittlig skåre på indeksene hjelp til far og mor viser små forskjeller mellom kvinner og menn. Når indeksen splittes opp og vi ser på hver enkelt type hjelp hver for seg i en multivariat analyse, finner vi heller ikke signifikante forskjeller mellom kvinner og menn når det gjelder følgende typer hjelp: dagligvareinnkjøp, informasjon om trygd, skatteregler eller offentlige instanser, lånt/gitt penger og kjøring. Forskjellen mellom kvinner og menn er heller ikke signifikant når det gjelder pleie til fedre.

En større andel kvinner enn menn hjalp imidlertid far og mor med å rengjøre bolig, og en større andel menn enn kvinner hjalp til med reparasjoner, hagearbeid/snømåking eller lignende (jf. tabell 10.1 og 10.2). En større andel kvinner enn menn hjalp både mor og far ved å gi råd og støtte i forhold til personlige proble-

mer. Analysen viser også en signifikant forskjell mellom kvinner og menn på det å pleie mor. En større andel kvinner enn menn pleiet mødre.

10.4 Foreldrenes behov

Tre variabler i de multivariate analysene uttrykker foreldrenes hjelpebehov. Den ene viser om foreldrene var pleietrengende på undersøkelsestidspunktet, og den andre om far eller mor bodde alene. En tredje variabel måler om foreldrene mottok hjemmetjenester. De fikk denne hjelpen fra det offentlige fordi de var ikke spreke nok til selv å utføre alle praktiske oppgaver som må gjøres i et hushold.

Den multivariate analysen viser signifikante sammenhenger mellom hvorvidt fedre var pleietrengende og følgende typer hjelp: dagligvareinnkjøp, gitt råd og støtte i forhold til et personlig problem, og kjøring. En større andel av de som hadde pleietrengende fedre ga disse typene hjelp (jf. tabell 10.1). En større andel av de som hadde pleietrengende mødre enn de som ikke hadde pleietrengende mødre, ga mor pleie (jf. tabell 10.2). Om fedre bodde alene eller sammen med andre, ser ikke ut til å ha påvirket hjelp som ble gitt (jf. tabell 10.1). Derimot hjalp flere 46'ere mødre som bodde alene, med dagligvareinnkjøp, reparasjoner, hagearbeid, snømåking og lignende, informasjon om trygd, skatteregler eller offentlige instanser og med kjøring (jf. tabell 10.2).

Fedre og mødre som mottok hjemmetjenester fikk helt klart flere typer hjelp fra 46'erne enn foreldre som ikke mottok hjemmetjenester. En større andel av de som hadde fedre som mottok hjemmetjenester enn de som ikke hadde fedre som fikk hjemmetjenester, hjalp fedre med dagligvareinnkjøp, rengjøring av bolig, reparasjoner, hagearbeid/snømåking eller lignende, informasjon om trygd, skatteregler eller offentlige instanser, råd og støtte i forhold til personlige problemer, låne/gi penger, og pleie (jf. tabell 10.1). En større andel av de som hadde mødre som mottok hjemmetjenester enn de som hadde mødre som ikke mottok hjemmetjenester, hjalp mødre med dagligvareinnkjøp, rengjøring av bolig, informasjon om trygd, skatteregler eller offentlige instanser (jf. tabell 10.1).

10.5 Geografisk avstand

Det er en sterk sammenheng mellom geografisk avstand og praktisk hjelp til foreldrene. Det er signifikante forskjeller mellom de som bodde i nærheten av og de

som bodde langt borte fra fedrene når det gjelder følgende typer hjelp: dagligvareinnkjøp, reparasjoner, hagearbeid/snømåking eller lignende og informasjon om trygd, skatteregler eller offentlige instanser (jf. tabell 10.1). Analysene viser signifikante forskjeller mellom de som bor geografisk nært eller langt fra mødre for følgende typer hjelp: dagligvareinnkjøp, reparasjoner, hagearbeid/snømåking eller lignende, kjøring og informasjon om trygd, skatteregler eller offentlige instanser (jf. tabell 10.2). Geografisk avstand ser ikke ut til å ha betydning for følelsesmessig støtte som å gi råd og støtte i forhold til et personlig problem. Om 46'erne bor i nærheten av foreldrene ser heller ikke ut til å påvirke det å låne eller gi penger til foreldrene.

10.6 Andre kjennetegn ved 46'erne

Den multivariate analysen viser som den bivariate analysen at det ikke er forskjell i omsorgsrelasjonene til 46'ere som hadde høy eller lav utdanning. Ingen signifikante forskjeller vises for noen typer hjelp verken til fedre eller mødre mellom de som hadde eller ikke hadde høyskole eller universitetsutdanning (jf. tabell 10.1 og 10.2). Inntektsvariabelen er ikke inkludert i analysen som presenteres i tabell 10.1 og 10.2, fordi 38 personer har latt være å svare på spørsmålet om inntekt. Dersom vi hadde inkludert inntektsvariabelen, og andre variabler som noen har latt være å svare på, ville antall undersøkte som hadde inngått i analysen blitt færre, noe som hadde gjort det vanskeligere å signifikansteste sammenhenger som andre variabler viser. Det er imidlertid gjennomført en egen multivariat analyse der inntektsvariabelen inngår. Denne viser at det ikke er signifikante sammenhenger mellom 46'ernes inntekt og omsorg ytt til foreldre.

Femtifem personer lot være å svare på spørsmålet om hvor mange innbyggere det var i kommunen de bodde i. Når bosted inkluderes i den multivariate analysen, vises det, med unntak av én type hjelp til mødre, ikke signifikante sammenhenger mellom antall innbyggere i 46'ernes bostedskommune og omsorg ytt til foreldre. Flere av de som bodde i kommuner med mange innbyggere hjalp imidlertid mødre med råd og støtte i forhold til personlige problemer.

Variabler om 46'ernes familiebakgrunn viser i noen grad sammenhenger med omsorg ytt til foreldre. Flere enebarn enn 46'ere med søsken hjalp fedre med å rengjøre bolig, og flere enebarn enn de med søsken hjalp mødre med dagligvareinnkjøp, informasjon om trygd, skatteregler eller offentlige instanser og med kjøring (jf. tabell 10.2 og 10.1).

10.7 Oppsummering

De bivariate analysene i kapittel 9 viser ikke forskjeller i gjennomsnittlig antall typer hjelp til fedre og mødre fra 46'ere som hadde tatt moderne, individualistiske eller tradisjonelle valg i familie og yrkesliv. Den multivariate analysen gir heller ikke et inntrykk av at 46'ere som hadde valgt moderne og individualistisk hadde forskjellige omsorgsrelasjoner til foreldrene sammenlignet med de som hadde valgt tradisjonelt. Den multivariate analysen viser sammenheng mellom skilsmisse og to typer hjelp til fedre, og én type hjelp til mødre. Flere av de som var skilt hjalp fedre med reparasjoner, hagearbeid og lignende. Flere av de som var skilt hadde også lånt eller gitt penger til fedre. Motsatt var det flere av de som ikke var skilt som hjalp mødre med å rengjøre bolig. Den multivariate analysen viser ingen signifikante sammenhenger mellom antall barn til 46'erne og noen av de åtte type-ene hjelp gitt til mødre. Flere av de som hadde 0–2 barn hjalp imidlertid fedre med rengjøring av bolig og praktisk arbeid som reparasjoner, hagearbeid og lignende. Den multivariate analysen viser ingen sammenheng mellom kvinners arbeidstid og omsorg ytt til foreldre. Om kvinner var yrkesaktive, og hvor mye de jobbet, ser ikke ut til å ha påvirket omsorgsrelasjonene til foreldrene.

Med unntak av én type hjelp gitt til fedre, ser det ikke ut som det er en sammenheng mellom variabler som måler relasjonshistorier og omsorg til foreldre. Analysen viser at flere av de som oppga at de hadde fått hjelp fra fedre tidligere i livet hjalp til med innkjøp av dagligvarer, enn de som ikke hadde fått hjelp fra fedre tidligere i livet.

Kvinner og menn hadde noe forskjellige omsorgsrelasjoner til foreldrene. En større andel kvinner enn menn hjalp både fedre og mødre med å rengjøre bolig, og en større andel menn enn kvinner hjalp til med reparasjoner, hagearbeid/snømåking og lignende. Det var også mer vanlig at kvinner støttet foreldrene når de hadde personlige problemer. Flere kvinner enn menn pleiet også mødre.

Analysene viser en klar sammenheng mellom foreldrenes behov for hjelp og hjelp fra 46'erne. En større andel ga følgende typer hjelp til fedre som var pleietrengende: kjøpe inn varer, transport, og støtte når de hadde personlige problemer. En større andel av de som hadde pleietrengende mødre enn de som ikke hadde pleietrengende mødre, ga mor pleie. Mødre som bodde alene fikk oftere enn mødre som bodde sammen med ektefelle eller andre, flere typer praktisk hjelp, informasjon og pleie. Fedre som bodde alene fikk ikke oftere hjelp enn fedre som bodde sammen med ektefelle eller andre. Forskjellen mellom de som hadde fedre som fikk og som ikke fikk hjemmetjenester, er også signifikant for alle typer hjelp, med unntak av kjøring. En større andel hjalp mødre som fikk hjemmetjenester, sammenlignet med de som hadde mødre som ikke fikk hjemmetjenester, med følgen-

de typer hjelp: dagligvareinnkjøp, rengjøring av bolig, informasjon om trygd, skatteregler og offentlige instanser og pleie. Geografisk avstand har helt klart betydning for hvilke omsorgsrelasjoner 46'erne hadde til foreldrene. Flere av de som bodde geografisk nært foreldrene hjalp til med praktiske oppgaver, og praktisk informasjon. Geografisk avstand ser imidlertid ikke ut til å påvirke følelsesmessig støtte som å gi råd og støtte i forhold til et personlig problem, og ser heller ikke ut til å bety noe for økonomisk støtte i form av det å gi eller låne penger til foreldrene.

Omsorgsrelasjonene til foreldrene varierer ikke etter 46'ernes utdannings- og inntektsnivå. Omsorgsrelasjonene ser heller ikke ut til å være forskjellig for 46'ere som bodde i små eller store kommuner, det vil si med få eller mange innbyggere. Kun én type hjelp skiller seg ut ved at flere 46'ere som bodde i kommuner med høyt innbyggertall støttet mødre i forhold til personlige problemer.

Enebarna skiller seg ut ved oftere å hjelpe fedre med å rengjøre bolig, hjelpe mødre med dagligvareinnkjøp, informasjon om trygd, skatteregler eller offentlige instanser og med kjøring.

Kapittel 11 Funn i lys av annen forskning

Etter å ha gjennomført bivariate og multivariate analyser vil jeg i dette kapitlet oppsummere funn og plasserer dem i forskningsbildet. Funn sammenlignes med og diskuteres i forhold til annen empirisk forskning, før jeg løfter blikket og svarer på de overordnede problemstillingene i kapittel 12. Først oppsummeres hovedinntrykket som undersøkelsen gir av 46'erne og deres omsorgsrelasjoner til foreldrene. Samsvarer funn med andre studier av omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende personer og eldre generasjoner i familien på 1990-tallet? Deretter beskrives hvor mange det var som tok moderne, individualistiske valg, samt hvor mange som tilhører moderne fortropper. Videre oppsummeres om de som valgte moderne, individualistisk har andre omsorgsrelasjoner til foreldre enn de som valgte tradisjonelt. Hvordan kan disse funnene relateres til andre studier?

Så ser vi på: 1) om 46'ere som tok moderne, individualistiske valg oppga mer positive relasjonshistorier enn 46'ere som valgte tradisjonelt, 2) og om de som fortalte om positive relasjonshistorier ga flere typer omsorg til foreldre enn de som fortalte om negative relasjonshistorier, 3) og om 46'ere som har tatt moderne, individualistiske valg har sterkere omsorgsrelasjoner til foreldre enn de som valgte tradisjonelt. Hvordan harmonerer mine funn med tidligere gjennomførte studier av relasjonshistorier og omsorg?

Kjønn er en sentral variabel fordi kvinner tradisjonelt har hatt hovedansvaret for å yte omsorg i familien. Kvinnene står også i spissen for endringer som i denne studien oppfattes som å være uttrykk for økt individualisering. Var det først og fremst 46'er-kvinner som ga omsorg? Eller ytte både kvinner og menn omsorg til foreldrene? Hvilke likheter og forskjeller finner vi i omsorgsrelasjoner til foreldre mellom kvinner og menn? Kan annen forskning være til hjelp for å forstå funn i undersøkelsen av 46'erne?

Jeg belyser til slutt om det er sammenhenger mellom andre variabler og omsorg ytt til foreldrene. Disse måler foreldrenes behov, geografisk avstand til foreldre, foreldrenes bruk av offentlige tjenester, 46'ernes utdanning, inntekt og bosted.

11.1 Omsorgsrelasjonene

Det er omsorg til foreldre som er den avhengige variabelen i denne studien. For å gi et mest mulig bredt bilde av relasjonene mellom de to generasjonene, beskrives innledningsvis i tillegg sosial kontakt mellom de to generasjonene, samt omsorg foreldrene ga 46'erne. Kontakt er ikke definert som omsorg (se kapittel 3 og 7 for nærmere begrunnelse), men er undersøkt fordi jeg oppfatter hyppighet i kontakt som en indikasjon på styrken i det sosiale fellesskapet mellom 46'erne og foreldrene.

Kontakt og hjelp til foreldre

Til tross for at flere undersøkelser på 1960-, 70-, 80- og 90-tallet dokumenterte omfattende kontakt mellom generasjoner også i norske familier, har det gjentatte ganger blitt slått opp i media at mange eldre lever isolert, uten kontakt med familie og slekt (jf. kapittel 2). Min undersøkelse dokumenterer som mange andre studier at det er en myte at de fleste eldre overlates til seg selv. 46'erne og foreldrene hadde hyppig kontakt. De møttes ofte og snakket stadig sammen på telefon. Analysene av hjelp til foreldre gir i tillegg et inntrykk av at relasjonene var omsorgsfulle for de fleste, særlig mellom 46'erne og mødrene. Syv av ti oppga at de hadde bidratt med én eller flere typer hjelp til mødre, og halvparten oppga å ha hjulpet fedre i løpet av den siste måneden. Funnene samsvarer med mye av omsorgsforskningen som ble gjennomført på 1990-tallet. En rekke undersøkelser, både i Norge og andre vestlige land, dokumenterte at familien var hovedkilden til omsorg for eldre (f.eks. Abel 1990, Barstad 2000, Bengtson 2000, Bumpass 1990, Dahl 1995, Dwyer 1995, Daatland 1999, Gautun 1993, Kohli 1999, Miller og Warner 1996, Romøren 2001, Warman 1996). Forskningen viste at det var ektefelle og/eller voksne barn som var de mest sentrale omsorgsgivere til eldre. Studier påviste også sterke bånd, mye kontakt og utveksling av hjelp og støtte mellom voksne og eldre generasjoner i familien (f.eks. Bengtson og Harootyan 1994, Eggeben og Hogan 1990, Elder, Rudkin and Conger 1994, Soldo og Hill 1994). Flere undersøkelser dokumenterte i tillegg at de fleste opplevde bånd mellom generasjonene i familien som sterke, både når det gjaldt følelsesmessige og instrumentelle dimensjoner (f.eks. Blieszner og Bedford 1995, Goldscheider 1990, Marshall, Rossi og Rossi 1990, Ryff og Seltzer 1995). De fleste foreldre og barn satte pris på kontakt og hadde en positiv opplevelse av hverandre.

De vanligste typene hjelp 46'erne ga foreldrene var assistanse med praktiske gjøremål, støtte i forhold til personlige problemer samt informasjon om trygd, skatteregler eller offentlige instanser. Forskjellen i hjelp som ble gitt mødre og fedre var størst for de typene hjelp som er nevnt over. Få oppga at de pleiet foreldre. Et mindretall av foreldrene til 46'erne var pleietrengende (16%). Eldreomsorgsstudi-

en som Romøren (2001) gjennomførte i Larvik på 1980- og 1990-tallet, viste også at den vanligste typen hjelp familien ga var praktisk hjelp. Pleie var en type omsorg som familien sjelden ga eldre – både fordi færre eldre trengte pleie sammenlignet med praktisk hjelp og fordi pårørende opplevde det å pleie foreldre som for tungt. En norsk kvalitativ studie av barn som pleiet hjemmeboende eldre på 1990-tallet viste at barna opplevde dette omsorgsansvaret som svært krevende (Isaksen 1999).

De fleste av foreldrene til 46'erne som var pleietrengende ble pleiet i regi av offentlige tjenester, i og utenfor institusjon. Kun tre av ti 46'ere som pleiet foreldrene i 1997 opplevde pleieansvaret som belastende. Dette kan skyldes at de fleste hjalp foreldrene på et tidlig stadium i funksjonstapforløpet. Ifølge Romøren stiller familien og det offentlige hjelpeapparatet opp på forskjellige stadier i funksjonstapforløpet. Når eldre blir tungt pleietrengende, overtar vanligvis det offentlige hjelpeapparatet pleieansvaret gjennom institusjonsomsorgen (Romøren 1992, 2001).

Mottatt hjelp

Foreldrene var til tross for sin høye alder, gjennomsnittlig 80 år, ikke kun passive mottakere av hjelp. Omtrent halvparten av mødrene og fedrene hadde gitt 46'erne én eller flere typer hjelp i løpet av det siste året. De vanligste formene for slik hjelp, var økonomisk hjelp og støtte i forhold til personlige problemer. Et mindretall ytte praktisk hjelp. Funnene overensstemmer med annen forskning, som har vist at eldre lenge har overskudd til å bidra med hjelp og støtte til yngre generasjoner i familien (f.eks. Caplow 1982, Bengtson 2000, Bernard m.fl. 2000, Daatland 1999, Gautun 1990, 1993, Hagestad 1991, Kohli 1999, Pilcher 1995, Romøren 2001).

Tre av ti fedre og to av ti mødre hadde gitt økonomisk støtte i form av lån eller pengegave. Dette var en type hjelp 46'erne sjelden oppga å gi sine foreldre. Andre undersøkelser har vist at det ikke er vanlig med gjensidig utveksling av økonomisk støtte mellom generasjoner. Dette er vanligvis et gode som gis nedover generasjonslinjene i familien, helt fram til den eldste generasjonen dør (Gautun 1990, Finch 1987, 1995, Hagestad 1991). Undersøkelsen i 1988 viste at førstefødte 46'ere opplevde foreldrene som en stor støtte (Gautun 1990). I 1988 var 46'erne voksne, og på vei inn i tidlig middelalder. De fleste var i en situasjon hvor de oftere ville be foreldrene om hjelp, enn de trodde foreldrene ville be dem om hjelp. Det er rimelig å anta at foreldrene hadde gitt mer hjelp enn de hadde fått av 46'erne også tidligere i livet. En rekke undersøkelser har vist at foreldre over lange tidsperioder gir mer hjelp til voksne barn enn hva de selv mottar (Daatland 1997, Finch og Mason 1991). De fleste eldre har i lange perioder av alderdommen god helsetilstand og klarer seg uten hjelp fra andre (Otterstad 1996, Romøren 2001).

Eldre har derfor lenge overskudd til å bidra med hjelp og støtte til andre i familien (Bengtson 2000, Bernard m.fl. 2000, Caplow 1982, Daatland 1999, Gautun 1993, Kohli 1999, Pilcher 1995, Romøren 2001). Når foreldrene blir syke i alderdommen, skifter imidlertid hjelpestrømmen retning, og yngre generasjoner gir en kort periode mer hjelp enn de selv mottar (Caplow 1982, Daatland 1999, Kohli 1999, Pilcher 1995, Spitze og Logan 1992).

11.2 Moderne, individualistiske livsvalg og omsorg

De fleste 46'ere tok en blanding av tradisjonelle og moderne, individualistiske valg. Det er kun et mindretall, ni prosent av kvinnene og 13 prosent av mennene, som kan sies å tilhøre en moderne fortropp. Fortroppene skiller seg ikke ut ved å ha gitt flere eller færre typer hjelp til foreldrene. Det er ikke utført andre undersøkelser av moderne fortropper og omsorgsrelasjoner i familien som jeg kan sammenligne funn med.

Skilsmisse og omsorg

Tjuefem prosent oppga at de hadde gått gjennom en skilsmisse, men kun elleve prosent hadde sivilstand som skilt eller separert i 1997. Noen hadde giftet seg igjen (49 personer). Så mange som 54 av de 69 undersøkte som var samboende, oppga at de hadde vært gift og opplevd en skilsmisse tidligere. Analysene viser ikke en klar sammenheng mellom skilsmisse og omsorgsrelasjoner. Forskjellene mellom ulike typer sivilstand er små. Det er ingen sammenheng mellom sivilstand og gjennomsnittlig antall typer hjelp ytt til foreldrene. De multivariate analysene av hver enkelt hjelpevariabel viser imidlertid signifikante sammenhenger mellom sivilstand og enkelte typer hjelp. En større andel av de som hadde gått gjennom en skilsmisse hjalp fedre med reparasjoner, hagearbeid/snømåking eller lignende. Flere av de som hadde gått gjennom en skilsmisse hadde, også lånt eller gitt penger til fedre. En større andel 46'ere som ikke hadde gått gjennom en skilsmisse, enn de som hadde opplevd ekteskapsbrudd, hjalp på den annen side mødre med rengjøring av bolig.

Ånnen forskning gir ikke et entydig inntrykk av sammenhengen mellom voksne barns skilsmisse og omsorg til gamle foreldre. Noen skilte har lite overskudd og ressurser til å hjelpe (Quereshi 1996).

På den annen side viser undersøkelser at flere som har gått gjennom skilsmisse ofte er takknemlige for hjelp de har fått fra foreldre i skilsmisssituasjonen, og ønsker å gi noe tilbake (Quereshi 1996). Mange av dem stiller derfor mye opp for for-

eldrene når disse blir gamle. Arnlaug Leira (1994) har påpekt at skilsmisse kan styrke relasjonene til den enkeltes opprinnelige familie, fordi de som skiller seg ofte blir avhengig av økonomisk, praktisk og følelsesmessig støtte fra foreldre og søsken i en periode. Undersøkelsen som ble gjennomført blant førstefødte 46'ere i 1988 fant at de som var skilt oftere oppga at de ville be mødre om hjelp, sammenlignet med de som var gift. De gifte oppfattet imidlertid i større grad enn skilte at mødre var en støtte. Skilte ville oftere henvende seg til mødre for å få hjelp, fordi de ikke hadde en ektefelle å støtte seg til. Fordi de som var gift ikke trengte så mye støtte, var de fornøyd med den hjelpen de fikk. De som var skilt hadde et større behov enn de som var gift, og ønsket mer hjelp enn de fikk (Gautun 1990).

Andersson (1991, Leira (1994) og Quereshi (1996) viser i sine undersøkelser at de som har mottatt mye hjelp fra foreldre i skilsmissesituasjoner, ønsker å gi tilbake og stiller derfor opp for foreldre når disse kommer i en situasjon der de trenger hjelp. Min undersøkelse tyder på at dette kan stemme for praktisk hjelp og økonomisk støtte til fedre. Det motsatte mønsteret er imidlertid tilfellet for praktisk hjelp i form av rengjøring av bolig til mødre. 46'ere som hadde gått gjennom en skilsmisse bidro i minst grad med rengjøring hos mødre. De små forskjellene viser ikke et entydig og klart mønster. En hovedkonklusjon som kan trekkes er at 46'ere som har gått gjennom en skilsmisse ikke skiller seg ut fra andre 46'ere ved å ha svakere omsorgsrelasjoner til foreldrene.

Antall barn og omsorg

Nesten syv av ti 46'ere (69%) hadde valgt å få to eller færre barn. Resten valgte som fødselskullene før dem, og fikk tre eller flere barn. De som valgte å få to eller færre barn ga like mange typer hjelp til foreldrene som de med flere barn. Det ser ikke ut som om det er en sammenheng mellom antall barn og hjelp ytt til foreldre. Det er ingen forskjeller i gjennomsnittlig hjelp mellom de som fikk ett, to, tre eller flere barn. Barnløse skiller seg imidlertid ut ved at de gjennomsnittlig ga flere typer hjelp til foreldrene. Denne forskjellen vises også i den multivariate analysen som gjennomføres på hver enkelt hjelpevariabel. Her er 46'ere med null til og med to barn gruppert sammen. En større andel av disse, sammenlignet med 46'ere som fikk tre eller flere barn, hjalp fedre med to typer praktisk hjelp, rengjøring av bolig og reparasjoner, hagearbeid, snømåking og lignende. Forskjellen skyldes at en større andel barnløse 46'ere ga hjelp enn de som hadde ett, to, tre eller flere barn. Barnløse 46'ere kan skille seg ut fordi de har utviklet mer tette og nære relasjoner til foreldrene. Det kan også tenkes at de har større overskudd til å stille opp for gamle foreldre enn de som har barn.

Gunhild Hagestad (1993) hevder at det i dag råder en sterk forestilling om at utviklingen med stadig flere «små familier» representerer et mindre omsorgspotensial

for eldre. Det er forsket lite på eventuelle sammenhenger mellom begrensning av fruktbarhet og omsorg til eldre familiemedlemmer. De få undersøkelsene som er gjennomført har fokusert på hvorvidt omsorg varierer etter hvor mange barn eldre har. De har ikke studert sammenhenger mellom antall barn til omsorgsgivere og hjelp de gir gamle foreldre. Studier som er gjennomført indikerer at utviklingen med mindre barnekull i familiene faktisk kan føre til et større omsorgspotensial for eldre. Undersøkelsen som ble gjennomført blant førstefødte 46'ere i Norge i 1988 (Hagestad 1991) og Romøren (2001) sin studie av eldrebefolkningen i Larvik, viste for eksempel at eldre får mer hjelp og støtte fra enebarn. Undersøkelsene viser en negativ sammenheng mellom antall barn eldre har og hjelp de får fra hvert enkelt barn. Hagestad (1993) forklarer dette med at relasjonene mellom foreldre og barn i små og symmetriske kjernefamilier er kvalitativt forskjellige fra bånd som finnes i store familier. Hun oppfatter de små familiene som tette og intense. De intense båndene skaper ifølge Hagestad et omsorgspotensial for foreldre når de blir gamle, i hvert fall når kvaliteten på relasjonene til barna er god. Min undersøkelse viser, som Hagestad og Romøren sine studier, at enebarn skiller seg ut som omsorgsgivere til gamle foreldre. En større andel enebarn, sammenlignet med 46'ere som hadde søsken, hjalp fedre med å rengjøre bolig, og mødre med dagligvareinnkjøp.

Heltidsyrkesaktive kvinner og omsorg

Et stort flertall (88%) av 46'er-kvinnene var yrkesaktive i 1997. Godt over halvparten (64%) jobbet heltid, det vil si over 35 timer i uken. Sett i lys av annen forskning er det ikke overraskende at yrkesaktive gjennomsnittlig ga like mange typer hjelp til sine foreldre som kvinner som ikke var i lønnet arbeid. Både i Norge og andre land, viser undersøkelser at kvinner, til tross for økt yrkesdeltakelse, fortsatt står for det meste av den uformelle omsorgen som ytes i familien (f.eks. Bengtson 2000, Lingsom 1997). På begynnelsen av 1990-tallet ytte kvinner nesten 75 prosent av uformell omsorg til voksne og eldre som trengte hjelp (Kitterød 1993). Kari Wærness (1987) påpekte på slutten av 1980-tallet at til tross for en søken etter nye kulturelle premisser og forsøk på å oppnå økonomisk uavhengighet og mer kontroll over eget liv, konfronteres fortsatt de fleste kvinner med andres omsorgsbehov. Hochschild (1999) hevder at selv om det har skjedd en revolusjon i kvinners yrkesaktivitet, har ikke forestillinger om mannlighet samtidig blitt justert, og derfor utfører ikke menn like mye omsorgsarbeid som kvinner.

Ifølge Vabø (1998) er kvinner mer enn menn tilbøyelige til å ta ansvar for gamle foreldre, fordi flere kvinner enn menn jobber deltid, og derfor har mer tid til å yte omsorg. Min undersøkelse viser imidlertid ikke at deltidsarbeidende kvinner har sterkere omsorgsrelasjoner til foreldre enn kvinner som jobber heltid. Studien av førstefødte 46'ere i 1988 viste heller ikke en negativ sammenheng mellom yrkes-

aktivitet blant kvinner og omsorg. 46'erne opplevde faktisk mødre med yrkeserfaring i noe større grad enn hjemmевærende mødre som en støtte i dagliglivet (Gautun 1990). 1998-undersøkelsen viste i tillegg at heltidsarbeidende 46'er-kvinner oftere ville be mødre om hjelp til pass av barn, enn deltidsarbeidende og ikke yrkesaktive kvinner. Overtidsarbeidende kvinner sa oftere enn andre kvinner at de ville henvende seg til mødre for å få råd dersom de var usikre på barnas oppførsel. Forskjellene ble forklart med at mødre med yrkeserfaring kan ha et mindre anstrengt forhold til sine barn enn hjemmевærende mødre. Det ble vist til Lehr (1984) som hevder at mødre med yrkeserfaring har et mer avslappet forhold til voksne barn enn hjemmевærende mødre som var mer «familiesentrerte». Det er mulig at 46'erne i større grad opplevde yrkesaktive mødre som støttende fordi disse hadde større selvtilit, stolte mer på egne evner, og signaliserte dette til sine barn. Mødre med yrkeserfaring kan også ha fulgt mer med i tiden og hatt lettere for å identifisere seg med yngre generasjoner. I tillegg kan 46'erne ha opplevd det som lettere å henvende seg til mødre med yrkeserfaring, fordi de var mer aktive og flinkere til å organisere sin tid enn hjemmевærende mødre.

11.3 Relasjonshistorier og omsorg

Undersøkelsen fokuserte to dimensjoner ved relasjonshistorier, opplevd gjensidighet og kvalitet i bånd mellom 46'erne og foreldrene over tid. Tidligere, kvalitative, studier har framhevet disse som betydningsfulle for hjelpeutveksling mellom slektninger (Finch 1985, Finch og Mason 1991, Gautun 1993). Et flertall av 46'erne fortalte om positive relasjonshistorier til foreldrene. Ni av ti, kvinner så vel som menn, svarte at de hadde hatt et godt forhold til både mor og far gjennom livet. De fleste oppga også at mødre (76%) og fedre (70%) hadde stilt opp for dem og deres familier tidligere i livet. Noe over halvparten fortalte at de opplevde at de hadde gitt like mye som de hadde fått av far og mor. Tre av ti opplevde at de hadde fått mer enn de selv hadde gitt til foreldrene, mens kun 6 prosent mente de hadde gitt mer enn de hadde fått. Noen (14 prosent) visste ikke hva de skulle svare på spørsmålet.

De 46'ere som tok moderne, individualistiske og tradisjonelle valg fortalte om de samme relasjonshistoriene til foreldre. Kvinner som hadde valgt et moderne samliv og et moderne yrkesaktivt liv, skiller seg imidlertid ut ved at de oppga et kvalitativt dårligere forhold til fedre gjennom livet. Færre av disse kvinnene fortalte også at fedre hadde gitt dem hjelp gjennom livet.

Analysene viser ingen sammenheng mellom relasjonshistorier og omsorgsrelasjoner til mødre. De viser heller ikke sammenheng mellom kvinners relasjons-

historier og omsorgsrelasjoner til fedre. Analysene viser imidlertid en viss sammenheng mellom menns relasjonshistorier og omsorgsrelasjoner til fedre. Menn som oppga at de hadde hatt et godt forhold til sin far gjennom livet ga flere typer hjelp til faren, enn menn som sa de hadde hatt et dårlig forhold til far. Med unntak av analysen av én type hjelp gitt til fedre og gjensidighet, ser det ikke ut som det er en sammenheng mellom variabler som måler relasjonshistorier og omsorgsrelasjoner. Flere av de som oppga at de hadde fått hjelp fra fedre tidligere i livet hjalp til med innkjøp av dagligvarer, enn de som ikke hadde fått hjelp fra fedre tidligere i livet. Det er vanskelig å forklare hvorfor relasjonen mellom sønner og fedre skiller seg ut. Funnet bør oppmuntre til mer forskning på menns generasjonsbånd i familien.

Grunnen til at undersøkelsen ikke viser en sammenheng mellom relasjonshistorier og omsorg mellom 46'erne og mødre og mellom 46'er-kvinner og fedre, kan være at relasjonshistorier ikke betyr noe for hvordan de, og da spesielt kvinner, stiller opp for gamle foreldre. Quereshi og Walker fant at yngre generasjoner på 1980-tallet oppga at følelser og gjensidighet var viktige grunner til at de ga foreldrene omsorg (Walker 1996). Verken følelser eller gjensidighet ble imidlertid oppgitt som *nødvendige* betingelser for at barna ga de gamle praktisk hjelp. Mange sa at de hjalp foreldrene fordi de følte at de måtte. Walker (1996) tolker disse funnene som et uttrykk for at de fleste omsorgsrelasjoner i dag er kjennetegnet av en kombinasjon av gjensidighet, følelser og plikt. Jeg undersøkte ikke 46'ernes motiver for å yte omsorg, men det kan tenkes at de opplevde verdien «plikt» til å hjelpe gamle foreldre som sterk, uavhengig av hvordan de oppfattet forholdet til foreldrene gjennom livet.

Det er også mulig at det faktisk er en sammenheng mellom relasjonshistorier og omsorgsrelasjoner som denne undersøkelsen ikke fanger opp. En kvalitativ studie vil kunne gå mer i dybden og bringe fram mer detaljert informasjon om relasjonshistoriene. En intervjusituasjon vil gi 46'erne en mulighet til å fortelle mer åpent om relasjonene. Både i Finch (1985) og Romøren sin kvalitative undersøkelse forteller omsorgsgivere som ga mye omsorg til eldre at en viktig grunn til at de stilte opp, var forholdet til de gamle før omsorgssituasjonen oppstod (Gautun 1993).

11.4 Kjønn og omsorg

Undersøkelsen av 46'erne i 1997 viser som andre undersøkelser på nittitallet at både kvinner og menn yter omsorg til gamle foreldre. Menn og kvinner ga for eksempel gjennomsnittlig like mange typer hjelp til foreldrene. Analysene viser

heller ingen forskjell mellom kvinner og menn for følgende typer hjelp til foreldre: dagligvareinnkjøp, transport, informasjon om trygd, skatteregler eller offentlige instanser, økonomisk støtte. Ei heller vises en signifikant forskjell mellom kvinner og menn når det gjelder pleie av fedre. Noen forskjeller var det likevel mellom kvinner og menn. En større andel kvinner hjalp fedre og mødre med å rengjøre bolig. På den annen side hjalp en større andel menn enn kvinner foreldre med reparasjoner, hagearbeid/snømåking og lignende praktiske oppgaver. Flere kvinner støttet foreldrene når de hadde personlige problemer. I tillegg var det flere kvinner enn menn som pleiet mødre. Undersøkelsen gir et inntrykk av tettere bånd mellom kvinner og mødre enn mellom menn og mødre. En større andel kvinner svarte at mødrene støttet dem følelsesmessig, og at de hadde fått hjelp av mødre tidligere i livet.

En rekke studier konkluderte på 1970- og 1980-tallet at kvinner hadde hovedansvaret for å yte omsorg i familien. På 1990-tallet hevdet forskere at omsorgsforskningen hadde tegnet et for negativt bilde av menn som omsorgspersoner. Kanadiske og amerikanske forskere som Chappel (1990), Horowitz (1992), Kaye og Applegate (1990), Miller og Carfasso (1992) og Bengtson m.fl. (1996) påpekte at mange hadde gjort for enkle generaliseringer, basert på et svært begrenset datagrunnlag om at menn ikke ga omsorg i familien. Forklaringen på at menn hadde blitt oversett i forskningen om familieomsorg til eldre, hevdet Bengtson (1996) var:

- at når menn ble inkludert var de underrepresentert i flere små studier,
- at når menn ble inkludert var utvalget i mange av undersøkelsene for små til at det var mulig å gjøre meningsfulle analyser av menns rolle i familien,
- at akademiske normer om å fokusere på forskjeller framfor likheter førte til at kontraster mellom menn og kvinner ble framstilt som større enn de egentlig var, og
- at i forskningen på aldrende familier var det som oftest bare én informant, en kvinne, som fortalte, også om og på vegne av menn, om familien.

Studier av sønner som omsorgsgivere til gamle på 1990-tallet viste at situasjonen var langt mer differensiert enn tidligere antatt (f.eks. Bengtson m.fl. 1996, Harris 1998, Merrill 1997). Norske forskere påpekte også at menns omsorg i familien var undervurdert. Susan Lingsom (1997) fant for eksempel på basis av norske survey-data at sønner både bodde nærmere og hadde hyppigere kontakt med foreldre enn døtre. Hege Kitterød (1991) viste ved hjelp av data fra norske tidsnyttingsundersøkelser at menn stilte opp for andre i familien. Romøren (2001) fant i sin Larviksundersøkelse at ikke bare døtre, men også sønner ga omsorg til gamle for-

eldre. Den norske forskningen på 1990-tallet viste også at menn ga noen typer omsorg som ikke hadde blitt fanget opp i tidligere undersøkelser. Disse studiene viste også at kjønnsrollemønsteret var i endring. Stadig flere norske menn utførte omsorgsoppgaver som kun kvinner utførte tidligere. Samtidig viste forskningen at det fortsatt var slik at kvinner oftere ga noen typer hjelp, og at menn oftere hjalp til på andre måter enn kvinner (Blekesaune 2000).

Thorsen og Dyb (1993) fant at sønner i mindre grad utførte husholdsoppgaver, og at de sjeldnere pleiet gamle foreldre. Disse forskerne fant i tillegg at sønner hadde en tendens til å trekke seg ut og overlate omsorgsaktiviteter til kvinnelige omsorgspersoner når eldre fikk dårligere helse. Romøren (2001) fant forskjeller i sønners og døtres omsorg til gamle foreldre, særlig i opptrappingsfasen, den fasen der eldre får betydelig dårligere helse og dermed økt behov for pleie. Døtre påtok seg da oftere enn sønner pleieoppgaver. Kitterød (1993) og Widding Isaksen (1999) rapporterte begge at kvinner ga mer hjelp og pleie til gamle og uføre enn det menn gjorde. Undersøkelser i andre nordiske land påviste lignende kjønnsforskjeller (Johansson 1990).

Forskjellene mellom kvinner og menn i min undersøkelse, så vel som i andre undersøkelser på 1990-tallet, må forstås ut fra at de to kjønnene har hatt ulike oppvekstvilkår og sosialisering. Forholdet mellom barn og deres nærmeste omsorgspersoner i oppveksten kan være grunnleggende for hvordan relasjonene utvikler seg senere i livet. Tettere bånd mellom kvinnene og deres mødre kan forklares med at 46'erne har vokst opp i familier som var kjennetegnet av et tradisjonelt kjønnsrollemønster. De vokste opp i en tid da alt ble lagt til rette for at mødre skulle inn i husmorrollen på heltid. Mødrene var hjemmeværende og hadde en sterk innflytelse på barna da de vokste opp. Ulike forventninger, bevisste og ubevisste, til guttene og jentene kan ha ført til at de utviklet forskjellige relasjoner til mødrene. Guttene hadde utearbeidende fedre som forbilde og ble oppmuntret til å frigjøre seg fra mødrene, mens jentene ble oppdratt med mødrene som forbilde. Chodorow (1974) har hevdet at det er mer akseptert at kvinner er gjensidig avhengig av hverandre. Døtre kan ha hatt et tettere forhold til mødre gjennom hele livet, også når det gjelder utveksling av hjelp og støtte, enn hva sønner har hatt til noen av foreldrene. Undersøkelsen av førstefødte 46'ere i 1988 viste også at 46'erkvinnene hadde tettere relasjoner til sine mødre, enn tilfellet var for menn. Kvinner ville oftere enn menn be mødre om hjelp til seg og sine familier (Gautun 1990). De opplevde også i større grad enn menn at mødre støttet dem i foreldrerollen, og sa at de ville be mødre om råd dersom de var usikre på barns væremåte.

Grunnen til at en større andel kvinner ville be mødre om hjelp, kan også være at de hadde større behov for avlastning. 46'erkvinnene tilhører en generasjon av kvinner som har hatt hovedansvar for familie og hjem, samtidig som de har vært yrkesaktive. De har vært dobbeltarbeidende uten at det offentliges i særlig stor grad

har avlastet med barnehageplasser, og uten at menn har bidratt vesentlig i barneomsorgen. De fleste har hatt avbrudd fra yrkeslivet i småbarnsperioden, og mange av dem har i lange perioder jobbet deltid for å kunne ta ansvar for familie og hjem. Den mest sentrale personen de har kunnet be om hjelp for å få hverdagen til å gå rundt, har vært mor. I 1997 var det mødre som trengte hjelp. Mange mødre hadde fått dårlig helsetilstand, og hadde mistet ektefellen. Grunnen til at flere kvinner enn menn ga omsorg til pleietrengende mødre, kan være at de ønsket å gi noe tilbake. Det kan også tenkes at kvinnene i større grad enn menn følte seg forpliktet til å hjelpe.

11.5 Kontrollvariabler

Omsorgsrelasjoner er også sett i sammenheng med andre forhold, som foreldrenes hjelpebehov, bruk av offentlige tjenester, geografisk avstand mellom 46'erne og foreldrene, og 46'ernes bosted, utdanning og inntekt.

Foreldrenes behov for hjelp og støtte

Analysene viser en klar sammenheng mellom hvor mange typer hjelp 46'erne ga og foreldrenes helsetilstand. De ga flest typer hjelp til foreldre som var pleietrengende. Det var også en positiv sammenheng mellom antall IADL-tap og omsorg.¹ 46'erne ga flest typer hjelp til foreldre som ikke klarte å utføre dagligdagse oppgaver og aktiviteter. Funnene samsvarer med andre undersøkelser som har vist at det er en sterk sammenheng mellom eldres behov for hjelp og den omsorg som barn yter (Romøren 2001). Foreldre som bodde alene hadde et større behov for å få hjelp fra 46'erne enn de som bodde sammen med ektefelle. Og 46'erne ga flest typer hjelp til foreldre som bodde alene. Dette kan tyde på at 46'erne har følt seg forpliktet til å stille opp for foreldrene. De har stilt opp for foreldre som trenger hjelp uavhengig av hvordan de har vurdert kvaliteten på forholdet til foreldrene.

Thorsen og Dyb (1993) beskriver omsorg som å utspille seg i en relasjon mellom to personer der man har personlig omtanke for og vil sørge for å hjelpe den andre. Omsorgen oppfattes ikke kun å være basert på personlig emosjonell nærhet mellom partene, men også som å være normativt regulert, det vil si styrt av normer om plikt og ansvar. Omsorgsatferd påvirkes både av følelser, tanker, handlinger og plikt og ansvar, og hva som betyr mest varierer i ulike relasjoner. Lewis

¹ IADL (Instrumental activities of daily living) måler funksjoner som er viktige, om enn ikke avgjørende for å kunne bo alene. Se kapittel 3 Data og metode for nærmere omtale.

og Meredith (1988) mener det ikke er mulig å skille omsorgsarbeidet fra kjærlighet og opplevelsen av forpliktelser. Thorsen og Dyb fant i sin studie av private omsorgsytere til eldre en normativ regulering av omsorgen i ulike forhold formulert etter prinsippet: «jo nærmere, jo mer». Prinsippet var relasjons- og kjønnsdifferensielt. I praksis var ektefellen den som var nærmest, og den som det ble forventet skulle yte mest. Dernest fulgte datter, sønn, søsken, og så andre. Funnene var i overensstemmelse med den hierarkisk-kompensatoriske modellen som Peter Townsend (1963) utviklet på 1960 tallet. Den sier at den aller nærmeste slekt hjelper først, og at fjernere slektninger og andre først går inn i omsorgssystemet når de nærmeste mangler eller ikke strekker til. Undersøkelser av hvordan folk oppfatter sitt totale slektsunivers viser at slekten vanligvis oppfattes som delt i to eller tre sirkler (Rossi og Rossi 1990, Finch 1987). Den innerste sirkelen, intim slekt som er nær slekt, er de som har mest kontakt og som hjelper hverandre mest. For de fleste er intim slekt foreldre og barn. Effektiv slekt er familie man ikke er nært knyttet til, men som de fleste har noe kontakt med og bruker begrepet slekt på. Slektinger i den ytterste sirkelen er perifer og har for de fleste ingen funksjon, men de er der og kan være potensielt viktige. De fleste utveksler lite støtte med slektinger i den ytterste sirkelen, men undersøkelser viser at for personer som ikke har familie i den innerste sirkelen, blir mennesker som står i en fjernere slektskapsrelasjon viktigere (Finch 1987, Gautun 1993).

Omsorg som utveksles mellom foreldre og barn reguleres i dagens Norge av andre normative reguleringer enn omsorg som ytes mellom ektefeller. Ifølge Thorsen (1999) kommer forskjellene klart fram i utsagn fra eldre og deres barn. En mor sier: «Barna har sitt eget liv». En datter sier: «Jeg tror nok at en må kunne kreve mer fra ektefeller enn fra barna» (Thorsen 1999:73). Både foreldre og barn ser det slik at ektefeller har levd et langt liv sammen og kan forvente mer av hverandre, mens barna oppfattes å også ha et annet liv å leve. Eldre mennesker i Norge gir uttrykk for at det går noen grenser for hva de kan forvente av omsorg fra sine barn, fordi voksne ofte har forpliktelser overfor egne barn og barnebarn, og barn skal ha førsteprioritet. Skandinavia skiller seg ut fra andre vestlige land ved å være svært barnefokusert (Esping-Andersen 1997, Hagestad 2000). Eldre i andre vestlige land har større forventninger enn eldre i Norge til hvor mye barna deres skal stille opp for dem (Herlofson 1999).

Bruk av offentlige hjemmetjenester

En større andel 46'ere ga hjelp til foreldre som fikk hjelp fra kommunale hjemmetjenester, sammenlignet med tilfeller der foreldre ikke fikk disse tjenestene. Forskjellen mellom de som hadde fedre som fikk og som ikke fikk hjemmetjenester, er signifikant for alle typer hjelp, med unntak av kjøring, også når det kontrolleres

res for andre variabler som for eksempel den gamles helse. En større andel 46'ere hjalp også mødre som fikk hjemmetjenester, sammenlignet med de som ikke fikk hjemmetjenester, med dagligvareinnkjøp, rengjøring av bolig, informasjon om trygd, skatteregler og pleie. Funnene overensstemmer med andre studier som har undersøkt samspill mellom familien og offentlige tjenester til eldre (f.eks. Lingsom 1997, Kunemund og Rein 1999, Walker 1996, Bengtson 2000). Disse viser at eldre som mottok hjelp fra kommunale hjemmetjenester fikk mer hjelp fra døtre og sønner, enn eldre som ikke fikk disse tjenestene. Lingsom (1997) har i sine studier vist at aktive kvinner og menn er flinke til å skaffe hjelp til foreldre fra det kommunale hjelpeapparatet. De som gir omsorg sørger også for at foreldrene får hjelp fra det offentlige. Så lenge foreldrene bor hjemme, *supplerer* offentlige tjenester familieomsorgen heller enn å fortrenge den.

Det overordnede målet for pleie- og omsorgstjenestene i dag er å gi et tilfredsstillende tjenestetilbud til de som trenger det, uavhengig av bosted, inntekt og sosial status (jf. St.meld. nr. 28 (1999–2000) Innhold og kvalitet i omsorgstjenestene. Omsorg 2000). Omsorgstjenestene i Norge, som også omfatter pleie, er dels forankret i sosialtjenesteloven og kommunehelsetjenesteloven, og begge disse presiserer at tjenester skal distribueres rettferdig og likt til alle i henhold til behov. Både min og Lingsom sin studie kan imidlertid tyde på at eldre hjelpetrengende som får lite omsorg fra familien også står i fare for å ikke få den hjelpen de trenger fra det offentlige hjelpeapparatet. Pårørende som gir omsorg sørger samtidig for å skaffe eldre hjelp fra det offentlige hjelpeapparatet. Det offentlige hjelpeapparater kompenserer ikke ved å stille ekstra opp for eldre som mottar lite familieomsorg.

Ikke nok hjemmetjenester til alle, men god kvalitet på tjenestene

Flere 46'ere mente at foreldrene ikke fikk nok offentlig omsorg. Spesielt var de bekymret for mødre. Tre av ti mente at mødre burde få tildelt hjelp fra hjemmetjenestene. Av de med mødre som allerede fikk hjemmetjenester mente halvparten at mødre burde få mer hjelp enn de fikk. Få etterspurte institusjonsopp- hold til foreldrene. Det var først og fremst hjemmetjenester de ønsket fra det offentlige hjelpeapparatet. At det var flere som bekymret seg for mødre enn for fedre, kan forklares med at flere av mødre hadde mistet ektefellen og bodde alene på undersøkelsestidspunktet.

Andre undersøkelser av offentlig omsorg til eldre har også påvist at ikke alle eldre får den hjelpen de trenger. En analyse av levekårsdata fra 1995 viste at ti prosent av alle eldre (over 67 år), og 17 prosent av gruppen aleneboende eldre, opplevde at de ikke fikk den hjemmehjelpen de trengte (Dahl og Gautun 1997). Kun 1,8 prosent av de gamle oppga at de trengte, men ikke fikk hjemmesykepleie. Selvrapportert underforbruk av hjemmehjelp var relatert til en rekke sosiode-

grafiske variabler, som kjønn, alder og uformell omsorg. Menn, de aller eldste, aleneboende og de som mottok uformell omsorg, rapporterte oftest at de ikke fikk hjemmehjelp eller nok hjemmehjelp. Sosioøkonomiske karakteristika som yrke og inntekt var imidlertid ikke relatert til underforbruk av hjemmehjelp. Studien viste at det er en sammenheng mellom eldres subjektive vurdering av om de fikk eller ikke fikk nok hjemmehjelp og deres generelle oppfatning av velferd. Livskvaliteten var lavere blant de som sa de ikke fikk den hjelpen de trengte.

De fleste 46'ere vurderte kvaliteten på de offentlige tjenestene til foreldrene i 1997 som god. I andre norske undersøkelser har de fleste eldre også uttrykt at de er fornøyd med offentlige tjenester (Slagsvold 1995). Mottakere og pårørende gir i all hovedsak uttrykk for at de er tilfreds med tjenestene innen eldreomsorgen (Kjerstad m.fl. 1999). Resultater fra disse kvantitative brukerundersøkelsene har blitt kritisert for ikke å gi en god beskrivelse av den faktiske kvaliteten på tjenestene. Det argumenteres at eldre er beskjedne og ikke tør å gi uttrykk for misnøye i denne typen undersøkelser. I min undersøkelse spurte vi 46'erne, ofte oppfattet som parat til å være kritisk til offentlige tjenester. Hjelpen ble vurdert av sønner og døtre, som både kan se og bli fortalt av foreldrene hvordan tjenestene er.

Til tross for at de fleste brukerundersøkelser påviste en god kvalitet på pleie- og omsorgstjenestene til eldre, ble det på slutten av 1990-tallet gjennomført studier som påviste dårlig kvalitet. En kvalitativ studie av sykepleiere om overgrep i sykehjem avdekket psykiske overgrep mot beboere (Malmedal 1998). I en annen kvalitativ studie av hjemmetjenester til personer i alderen 21 til 81 år, oppga flere respondenter at helsepersonell tok seg til rette i hjemmet deres på en måte som de fant krenkende og respektløs (Lillestø 1997). I tillegg avdekket Statens helsetilsyn i 1998 gjennom fylkeslegens tilsyn med eldreomsorgen i kommunene flere brudd på kvalitetsforskriften for pleie- og omsorgstjenestene. En større kartlegging av levkår og velferd for sterkt hjelpetrengende tjenestemottakere i 16 kommuner, spredt over hele landet, viser også at kvaliteten på omsorg kan variere (Slagsvold 1999). Til sammen 1700 personer over 70 år deltok i studien. Vel 600 bodde i sykehjem, 67 på aldershjem, knapt 400 bodde i tilrettelagte boliger og vel 600 sterkt hjelpetrengende bodde hjemme. Alle hadde så dårlig helse at de jevnlig mottok sykepleie. Undersøkelsen viste at forhold knyttet til medisin og pleie syntes å være best dekket i eldreomsorgen, og at kvalitetssvikt syntes å være mest utbredt når det gjaldt å tilfredsstille sosiale og kulturelle behov, aktivisering, informasjon og lignende.

Geografisk avstand

Et flertall av 46'erne bodde geografisk nært sine foreldre. Mange hadde under en times kjøring til sine mødre (68%) og fedre (65%). Andre undersøkelser har vist

at de fleste voksne barn, etter at de har stiftet familie, bor i samme geografiske område som sine foreldre. En amerikansk longitudinell studie av fire kohorter viste at det er vanlig at døtre og sønner flytter bort fra foreldrene når de utdanner seg (Bengtson 2000), men mange flytter tilbake til det geografiske området som foreldrene bor i når de stifter familie. Studien viste at foreldre i lange perioder stiller opp for barn og barnebarn, men at hjelpestrømmen snur når foreldrene får dårlig helse i alderdommen og trenger hjelp fra barna. Ifølge Bumpass (1990) bor de fleste foreldre og barn i nærheten av hverandre, og samhandler regelmessig gjennom hele livet. Muligheten til å få hjelp og den faktiske hjelpeutvekslingen, skaper gjensidig avhengighet som binder generasjonene i familien til hverandre, også geografisk.

Geografisk mobilitet har ikke vært stor i Norge i de senere tiårene. Riktignok flyttet mange de første årene etter den annen verdenskrig, men etter 1950-tallet har hovedtrenden vært synkende geografisk mobilitet (Høydahl, Skiri og Østby 2000). Flere undersøkelser har vist at de fleste eldre i Norge ikke bor geografisk isolert fra familien (Gautun 1993, Romøren 2001, Dahl 1995, Lingsom 1997). Undersøkelsen av førstefødte 46'ere i 1988 viste for eksempel at seks av ti bodde under en times reiseavstand til sine foreldre (Gautun 1990, Hagestad 1991).

Geografisk avstand hadde i min undersøkelse helt klart en betydning for hvilke omsorgsrelasjoner 46'erne hadde til foreldrene. Flere av dem som bodde geografisk nært foreldrene hjalp til med praktiske oppgaver, og praktisk informasjon. Geografisk avstand så imidlertid ikke ut til å påvirke følelsesmessig støtte som å gi råd og støtte i forhold til et personlig problem. Heller ikke økonomisk støtte i form av lån eller gaver hadde sammenheng med avstand. Undersøkelsen av førstefødte 46'ere i 1988 viste et lignende mønster. Geografisk avstand hadde stor betydning for om 46'erne ville be foreldrene om praktisk hjelp, men ikke for om de ville be om økonomisk og personlig støtte. Avstand hadde heller ikke noen betydning for om de opplevde at mødre støttet dem i foreldrerollen.

Bosted

Omsorgsrelasjonene til foreldrene ser ut til å være like for 46'ere som bodde i små og store kommuner, det vil si med få eller mange innbyggere. Kun én type hjelp skiller seg ut: flere 46'ere som bodde i kommuner med et høyt innbyggertall støttet mødre i forhold til personlige problemer. Forklaringen på at flere i byene ga slik støtte til mødre kan enten være at det er flere i byene som har personlige problemer, eller at 46'ere i byene har et nærere forhold til mødre. Andre norske undersøkelser viser at det uformelle hjelpe- og støttenettverket i byen og på landet ikke skiller seg fra hverandre. Mariann Villa (1999) har med data fra norske levekårsundersøkelser i tidsperioden 1980 til 1995 vist at sosial kontakt i bygdene følger

de samme trendene som ellers i landet. Det uformelle hjelpe- og støttenettverket er med unntak av nabokontakten ikke tettere i kommuner med få innbyggere, sammenlignet med kommuner med et stort antall innbyggere. Undersøkelsene som Villa analyserte viser heller ikke forskjell mellom områder med ulikt innbyggertall når det gjelder å yte ulønnet hjelp til slektninger, naboer eller venner. Nils Christie (1982) sin påstand på 1980-tallet om at mennesker på små steder er flinkere til å ta vare på hverandre enn i byer, får ikke støtte verken av min undersøkelse eller av undersøkelsene som Villa har analysert. Generasjoner i familien tar vare på hverandre både i byen og på landet.

Det norske samfunn kan her være spesielt. Undersøkelser som er gjennomført i USA og Frankrike viser noen forskjeller i hvordan slektninger stiller opp for hverandre i urbane og rurale strøk (Hofferth og Iceland 1998, Paugam 1998). Hjelpeutvekslingen i urbane strøk ser ut til å være mer fleksibel og mindre formell, men også mer skjør. Forskjellene skyldes ifølge Paugam (1998) at mennesker i byene er mer moderne, de har et større behov for autonomi. Familier i urbane strøk er også mindre homogene, sammenlignet med familier i landlige strøk.

Ulike funn i Norge og andre vestlige land kan forklares med at Norge til sammenligning er lite urbanisert. Norske byer har aldri utviklet seg til å få sterke urbane trekk, verken når det gjelder størrelse, kulturarkitektur eller livsførsel. Det er lite som skiller innbyggere i byen fra innbyggere i tettsteder og mer spredtbygde strøk. Hompland (1984) har påpekt at det faktisk kan ha skjedd en utjevningsprosess over tid i Norge. Han hevder at urbaniseringsprosessen både har medført en urbanisering av bygda og en landliggjøring av byen. Forskjellene mellom by og land har blitt visket bort, fordi befolkningen har gjennomgått en «urbaniseringsprosess», sier han. Med dette mener han at bygdebyene i Norge har ekspandert på bekostning av både tradisjonelle byer og tradisjonell landsbygd, og at byen aldri har fått utvikle et sterkt særpreg. Framveksten av kommunikasjonsnettverket i de siste tiårene kan i tillegg ha bidratt til at skillet mellom by og land i stadig større grad viskes bort. Påvirkning fra media, og det at folk reiser stadig mer, kan ha ført til at folk i byer, tettsteder og bygder i stadig større grad tenker og handler likt. Flere forfattere har påpekt at mennesker i økende grad utsettes for mye av den samme påvirkning, uavhengig av hvor de bor (Baumann 1998, 1999, Beck 1997, Giddens 1990).

Utdanning og inntekt

Både folk med høy og lav utdanning er overrepresentert i undersøkelsen (kap. 3). I metodekapitlet er eventuelle konsekvenser av disse skjevhetene belyst i en analyse der utdanningsvariabelen er vektet. Omsorgsrelasjonene til foreldrene varierer ikke etter 46'ernes utdanningsnivå. Om de hadde kort eller lang utdanning,

ser ikke ut til å ha noen betydning for hvor mange typer hjelp og hva slags typer hjelp de ga foreldrene. Omsorgsrelasjonene til foreldrene varierer heller ikke etter 46'ernes inntektsnivå. De som hadde lav, middels eller høy inntekt ga like mange typer hjelp og samme typer hjelp til foreldrene. 46'ere i ulike sosiale lag i befolkningen ser ut til å stille like mye opp for foreldre. Grunnen til at vi ikke finner noen forskjeller, kan være at norske familier i stor grad er homogene, klasseforskjellene er små, og fordi modeller for familierelasjoner spres i befolkningen gjennom skolevesenet og media.

11.6 Oppsummering

Undersøkelsen gir et inntrykk av et sterkt sosialt fellesskap og sterke omsorgsrelasjoner mellom 46'erne og foreldrene. I likhet med andre studier viser den at de fleste middelaldrende personer tar omsorg for sine gamle foreldre i dag. 46'ere som har tatt moderne, individualistiske livsvalg skiller seg ikke vesentlig fra de som har valgt tradisjonelt. De som har gått gjennom en skilsmisse har ikke svakere omsorgsrelasjoner til foreldre. De som fikk to eller ett barn ga like mange typer hjelp til foreldrene som de som fikk tre eller flere barn. Heltidsyrkesaktive kvinner ga like mange typer hjelp som kvinner som jobbet deltid eller var hjemmeværende. Noen 46'ere, enebarn og de som aldri levde i parforhold, skiller seg ut ved å gi flere typer hjelp til foreldrene. Disse kan i mindre grad enn andre ha løsrevet seg fra den familien de vokste opp i.

46'ere som tok moderne, individualistiske og tradisjonelle valg oppga like relasjonshistorier til foreldre. Kvinner som hadde valgt et moderne samliv og et moderne yrkesaktivt liv skiller seg imidlertid ut ved at de oppga et kvalitativt dårligere forhold til far. Færre av disse kvinnene fortalte at far hadde støttet dem gjennom livet. Med unntak av en type hjelp som menn ga fedre, vises ikke sammenhenger mellom variabler som måler relasjonshistorier og omsorg ytt til foreldre. 46'ere som har tatt moderne, individualistiske valg har ikke sterkere omsorgsrelasjoner til foreldrene enn de som valgte tradisjonelt. Grunnen til at undersøkelsen ikke viser sammenhenger mellom relasjonshistorier og omsorgsrelasjoner, kan være at relasjonshistorier faktisk ikke betyr noe for hvordan de stiller opp for gamle foreldre. Plikt eller andre motiver for å hjelpe kan ha betydning, uavhengig av hvordan de oppfatter at foreldrene har vært gjennom livet.

Ikke bare kvinner, men også menn ga omsorg til foreldrene. Omsorgsrelasjonene var imidlertid noe forskjellige. Kvinner ga oftere enkelte typer hjelp som kvinner tradisjonelt har gitt i familien, mens menn ga hjelp som tradisjonelt har vært mannlige oppgaver i et hushold. Kvinner ser imidlertid ut til å ha tettere bånd til

mødre. En større andel kvinner svarte at mødre støttet dem følelsesmessig. Flere kvinner sa også at de hadde fått hjelp av mødre tidligere i livet. Flere kvinner enn menn pleiet i tillegg mødre. Forskjellene mellom kvinner og menn må forstås ut fra at kvinner og menn har blitt sosialisert på ulike måter.

Når det kontrolleres for andre variabler, finner vi at det er en sterk sammenheng mellom geografisk avstand og praktisk hjelp. Vi finner også at foreldrenes behov for hjelp og støtte har stor betydning for den omsorg 46'erne ga. Analyse-
ne viser at foreldrenes funksjonsevne har stor betydning for hvor mange typer hjelp 46'erne ga. Likeledes ga de flest typer hjelp til foreldre som bodde alene. Det at behov betyr mye, kan være et uttrykk for at 46'erne har følt seg forpliktet til å stille opp for foreldrene. En større andel ga hjelp til foreldre som fikk hjelp fra kommunale hjemmetjenester. Pårørende som ga omsorg sørget også for at foreldrene fikk hjelp fra det offentlige. Eldre som får lite omsorg fra familien kan i dag stå i fare for heller ikke å få den hjelpen de trenger fra det offentlige hjelpeapparatet.

Kapittel 12 Konklusjoner

Dagens debatt om samhold og omsorg i familien representerer en tredje bekymringsfase innen familiesosiologien. Den første var debatten om «den isolerte kjernefamilie» som diskuterte om slektsbånd forvitret. Den andre handlet om «kjønnsroller i familien» og konsekvensene av omsorgsarbeid for kvinner. Nå står vi midt oppi en debatt om hvorvidt en velutbygd velferdsstat og økt individualisering fører til at omsorgsforpliktelser mellom generasjoner i familien forvitrer. En rekke forskere har undersøkt samspillet mellom velferdsstaten og familiens omsorg til eldre. De dokumenterer at familiens omsorg til eldre ikke er blitt redusert, selv om eldre har fått økt hjelp fra offentlige tjenester. Det er forsket lite på eventuelle sammenhenger mellom økt individualisering og familieomsorg i samme tidsperioden. Denne studien er et empirisk bidrag til individualiseringsdebatten. Noen samfunnsvitere er pessimister og hevder at individualisering påvirker middelaldrende kvinner og menn til ikke lenger å føle seg forpliktet til å gi omsorg til gamle foreldre. I motsetning til pessimistene er det samfunnsvitere som hevder at forpliktelser mellom generasjoner i familien skapes på nye måter, og at det faktisk skapes stadig sterkere forpliktelser. Denne studien tyder imidlertid på at det er for tidlig å svare på om både utbyggingen av velferdsstatens tjenester og økt individualisering i stor grad endrer omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende og gamle i dagens familier.

Undersøkelsen av 46'erne dokumenterer sterke omsorgsrelasjoner mellom 46'erne og foreldrene i 1997. Analysene viser små forskjeller i omsorgsrelasjonene mellom de som tok moderne, individualistiske valg og de som valgte tradisjonelt. De kan ha stilt opp for foreldrene av ulike grunner. 46'ere som valgte tradisjonelt kan ha ytt omsorg til foreldrene ut fra plikt, mens de som valgte moderne, individualistisk kan ha gitt omsorg fordi de har tette og nære relasjoner til foreldrene. Det ser imidlertid ikke ut som om de som valgte tradisjonelt og som tok moderne, individualistiske valg hadde kvalitativt forskjellige bånd til foreldre gjennom livet. Mest sannsynlig skyldes derfor de små forskjellene i omsorgsrelasjonene at omsorgsverdiene til dette fødselskullet er sterkt preget av en tradisjonell felles oppvekst og ungdomstid på 1940-, 50- og 60-tallet, uavhengig av hvilke valg de siden har tatt. Både 46'ere som tok moderne, individualistiske og tradisjonelle valg opplever det sannsynligvis som en plikt å hjelpe foreldrene. Omsorgsrelasjonene har i liten grad blitt påvirket av individualistiske strømninger i tiden etter at de ble voksne.

12.1 I individualiseringsdebatten overses samspill mellom historisk tid og livsløp

Det er en vanlig oppfatning at individualisering påvirker familie og slektsrelasjoner negativt. Pessimister hevder at økt individualisering får familiemedlemmer til i stadig mindre grad å føle seg forpliktet til å ta vare på hverandre. Kari Wærness (1997) påpeker at økt individualisering fører til at verdien «plikt overfor familien» som står sterkt blant de aller eldste, svekkes, og at «selvrealisering» blir en stadig viktigere verdi blant yngre generasjoner. Undersøkelser dokumenterer at et slikt skifte har funnet sted. Dette skiftet i verdier fører sannsynligvis, ifølge Wærness, til egoisme og til redusert familieomsorg. Individualisering påvirker ifølge dette synet middelaldrende kvinner og menn i dag til i stadig mindre grad å føle seg forpliktet til å ta vare på gamle foreldre. Andre er optimister og hevder at omsorgsforpliktelser ikke forvitrer, men skapes på nye måter i dagens samfunn (Finch og Mason 1991, Hagestad 1998, Riley og Riley 1993). Finch og Mason hevder at relasjoner mellom generasjoner i familien historisk utvikler seg til å bli stadig mer positive. Positive relasjonshistorier, det vil si positive kvalitative aspekter ved forholdet mellom familiemedlemmer over tid, oppfattes som å skape sterkere forpliktelser mellom slektninger i dag, enn de som ble skapt i det tradisjonelle samfunnet. Forpliktelser som var basert på tradisjon oppfattes som å ha vært svakere, fordi de ble påført den enkelte av samfunnet utenfor. I dag, hevder Finch og Mason, skaper den enkelte selv sine forpliktelser, i samspill med andre, og disse forpliktelsene oppfattes som å være sterkere enn noensinne. Både pessimistene og optimistene har i sine perspektiver en begrenset forståelse av tidsdimensjonen. De tenker ikke historisk tid og livsfase. Wærness fokuseres i for stor grad på betydningen av historisk tid – hvordan strømninger på 1980- og 1990-tallet påvirker middelaldrende menns og kvinners verdier. Finch og Mason tenker i for stor grad livsløp – hvordan relasjonshistorier påvirker omsorgsforpliktelser. Måten middelaldrende kvinner og menn forholder seg til foreldre på dreier seg imidlertid om samspillet mellom livsløp og historisk sammenheng.

12.2 For tidlig å vite hvordan middelaldrende kvinner og menn påvirkes

En rekke undersøkelser har dokumentert at omfanget av familiens omsorg til eldre verken gikk ned eller økte på 1980- og 1990-tallet. Undersøkelsene gir et inntrykk av at både velferdsstatens utbygging og økt individualisering ikke påvirker fami-

liens omsorg til eldre. Studier av omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende kvinner og menn og deres foreldre på 1980- og 1990-tallet kan imidlertid ikke fullt ut vise oss konsekvensene av en godt utbygd velferdsstat og individualisering på 1980- og 1990-tallet. Kvinner og menn som på grunn av sin livsfase er de nærmeste omsorgsgiverne til eldre i dag, er i stor grad formet av det tradisjonelle samfunnet de vokste opp i på 1940- og 1950-tallet, samt tidlig voksenliv på 1960-tallet, da de tok sine viktigste valg i arbeid og familie. Vi er derfor kun i startfasen når det gjelder å forstå hvordan en godt utbygd velferdsstat og økt individualisering påvirker omsorgsrelasjoner mellom generasjoner i middel og sen alder.

46'erne, som flere har omtalt som velferdsstatens barn, vokste ikke opp med en godt utbygd velferdsstat. Hvordan de egentlige velferdsstatens barn blir som middelaldrende, vet vi først om noen år. 46-kullet vokste opp i et samfunn som håndterte risiko på helt andre måter enn det samfunnet de har vært middelaldrende i på 1990-tallet. I barndommen lærte de at den enkelte var helt avhengig av hva familien kunne gi i en krisesituasjon. Det meste av omsorg til barn, eldre og voksne hjelpeavhengige ble ytt av kvinner i familien. I tillegg bidro frivillige organisasjoner med omsorg til barn, eldre og andre som trengte hjelp. Samfunnet var sterkt preget av familisme og et tradisjonelt kjønnsrollemønster, som var forsterket av krisene i årene før (Elder 1974). Flesteparten vokste opp i hushold med begge foreldre, og et mindretall opplevde at foreldrene skilte seg. Mødrene var hjemmeværende og fedrene yrkesaktive. Barndommen var preget av knapphet og trangboddhet. Grunnskolen gjennomgikk først store endringer etter at de hadde fullført skolegangen. 46'erne fullførte folkeskolen før niårig skole ble innført.

46'erne ble eksponert for en rekke endringer i ungdomstiden og tidlige voksenår. Stadig flere flyttet fra bygdene til tettsteder og byer, fordi fedrene begynte å jobbe i industrien. Den materielle levestandarden økte, boligstandarden bedret seg og velferdsstaten bygde ut omfattende trygdeordninger og tjenester til befolkningen. Som unge voksne var de blant de første som kunne benytte seg av et høyere utdanningssystem som var under oppbygging for folket. Flere enn før, både menn og kvinner, fikk muligheten til og valgte å utdanne seg, men den kraftige veksten i antall personer som tok høyere utdanning kom først i kullene etter dem. Det kulturelle klimaet endret seg enormt da de var unge på 1960-tallet. Lovgivningen fastslo at velferdsstaten skulle være den enkeltes sentrale sikkerhetsnett. Kvinnekampen satte likestilling på dagsordenen i den offentlige debatten. Samtidig begynte selvrealiseringsbølgen å strømme innover landet.

De strukturelle endringene i velferdsstaten, yrkesaktiviteten blant kvinner og samlivsmønstrene som ofte blir forbundet med 1960-tallet, kom imidlertid først på 1970-tallet. Da kom den «offentlige revolusjon», og velferdsstatens tjenester ble bygd kraftig ut. Kvinnene, ugifte og gifte, marsjerte i løpet av det samme tiåret ut

i deltidsarbeid på arbeidsmarkedet. På 1980-tallet fortsatte trenden ved at et økende antall kvinner begynte å arbeide heltid. Etter at de fleste 46'ere var ferdig med småbarnsperioden på slutten av 1970-tallet, kom forbedringer og nye ordninger som gjorde det lettere for kvinner å kombinere småbarnsperioden med det å være yrkesaktiv. Barnehagetilbudet vokste, permisjonsordningene ble bedret, og nye ordninger la til rette for at fedre skulle delta i omsorgen for barn. Utdannings-systemet ekspanderte, og like mange kvinner som menn tok på 1980-tallet høyere utdanning. Samlivsmønstrene endret seg radikalt ved at samboerskap, utenom-ekteskapslige fødsler og skilsmisser ble stadig vanligere.

Hvor moderne og individualistiske 46'erne var blitt innen 1990-tallet, oppfattes i denne studien som å være påvirket av hvor langt de selv var kommet i livsløpet da det skjedde endringer som gjorde det mulig for dem å ta individualistiske valg. Ryder (1965) hevder at potensialet for samfunnsmessige endringer er konsentrert i kohorten til unge voksne som er gamle nok til å delta direkte i bevegelser som er tvunget fram av endring, men som ikke er gamle nok til å ha blitt forpliktet eller knyttet til et yrke, en bolig, en familie eller en bestemt måte å leve livet på. 46'erne ble unge voksne i en brytningstid. Samfunnet de vokste opp i på 1940- og 1950-tallet var totalt forandret da de kom i midten av trettiårene på 1980-tallet. Da de som 20-åringer på slutten av 1960-tallet tok sine viktigste valg i forhold til familie og yrkesliv, skjedde dette i en kulturell atmosfære som var veldig forandret. Likevel var samfunnet de vokste opp i mer likt 1960-tallet enn 1980-tallet. Da de strukturelle endringene kom på 1970-tallet hadde de fleste 46'ere allerede tatt sine viktigste valg med hensyn til arbeid og familie.

12.3 En «vippegenerasjon»

Hovedinntrykket fra analyser av verdidata fra Norsk Monitor er at 46'erne er en «vippegenerasjon». Deres familieverdier har blitt påvirket både av samfunnet de var barn i, brytningstiden de var unge i og av samfunnet de er middelaldrende i. De har ikke like tradisjonelle verdier som generasjonen som er eldre enn dem. De har heller ikke like moderne, individualistiske verdier som den yngre generasjonen de blir sammenlignet med. 46'erne plasserer seg mellom den eldre og yngre generasjonen i oppslutning om følgende oppfatninger som uttrykker en moderne, individualistisk innstilling: Å være for en lik arbeidsdeling av arbeidsoppgaver i familien mellom kvinner og menn, ha et liberalt syn på seksuelle erfaringer før ekteskapsinngåelse, anse to eller færre barn i familien som ideelt, samt være mot en autoritær barneoppdragelse med vekt på lydighet og aksept av fysisk straff.

De fleste så bakover og valgte i stor grad tradisjonelt, som sine foreldre. Ekteskapet stod fortsatt sterkt da de ble voksne, og de fleste av dem giftet seg tidlig og fikk barn. Noen få år etter ble familien utsatt for en rekke endringer. Kjønnsmønsteret begynte å endre seg, kvinnene gikk ut i yrkeslivet, samboerskap ble vanlig, fruktbarheten gikk ned, alderen på førstegangs fødende kvinner steg, og antallet skilsmisser økte raskt. Noen av disse endringene har 46'erne vært med på å sørge for. De tilhører fødselskull i Norge som for første gang i historien har valgt tobarnsfamilien som norm. I tillegg har de vært blant de første som har tatt del i den sterke skilsmisseutviklingen som kom fra 1970-tallet. Kvinnene var også blant de første kvinner som i stor utstrekning gikk ut i lønnet arbeid. Halvparten av 46'er-kvinnene jobbet i 1997 deltid, og halvparten har valgt et fulltidsyrkesaktivt liv. Kun en liten moderne fortropp har tatt flere moderne, individualistiske valg i familie- og yrkesliv.

12.4 En «vippegenerasjon» som vipper bakover

Undersøkelsen i 1997 gir et inntrykk av sterke omsorgsrelasjoner mellom de fleste 46'ere og foreldrene. Syv av ti oppga at de bidro med én eller flere typer hjelp til mødrene, og halvparten at de hjalp fedrene. Den vanligste typen støtte 46'erne ga foreldrene var praktisk hjelp. Et fåtall pleiet foreldrene. Analysene viser små forskjeller i omsorgsrelasjonene mellom 46'ere som tok moderne, individualistiske valg og de som valgte tradisjonelt. De som har gått gjennom en skilsmisse skiller seg ikke vesentlig ut fra andre 46'ere ved å ha svakere omsorgsrelasjoner til foreldrene. De som fikk to eller ett barn ga like mange typer hjelp til foreldrene som de som fikk tre eller flere barn. Kvinner som arbeidet heltid ga de samme typene hjelp til foreldre som kvinner som jobbet deltid eller var hjemmeværende.

De som tok moderne, individualistisk valg og de som valgte tradisjonelt kan ha stilt opp for foreldrene av ulike grunner. De som valgte tradisjonelt kan ha ytt omsorg til foreldrene ut fra plikt, mens de som valgte moderne, individualistisk kan ha gitt omsorg fordi de hadde tette og nære relasjoner til foreldrene. Undersøkelsen viser imidlertid ikke kvalitativt forskjellige bånd mellom de som valgte tradisjonelt og de som tok moderne, individualistiske valg. 46'ere som har tatt moderne, individualistiske valg forteller om de samme relasjonshistoriene som 46'ere som har valgt tradisjonelt. Mest sannsynlig skyldes derfor de små forskjellene i omsorgsrelasjonene at de som valgte moderne, individualistisk også er sterkt påvirket av tradisjonelle omsorgsverdier de har fått med seg fra oppveksten. 46'erne var ikke så opprørske som mange har hevdet. Sannsynligvis opplevde de det som

en plikt å hjelpe foreldrene, til tross for påvirkning om selvrealisering etter at de ble voksne. Et utdrag fra en livshistorie illustrerer at jenter som ble født rett etter krigen i stor grad har blitt oppdratt som sine mødre. En kvinne fra mødre-generasjonen skrev i 1989 hvordan hun har oppdratt datteren, som var født omtrent samtidig som 46'erne:

«Hun kunne være egen også, og jeg som la merke til det tok henne fatt, for det kunne være fra min far og veldig negativt. I dag tror jeg at jeg gjorde noe galt, hun burde vært mer seg selv. Jeg fortsatte å gjøre henne lydig, slik jeg selv var oppdratt. Slik er det jo, men i dag vet man bedre.» (Gullestad 1997).

46'er-jentene ble i barndommen oppdratt til å gjøre alt for familien, ikke for seg selv. Livshistorier til personer fra foreldrenes fødselskull viser at de tilhører en generasjon som utøver sin plikt i forhold til familien og sitt arbeid. De var ikke opptatt av selvrealisering, men av pliktens gleder. Sitatet fra Gullestad viser også at det på slutten av 1980-tallet hadde kommet et brudd med disse verdiene. Ifølge Gullestad hadde verdiene for barneoppdragelse endret seg, samtidig som en ny selv-følgelighet hadde dukket opp på 1980-tallet; «hun burde fått være mer seg selv», «i dag vet man bedre». I de nye idealene for barneoppdragelse ble «å være seg selv» verdsatt, mens det å være lydig ble negativt. I hvert fall å være for lydig.

12.5 Kan studien fortelle oss noe om framtidige omsorgsgivere til eldre?

Den fulle effekten av individualisering på 1980- og 1990-tallet for omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende og eldre generasjoner i familien vil vi først se når fødselskull fra 1970- og 1980-tallet blir middelaldrende. Ikke før da vil vi kunne undersøke om svekkelsen av verdien «plikt overfor familien», og økt verdsetting av selvrealiseringsverdien fører til en redusert omsorg til eldre fra barn. Eventuelt om omsorg fra barn til eldre forblir stabil eller øker fordi forpliktelser skapes på nye måter.

Det er ikke mulig, ut fra denne studien å ta stilling til om det er sannsynlig at framvekst av positive relasjonshistorier mellom generasjoner i familien vil få stor betydning for om barn vil gi omsorg til gamle foreldre. For det første vet vi ikke om talskvinner for relasjonismeperspektivet har rett i at relasjonshistorier historisk utvikler seg til å bli stadig mer positive. Det er mulig at de, fordi familiene «krymper», utvikler seg til å bli stadig mer intense, men økt intensitet kan føre til at relasjoner blir både mer negative og mer positive. Mer intense relasjoner kan

derfor både svekke og styrke omsorgsforpliktelser. For det andre, selv om Finch og Mason har rett i at relasjonshistorier endrer seg historisk, behøver ikke dette føre til endringer i omsorgsattferd i familien. Undersøkelsen dokumenterer ikke sammenhenger mellom 46'ernes relasjonshistorier og omsorg ytt til foreldrene. Ideelt sett burde det vært gjennomført en kvalitativ studie for å få fram dybde og mer detaljert informasjon om relasjonshistoriene. Det er mulig at andre sider ved relasjonshistoriene enn de som er målt gjennom spørsmålene i dette spørreskjemaet kan ha påvirket omsorg de ga foreldre.

Det er vanskelig å ta stilling til om forpliktelser som familiemedlemmer utvikler gjennom ubevisste og bevisste forhandlinger over tid, kan være sterkere enn tradisjonelle forpliktelser som blir overlevert fra fellesskap og fra autoriteter i fellesskap. Forpliktelser som den enkelte blir pålagt og må følge, kan være sterkere på grunn av sterk sosial kontroll og fordi den enkelte er avhengig av fellesskapet for å overleve. Forpliktelser som utvikles gjennom forhandlinger kan på den annen side være sterkere fordi de er basert på frivillighet. Samfunn som preges av én av disse to måtene å skape forpliktelser på, kan begge ekskludere enkelte mennesker. Noen kan falle utenfor familiefellesskap i «tradisjonelle» pliktsamfunn. De som ikke tilpasser seg fellesskap og adlyder autoriteter, kan bli isolert og må klare seg selv. Noen faller kanskje også utenfor i et individualistisk samfunn som kjennetegnes av at slektninger forhandler seg fram til forpliktelser over tid. Det er en risiko for at enkelte kan bli stående alene, fordi et slikt samfunn kan stille store krav til hvordan enkeltindividet klarer å utvikle relasjoner til andre mennesker. Forskjeller mellom dem som har ressurser, og som klarer å utvikle sterke relasjoner i familien, og dem som ikke har ressurser og/eller mestrer å utvikle sterke bånd, kan bli store.

Denne studien innholder ikke data om omsorgsverdier. Det er imidlertid ikke usannsynlig at det for 46'erne, særlig kvinnene, kan ha vært vanskelig å vite hvilket verdisett, det tradisjonelle som vektlegger plikt, eller det moderne, individualistiske som vektlegger selvrealisering, de skulle følge. De kan ofte ha hatt en følelse av at de har gjort noe galt, uansett hvilket verdisett de har valgt å følge. Flere kvinner fra dette kullet har prøvd å gjøre begge deler, både å utføre sine plikter for andre i familien og realisere seg selv. Mye tyder på at de har følt seg forpliktet til å stille opp for foreldrene. Undersøkelsen viser en sterk sammenheng mellom variabler som måler foreldrenes behov og omsorg fra 46'erne. 46'erne har stilt opp for foreldre som trenger hjelp, uavhengig av hvordan de har vurdert kvaliteten på forholdet til foreldrene.

Mange yngre kvinner i dag kan også prøve å følge to ulike verdisett. Ett som går ut på at kvinner skal ta omsorg for andre, og ett som går ut på at de, som menn, skal leve et liv der de realiserer seg selv. Det er uvisst om yngre kvinner i like stor

grad som 46'er-kvinnene vil prøve å gjøre begge deler når deres foreldre blir gamle. Effekten av at et flertall av de første kullene med kvinner har valgt et heltidsyrkesaktivt liv vil vi først se når fødselskull fra 1960- og 1970-tallet blir gamle. Utviklingen behøver ikke nødvendigvis føre til at kvinner blir mindre omsorgsfulle, men kanskje heller til at de stiller større krav til at menn, som partnere, brødre og sønner skal bidra med omsorg. Det er heller ikke mulig å fullt ut se hvordan skilsmisser påvirker generasjonsbåndene før kohorter som har opplevd skilsmisse de siste tiårene blir pensjonister. Forskning fra andre land har vist at fedre som ikke bor sammen med barnemoren har mindre kontakt med sine barn sammenlignet med fedre som bor sammen med moren (Bumpass 1990 og Goldscheider 1990). Dersom de fleste fedre blir marginale i barns liv etter ekteskapsbrudd, vil skilsmisse kunne påvirke generasjonsbåndene negativt også i fedrenes alderdom. Skilte menn kan bli en sårbar gruppe når de blir gamle. Om relasjonene mellom mødre og barn i alderdommen blir styrket eller svekket av det store antallet skilsmisser som barn har opplevd de siste årene, er uvisst. Det er også for tidlig å vite hvordan begrensning av fruktbarhet påvirker generasjonsbånd mellom middelaldrende og gamle slektninger. Andre undersøkelser indikerer imidlertid at utviklingen med mindre barnekull kan føre til et økt omsorgspotensial. De viser at foreldre og barn i små symmetriske familier ofte utvikler tette relasjoner, og stiller mye opp for hverandre (Hagestad 1991, Romøren 2001).

12.6 Framtidig forskning

En hovedpåstand i denne studien er at individualiseringsdebatten har vært for snever. Individualiseringsdebatten kan med fordel utvides ved å bringe inn livsløpsperspektivet. Teoretiske betraktninger om sammenhenger mellom økt individualisering og omsorgsrelasjoner i familien bør i tillegg konfronteres med mer empirisk forskning.

Denne studien har gitt svar på noen spørsmål, men reiser også nye. Vi trenger mer empiri om 46'erne, samt nye studier av yngre fødselskull. For det første kan vi få en bedre forståelse av 46'ernes omsorgsatferd dersom vi undersøker motivene bak livsvalgene, samt undersøker deres omsorgsverdier. I studien forutsettes at et individualistisk sinnelag ligger bak livsvalgene å sette et lite antall barn til verden, skilsmisse samt at kvinner har valgt å jobbe heltid. Hva vil 46'erne svare var begrunnelsene for at de tok disse valgene? Vi trenger også data om de som tok moderne, individualistisk valg har andre omsorgsverdier enn de som valgte tradisjonelt. Føler de seg, uavhengig av hvilke valg de tok, forpliktet til å stille opp for

foreldrene? Eller har de som tok moderne, individualistiske valg andre begrunnelser enn de som valgte tradisjonelt for å yte omsorg?

For det andre viser studien at vi må undersøke omsorgsverdier og atferd i yngre fødselskull dersom vi skal forstå hvordan økt individualisering påvirker omsorgsrelasjoner i familien. Undersøkelser har vist at fødselskull fra 1970- og 1980-tallet i større grad verdsetter selvrealiseringsverdien enn fødselskull født før dem (Almås m.fl. 1995, Wærness 1999). Vil personer fra disse fødselskullene, som har forlatt pliktetikken og setter selvrealiseringsverdien høyt, oppløse fellesskap? Et samfunn som utvikler individualistiske trekk behøver ikke å gå i oppløsning, så lenge det fortsatt finnes en kollektivismen i bunn, og det skjer en integrasjon som er basert på at mennesker mestrer at de er forskjellige. Men et samfunn som er ekstremt individualistisk, som består av egosentriske mennesker som kun handler ut fra målet om selvrealisering, vil få problemer med integrasjon eller samhold. En viss grad av kollektivismen, som går ut på at den enkelte også tar hensyn til fellesskap og andre, er nødvendig for at mennesker skal kunne føle seg trygge, stole på og fungere i et samfunn. Den enkeltes handlefrihet, også i et samfunn med individualistiske trekk, bygger på fellesskapets eksistens. I et samfunn med individualistiske trekk, hvor selvrealiseringsverdien står høyt, skapes integrasjon av at folk forstår at de er avhengig av hverandre, og av at folk har en personlig moral som går ut på at hensynet til andre mennesker setter noen grenser for selvrealisering.

Det at færre middelaldrende personer i framtiden sannsynligvis vil bruke ordet «plikt» som begrunnelse for å stille opp for sine nærmeste, behøver ikke nødvendigvis å føre til at de lar være å stille opp for gamle foreldre. Mennesker som setter verdien «selvrealisering» høyt, kan hjelpe sine nærmeste like mye som mennesker som setter verdien «plikt» høyt, men de kan ha andre begrunnelser for å hjelpe. Omsorg kan ytes ut fra ønsket om å være i et fellesskap, og fordi folk forstår at de er avhengig av hverandre. Omsorg kan også ytes fordi den enkelte ønsker å være et godt menneske – har en personlig moral som går ut på at hensynet til andre mennesker setter noen grenser for selvrealisering. Og omsorg kan ytes av kjærlighet.

Referanser

- Abel, E.K. (1990), «Family care of the frail elderly». I: Abel, E.K. og M. Nelson, *Circles of Care: Work and Identity in Women's Lives*. New York: State University of New York Press
- Albert, S.M. (1990), «The dependent elderly, home health care, and strategies of household adaption. The home care experience.» I: Gubrium, J.F. og A. Sankar, red., *Ethnography and policy*, s. 19–37. London: Sage Publications
- Alexander, B.R. Rubinstein, M. Goodman og M. Luborsky (1992), «A path not taken: A cultural analysis of regrets and childlessness in the lives of older women.» *The Gerontologists*, 5:618–626
- Allen, K.R., R. Blieszner og K.A. Roberto (2000), «Families in the middle and later years: A review and critique of research in the 1990s.» *Journal of marriage and the family*, 62:911–926
- Almås, R. (1997), «Tidsklemmefolket og barna.» Kronikk i *Dagbladet* 19. november
- Almås, R. m.fl. (1995), *Fra pliktsamfunn til mulighetsomsorg. Tre generasjoner skriver sin ungdom*. Rapport 5/1995. Trondheim: Senter for Bygdeforskning
- Almås, R. og M. Gullestad (1990), *Livshistorier. Seks bidrag til konkurransen "Skriv ditt liv"*. Oslo: Universitetsforlaget
- Alnæs, K. (2000), *Historien om Norge. Femti rike år. Bind V*. Oslo: Gyldendal
- Andersson, L. (1991), «The service system at the crossroad of demography and policy making – Implications for the elderly.» *Social Science and Medicine*, 32:491–497
- Arber, S. og C. Attias-Donfut (2000), *The myth of generational conflict. The family and state in ageing societies*. London and New York: Routledge
- Aries, P. (1980), «Two Successive Motivations for the Declining Birth Rate in the West.» *Population and Development Review*, 4
- Barrat, M.S. (1993), «Early childrearing in Japan: Cross-cultural and intracultural perspectives.» *Early Development and Parenting*, 2:3–6

- Barstad, A. (1997), *Frihetens århundre? Levekår i Norge i et 100-års perspektiv*. SSB-notat 97:11. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Barstad, A. (2000), «Sosial deltaking». Kapittel 9 i *Sosialt Utsyn*. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Bateson, M.C. (1990), *Composing a life*. New York: Plume Book
- Baumann, Z. (1998), *Globalization: The human consequences*. Cambridge: Polity Press
- Baumann, Z. (1999), State and nation in the globalizing world. Foredrag 18. mai 2001, holdt på konferansen «The end of a millennium – the end of modernity?» Universitetet i Tromsø
- Beauvoir, S. de (1949/2000), *Det annet kjønn*. Oslo: Pax Forlag
- Beck, U. (1997), *Risiko og frihet*. Bergen-Sandviken: Fagbokforlaget
- Bellah, R.N. m.fl. (1996), *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*. Berkeley: University of California Press
- Bengtson, V.L. (1984), «The multi-generation Family. Concepts and Findings». I: Garms-Homolova, V., E.M. Hoerning og D. Schaeffer, red., *Intergenerational Relationships*, s. 63–80. Lewiston, NY: C.J. Hogrefe Inc.
- Bengtson, V.L. (2000), Generation X and their elders. Do families still matters? Forelesning ved NOVA, Oslo 28. juni
- Bengtson V.L., C. Rosenthal og L. Burton (1990), «Families and aging: Diversity and Heterogeneity». I: *Handbook of Ageing and the Social Sciences, Third edition*. New York: Academic Press
- Bengtson, V.L., C. Rosenthal og L. Burton (1996), «Paradoxes of Families and Ageing». I: Binstock, R. og L. George, red., *Handbook of Ageing and the Social Sciences*. 4th ed. New York: Academic Press
- Bengtson, V.L og R. Harootyan, red. (1994), *Hidden Connections: Intergenerational linkages in American Society*. New York: Springer
- Bengtson, V.L. og S. Schrader (1982), «Parent-Child Relations». I: Magen, D.J. og A.W. Peterson, red., *Research Instruments in Social Gerontology*, s. 115–186. Minneapolis: Univ. of Minnesota Press
- Benneche, G. (1983), *Barnevernet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget

- Bernard, M. m.fl. (2000), «Continuity and Change. The family and community life of older people in the 1990s». I: Arber, S. og C. Attias-Donfut, *The myth of generational conflict. The family and state in ageing societies*. London and New York: Routledge
- Blekesaune, M. (2000), *Familiefase og hverdagsliv. En studie av husholdsarbeid og fritid*. NOVA-rapport 10/00. Oslo: NOVA
- Blieszner, R. og V.H. Bedford (1995), *Handbook of aging and the family*. Westport, Connecticut: Greenwood Press
- Blom, S. m.fl. (1993), *Giftermål og barn – bedre sent enn aldri*. Sosiale og økonomiske studier 81. Oslo og Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå
- Brandth, B. og K. Moxnes, red. (1996), *Familie for tiden. Stabilitet og forandring*. Oslo: TANO Aschehoug
- Bratholm, A. og M. Matningsdal (1997), *Straffeloven med kommentar. Annen del. Forbrytelser med ajourføring av bind 1*. Oslo: Universitetsforlaget
- Brox, O. (1984), «Nord-Norge for lengst inn i oljealderen.» *Dagbladet* 17. mars
- Brubaker, T.H. (1990), *Family relationships in later life*. Newbury Park, Calif: Sage Publications
- Brunborg, H. (1994), «Norden som demografisk pioner». *Samfunnsspeilet* 3. Oslo: Statistisk Sentralbyrå
- Bumpass, L.L. (1990), «What's Happening to the Family? Interactions Between Demographic and Institutional Change.» *Demography*, Vol. 27, No. 4:483–493
- Caplow, T. (1982), *Middletown Families. Fifty Years of Change and Continuity*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Carling, J. (1999), «Innenlandsk flyttemønster 1977–1998». *Samfunnsspeilet*, 6:37–42. Oslo: Statistisk Sentralbyrå
- Castells, M. (2000), *The rise of the network society. Bind 3*. Oxford: Blackwell
- Chappel, N.L (1990), «Aging and Social Care». I: Binstock, R.H. og L.K. George, red., *Handbook of Ageing and the Social Sciences. Third Edition*. San Diego: Academic Press
- Cherlin, A. (1983), «Changing family and household: Contemporary lessons from historical research.» *Annual Review of Sociology*, 9:51–66

- Chodorow, N. (1974), «Family structure and Feminine Personality». I: Rosaldo, M.Z. og L. Lamphere, red., *Woman, culture and society*, s. 42–66. Stanford: University Press
- Christie, N. (1982), *Hvor tett et samfunn?* Oslo: Universitetsforlaget
- Coontz, S. (2000), «Historical perspectives on family studies.» *Journal of Marriage and the Family*, 62:283–297
- Cowan, P. (1993), «The sky is falling, but Popenoe's analysis won't help us do anything about it.» *Journal of Marriage and the Family*, 55:548–553
- Dahl, E. (1995), *Ensom og ulykkelig: Levekår og livskvalitet blant eldre*. Fafo-rapport 185. Oslo: Fafo
- Dahl, E. og H. Gautun (1997), «Use of home based services by the elderly in Norway: Is equity accomplished?» *Croatian Medical Journal*, 38 (1):45–53
- Danielsen, K. (1990), *De gammeldagse piker*. Oslo: Pax Forlag
- Danielsen, K. (1992), *Slike gutter*. Oslo: Pax Forlag
- Danielsen, K. (1994), *I vår tid. Tre artikler om generasjon, modernitet og livshistorier*. Rapport nr. 3:94. Oslo: Norsk Gerontologisk Institutt
- Durkheim, E. (1893), *The division of labour in society*
- Durkheim, E. (1897), *Selv mordet*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Dwyer, J.W. (1995), «The effects of illness on the family». I: Blieszner, R. og V.H. Bedford, red., *Handbook of ageing and the family*, s. 401–421. Westport, CT: Greenwood
- Dykstra, P.A. (1990), *Next of (non) kin: The importance of primary relationships for older adults' well being*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger
- Dyrvik, S. og C.J. O'Neill (1975), *Norges befolkning*. Oslo: Cappelen
- Daatland, S.O. (1983), «Care systems.» *Ageing and Society*, 3:1–21
- Daatland, S.O. (1990), *Søkelys på eldreomsorgen: tilgang til tjenester og bruk av ressurser – før, nå og framover*. NGI-rapport 4:90. Oslo: Norsk Gerontologisk Institutt
- Daatland S.O. (1993), «Hva mener folk om eldreomsorgen?» *Aldring og eldre*, 1:2–10
- Daatland, S.O. og P.E. Solem (1995), *Aldersforskning i kritisk lys*. NGI-rapport 2:95. Oslo: Norsk Gerontologisk Institutt

- Daatland, S.O. (1997), «Family solidarity, popular opinion and the elderly.» *Ageing International*
- Daatland, S.O. (1999), «Hjelp og overføringer mellom generasjoner.» *Aldring og eldre*, 1:51–62
- Eggebeen, D. og D. Hogan (1990), «Giving between the generations in American families.» *Human Nature*, 1:211–232
- Eidsvåg, I. (1999), Omsorg, menneskesyn og marked. Innlegg holdt på idéseminar i Folkets hus 7. mai, arrangert av Sosial- og helsedepartementet
- Einarsen, K.J. (2000), «Utdanning». Kapittel 4 i *Sosialt Utsyn*. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Elder, G.H. (1974), *Children of the Great Depression: Social Change in Life Experience*. Chicago: University of Chicago Press
- Elder, G.H. (1998), «The life course and human development. I: Lerner, R.M., red., *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models for human development*, s. 939–991. New York: John Wiley & Sons
- Elder, G.H., L.Jr. Rudkin og R.D. Conger (1994), «Intergenerational continuity and change in rural America». I: Bengtson, V.L., K.W. Schaie og L.M. Burton, red., *Intergenerational issues in ageing. Effects of societal change*, s. 30–60. New York: Springer
- Elias, N. (1978–1982), *The civilizing Process*. New York: Pantheon Books. (Publisert første gang på tysk i 1939)
- Esping-Anderssen, G. (1997), «Welfare states at the end of the century. The Impact of Labour Market, Family and Demographic Change.» I: Hennesy, P. og M. Pearsson, red., *Family, Market and Community. Equity and Efficiency in Social Policy*. OECD, Social policy studies, no. 21
- Falkum, E. (2002), «Fragile Coalition». I: Lewin, M., red., *Researching Enterprise Development. Action Research on the cooperation between management and labour in Norway*. Amsterdam: John Benjamins
- Familieundersøkelsen* 1998. Oslo: Institutt for samfunnsforskning
- Finch, J. (1985), *Family Obligations and Social Change*. Cambridge: Polity Press
- Finch, J. (1987), «Family obligations and the life course». I: Bryman, A. m.fl., red., *Rethinking the life cycle*. London: Macmillan

- Finch, J. og J. Mason (1991), *Negotiating Family Responsibilities*. London and New York: Tavistock/Routledge
- Finch, J. (1995), *Wills, inheritance, and families*. Oxford: Clarendon Press
- Finch, J. (2000), Post-modernity, individualism and families. Foredrag holdt på NOVA, 29. mai. Oslo
- Friedan, B. (1982), *The feminine mystique*. Harmondsworth: Penguin
- Furre, B. (1991), *Vårt hundreår. Norsk Historie 1905–1990*. Oslo: Det Norske Samlaget
- Gail, L. og R. Stone (1988), *The caregiving role: dimensions of burden and benefits*. New Jersey: New England Research Institute
- Gatz, M., V.L. Bengtson og M.J. Blum (1990), «Caregiving families». I: Birren, J.E. og K.W. Schaie, red., *Handbook of the psychology of aging*, (3rd ed.) San Diego: Academic Press
- Gaunt, D. (1983), *Familjeliv i Norden*. Stockholm: Gidlunds
- Gautun, H. (1990), *Eldre kvinner som ressurspersoner for voksne barn med foreldreforpliktelser. En studie av solidaritet mellom generasjoner*. Hovedoppgave i sosiologi. Institutt for sosiologi: Universitetet i Oslo.
- Gautun, H. (1993), *Gammel, barnløs og alene? En sammenligning av omsorg til eldre med og uten barn*. INAS Rapport 93:5. Oslo
- Giddens, A. (1990), *Modernitetens konsekvenser*. København: Hans Reitzels forlag
- Giddens, A. (1991), *Modernity and Self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press
- Goldscheider, F. (1990), «The ageing of the gender revolution.» *Research on Ageing*, 12:531–545
- Gullestad, M. (1989), *Kultur og hverdagsliv*. Det blå bibliotek. Oslo: Universitetsforlaget
- Gullestad, M. (1997), «Fra «lydig» til å «finne seg selv». Verdioverføring mellom generasjonene i dagens Norge». I: Frønes, I. m.fl., *Livsløp: oppvekst, generasjon og sosial endring*. Oslo: Universitetsforlaget
- Guneriussen, W. (1998), «Durkheim og den moderne individualismen.» *Sosiologi*, 1:27–45
- Hagestad, G. (1986), «Continuity and connectedness». I: Bengtson, V.L. og J.F. Robertson, red., *Grandparenthood*, s. 31–48. Beverly Hills: Sage Publications

- Hagestad, G. (1987), «The aging society as a context for family life.» *Dædaus, Journal of the American academy of arts and sciences*, :119–139
- Hagestad, G. (1990), «Social Perspectives on the Life Course». I: Binstock, R.H. og L.K. George, *Handbook of Ageing and the Social Sciences*, 3.ed. San Diego: Academic Press Inc.
- Hagestad, G. (1991), *Familiers alders- og generasjonsstruktur*. Rapport nr. 10. Universitetet i Oslo: Institutt for sosiologi
- Hagestad, G. (1993), «Tanker om familiestruktur, tid og omsorgens mangfold.» *Aldring og eldre*, 4:2–6
- Hagestad, G. (1998), Fremtidens samfunn for alle eldre? Åpningstale ved FN's åpning av eldreåret 1. oktober, New York
- Hagestad, G. (2000), *Intergenerational relationships*. Paper to: The Gender and Generations Programme, United Nations, Economic Commission for Europe/Population Activities Unit, August
- Hammarström, G. (1986), *Solidaritetsmønster mellan generationer*. Uppsala: Uppsala Universitet
- Harris, P.B. (1998), «Listening to Caregiving Sons: Misunderstood Realities». *The Gerontologist*, 38, 3:342–352
- Hatland, A. (1984), *Folketrygden i støpeskjeen*. A. Kjønstad (red.) med bidrag fra A. Hatland (m.fl.). Oslo: Universitetsforlaget
- Hellevik, O. (1977/1991), *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget
- Hellevik, O. (1996), *Nordmenn og det gode liv: Norsk Monitor 1985–1995*. Oslo: Universitetsforlaget
- Hellevik, O. (1999), «Hvorfor blir vi ikke lykkeligere.» *Samfunnsspeilet*, 4. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Herlofson, K. (1999), *Fruktbarhetsnedgang «all'italiana»*. Hovedoppgave i sosiologi. Universitetet i Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
- Hernes, H.M. (1982a), *Staten – kvinner ingen adgang?* Oslo: Universitetsforlaget
- Hernes, H.M. (1982b), «Offentliggjøring av familien». I: Haukaa, R., M. Hoel og H. Haavind, red., *Kvinneforskning. Bidrag til samfunns teori*, s. 28–40. Oslo: Universitetsforlaget

- Historisk statistikk* (1994), Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Hochschild, A.R. (1999), «Politisk kultur: Tradisjonelle, postmoderne, kaldmoderne og varm-moderne omsorgsidealer». I: Christensen, K. og L.J. Syltevik, red., *Omsorgens forvitring? Antologi om utfordringer i velferdsstaten*. Bergen: Fagbokforlaget
- Hofferth S.L. og J. Iceland (1998), «Social Capital in Rural and Urban Communities.» *Rural Sociology*, 63, 4:574–598
- Holte, T.T. (1979), *Fra bondesamfunn til industrisamfunn. Familie, familieteori og familieideologi i et sosialhistorisk perspektiv*. Mellomfagsoppgave i sosiologi. Oslo: Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo
- Holter, H. (1984), *Familien i klassesamfunnet*. Oslo: Pax Forlag
- Hompland, A. (1984), *Rurbaniseringsprosessen. Bygdebyen og det nye Norges ansikt*. Arbeidsnotat 9/1984. Oslo: Institutt for samfunnsforskning
- Horowitz, A. (1992), «Methodological issues in the study of gender within family caregiving relationships». I: Dwyer, J. og R. Coward, red., *Gender, families, and elder care*, s. 132–150. Newbury Park, CA: Sage Publications
- Hosmer, D.V.W. og S. Lemeshow (1989), *Applied logistic regression*. New York: Wiley and Sons
- Høydahl, E., H. Skiri og L. Østby (2000), «Befolkning». Kapittel 1 i *Sosialt Utsyn*. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Haavind, H. (1994), «Hva drev husmødrene på med? Mann og barn for alle penga». I: Frønes, I. og A. Hompland, red., *Den nye barne- og familie boka*. Oslo: Universitetsforlaget
- Isaksen, L.W. (1999), «Den ubehagelige kroppsligheten». I: Christensen, K. og Syltevik, L.J., red., *Omsorgens forvitring? Antologi om utfordringer i velferdsstaten*. Bergen: Fagbokforlaget
- Johansson, L. (1990), *Caring for the next of kin. On informal care of the elderly in Sweden*. Doctoral thesis at Uppsala University 1991 from the Departement of Social Medicine
- Kaye, L.W. og J.S. Applegate (1990), *Men as caregivers to the elderly. Understanding and aiding unrecognised family support*. Massachusetts: Lexington Books
- Kitterød, R.H. (1991), «Lange dager, mer tid til barna.» *Samfunnsspeilet*, 2. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

- Kitterød, R.H. (1993), «Uformell omsorg for eldre og funksjonshemmede.» *Sosialt utsyn*. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Kitterød, R.H. (2000), «Hus- og omsorgsarbeid blant småbarnsforeldre: Størst likedeling blant de høyt utdannede.» *Samfunnsspeilet*, 5
- Kjerstad, m.fl. (1999), *Er penger alt? Kvalitet, organisering og effektivitet i pleie- og omsorgssektoren*. SNF-rapport 99:2. Bergen: Stiftelsen for samfunn og næringslivsforskning
- Kjønstad, A. m.fl. (1995), *Det norske trygdesystemets fortid, nåtid og framtid*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Knudsen, K. og K. Wærness (1996), «Er ekteskapet som institusjon på vei ut av Skandinavia?» *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 3:299–327
- Kohli, M. (1999), «Private and public transfers between generations: Linking the family and the state.» *European Societies*, 1
- Koropeczkyj-Cox, T. (1998), «Loneliness and depression in middle and old age: Are the childless more vulnerable?» *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 53B:303–312
- Kunemund, H. og M. Rein (1999), «There is more to receiving than needing: theoretical arguments and empirical explorations of crowding in and crowding out.» *Ageing and Society*, 19:93–121
- Larviksundersøkelsen, 1960–2001*, Oslo: INAS/NOVA
- Laslett, P. og R. Wall, red. (1972), *Household and family in past time*
- Lehr, U. (1984), «The role of women in the family context.» I: Garms-Homolova, V., E.M. Hoerning og D. Schaeffer, red., *Intergenerational relationships*, s. 125–133. Lewiston, NY. C.J. Hogrefe
- Leira, A. (1994), *Family Sociology and Social Change*. Conference Papers. ISF-Report 94:18. Oslo: Institutt for Samfunnsforskning
- Leira, A. (1996), *Parents, children and the state: Family Obligations in Norway*. ISF-Report 96:23. Oslo: Institutt for Samfunnsforskning
- Lestehaeg, R. (1983), «A Century of Demographic and Cultural Change in Western Europe. An Exploration of Underlying Dimensions.» *Population and Development Review*, 14, no. 1
- Levekårsundersøkelsen 1991, 1995*, Oslo: Statistisk sentralbyrå

- Lewis, J. og B. Meredith (1988), *Daughters Who Care. Daughters caring for mothers at home*. London: Routledge and Kegan Paul
- Lillestø, B. (1997), *Når omsorgen oppleves krenkende*. Universitetet i Tromsø: Institutt for sosiologi
- Lindseth, O.H. (1998), «De fleste vil ha lydige, veloppdragne og ansvarsfulle barn.» *Samfunnsspeilet*, 1. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Lingsom, S. (1987), *I eget hjem med andres hjelp*. INAS-Rapport 87:3. Oslo: Institutt for sosialforskning
- Lingsom, S. (1991), *Hjelp etter behov? Offentlig og privat omsorg for hjemmeboende eldre*. INAS-Rapport 91:5. Oslo: Institutt for sosialforskning
- Lingsom, S. (1993), «Fra studentopprør til eldreomsorg. Hvordan er 68-erne som omsorgsgivere?» *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 33:293–317
- Lingsom, S. (1997), *The substitution Issue. Care policies and their consequences for family care*. NOVA-Rapport 97:6 Oslo: Norsk Institutt for forskning om Oppvekst, Velferd og Aldring
- Litwalk, E. (1981), *The modified extended family, social networks, and research continuities in aging*. N.Y. Columbia Univ. Center for Social Science
- Lødrup, P. (1997), *Familieretten*. Bergen: Grafisk Hus A.s.
- Maddox, G. og M.P. Lawton, red. (1993), «Kinship, aging and social change.» *Annual review of gerontology and geriatrics*, Vol. 13
- Malmedal, W. (1998), *Noen må følge bedre med. Om overgrep i sykehjem*. Hovedoppgave i helsefag. Trondheim: Norges Teknisk-naturvitenskapelige Universitet
- Mannheim, K. (1928/52), «The problem of generations». I: Mannheim, K., *Essays on the sociology of knowledge*, s. 276–322. London: Routledge and Kegan Paul
- Mannheim, K. (1952), *Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge and Kegan Paul
- Merill, D.M. (1997), *Caring for Elderly Parents. Juggling Work, Family and Caregiving in Middle and Working Class Families*. Westport, Connecticut/London: Auburn House
- Midgaard, K. (1993), *Strategi, politisk kommunikasjon og forhandlinger*. Universitetet i Oslo: Institutt for statsvitenskap

- Miller, B. og L. Carfasso (1992), «Gender differences in caregiving: Fact or artefact?» *The Gerontologist*, 32 (4):498–507
- Miller, J. og A. Warman (1996), *Family obligations in Europe*. London: Family Policy Studies Centre
- Myhre, J.E. (1994), *Barndom i storbyen*. Oslo: Universitetsforlaget
- Myklebust, H. (1974), «Bosetningsutviklingen i Norge.» *Plan og Arbeid*
- Nafstad, P. (1987), *Den klassiske sosiologien og det moderne samfunn*. Arbeidsmanuskript brukt i undervisning på hovedfag i sosiologi. Institutt for sosiologi: Universitetet i Oslo
- Nielsen, N.F. (1984), *Ekte sekstiåttre spiser ikke seipanetter. Portretter fra 68- generasjonens indre og ytre liv*. Gyldendal: Oslo
- Noack T. (1994), «Ekteskap, samboerskap og samlivsbrudd». I: Frønes, I. og A. Hompland, red., *Den nye barne- og familieboka*. Oslo: Universitetsforlaget
- Noack, T. (1996), «Familieutvikling i demografisk perspektiv». I: Brandth, B. og K. Moxnes, red., *Familie for tiden. Stabilitet og forandring*. Oslo: TANO Aschehoug
- Noack, T. (1999), «Familiemønstre på slutten av et århundre. Kontinuitet og endring.» *Samfunnsspeilet*, 4. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Noack, T. (2000), «Statistikk mot år 2000.» *Samfunnsspeilet* nr. 1. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Noddings, N. (1984), *Caring. A Feminine Approach to Ethics & Moral Education*. Berkeley: University of California Press
- Nordhus, I.H. (1986), «Begreper om omsorgsbyrde – Empirisk utprøving og identifikasjon av risikofaktorer.» *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 4:288–311
- Otterstad, H.K. (1996), «Pleiepasientkarrieren anno 1995.» *Aldring og eldre*, 4:11–14
- Parsons, T. og R.F. Bales (1995), *Family, Socialization, and Interaction Process*. New York: The Free Press
- Paugam, S. (1998), *To give, to receive, to give back. The social logics of family support*. Paper presented at European Science Foundation Conference on «Inequality and Social Exclusion in Europe: The Role of the Family and Social Networks», Castelvechio Pascoli, Italy, 3–7 April

- Pilcher, J. (1995), *Age and Generation in Modern Britain*. Oxford: Oxford University Press
- Popenoe, D. (1988), *Disturbing the nest. Family change and decline in modern societies*. New York: Aldine de Gruyter
- Popenoe, D. (1993), «American family decline, 1960–1990. A review and appraisal.» *Journal of Marriage and the Family*, 55:527–555
- Putnam, R.D. (1995), «Bowling alone: America's declining social capital.» *Journal of Democracy*, 6:65–78
- Quereshi, H. (1996), «Obligations and support within families. I: Walker, A., red., *The new generational contract. Intergenerational relations, old age and welfare*, s. 100–120. London: UCL Press
- Quereshi, H. og A. Walker (1989), *The Caring Relationship: Elderly people and their families*. London: Macmillan
- Ramsøy, N.R. og L. Kjølørød (1986), «Velferdsstatens yrker». Kapittel 8 i *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Rasmusson, L. (1985), *Fyrtiotalisterna*. Stockholm: Norstedts
- Riley, M.W. og J.W. Riley (1993), «Connections: Kin and cohort.» I: Bengtson, V.L. og W.A. Achenbaum, red., *The changing contract across generation*, s. 169–190. Hawthorne, N.Y: Aldine de Gruyter
- Ringen, S. (1997), *Reformdemokratiet*. Det blå bibliotek. Oslo: Universitetsforlaget
- Ringen, S. (1999), «Familie og produksjon». I: Christensen K. og L.J. Syltevik, red., *Omsorgens forvitring? Antologi om utfordringer i velferdsstaten*. Bergen: Fagbokforlaget
- Romøren, T.I. (1992), *Stages in family care of the elderly: Experiences from a longitudinal study*. Paper presentert på konferanse i familiesosiologi, Voksenåsen 2.–4. mars
- Romøren, T.I. (2001), *Metusalems søsken. Forløp av funksjonstap, familieomsorg og tjenestebruk i høy alder*. Doktorgradsavhandling. Institutt for allmennmedisin og samfunnsmedisin: Universitetet i Oslo
- Rosaldo, M.Z. (1974), *Women, culture and society*. Stanford, Calif: Stanford University Press
- Rosenthal, C.J. (1985), «Kin-keeping in the familial division of labour.» *Journal of marriage and the family*, 45:509–521

- Rossi, A.F. og P.H. Rossi (1990), *Of human bonding: Parent-child relations across the life course*. New York: Aldine de Gruyter
- Ryder, N.B. (1965), «The Cohort as a concept in the Study of Social Change.» *American Sociological Review*, 30
- Ryff, C.D. og M.M. Seltzer (1995), «Family Relations and Individual Development» in *Adulthood and Aging*. Kap. 5 i: Blieszer og V.H. Bedford, red., *Handbook of aging in the family*
- Seip, A.S. (1994), *Veiene til velferdsstaten» Norsk sosialpolitikk 1920–75*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Sennet, R. (2001), *Det fleksible mennesket – personlige konsekvenser av å arbeide i den nye kapitalismen*. Bergen: Fagbokforlaget
- Shanas, E. (1968), *Old people in three industrial societies*. New York: Atherton
- Shanas, E. m.fl., red. (1976), *Handbook of ageing and the social science*. New York: Van Nostrand Reinhold
- Shorter, E. (1975), *The making of the modern family*. New York: Basic Books
- Skog, O.J. (1998), *Å forklare sosiale fenomener*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Skolnick, A. (1973), *The intimate environment*. Boston: Little Brown and Company
- Skolnick, A. (1991), *Embattled paradise: The American family in age of uncertainty*. New York: Basic Books
- Skrede, K. (1986), «Gifte kvinner i arbeidslivet». Kapittel 5 i *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Skrede, K. (1996), *Levekår i tre generasjoner*. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Skårderud, F. (1998), *Uro. En reise i det moderne selvet*. Oslo: Aschehoug
- Slagsvold, B. (1995), *Mål eller mening. Om å måle kvalitet i aldersinstitusjoner*. NGI-rapport 95:1. Oslo: Norsk Gerontologisk Institutt
- Slagsvold, B. (1999), «Norsk eldreomsorg: Hvor dårlig er dårlig?» *Aldring og eldre*, 1
- Simmel, G. (1902), *Die Grosstadt und das Geistesleben*, utg. 1902. Norsk oversettelse; *Storby og åndslivet* (i Østerberg (utg.): Handling og samfunn. Oslo
- Sogner, S. (1990), *Far sjøl i stua og familien hans. Trekk fra norsk familiehistorie før og nå*. Oslo: Universitetsforlaget

- Soldo, B. og M.C. Hill (1993), *Intergenerational transfers and family structure in the health and retirement survey*. Health and Retirement Working Paper. Ann Arbor, MI: University of Michigan Institute for Social Research
- Sosialt Utsyn* (2000), Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Spitze, G. og J. Logan (1992), «Helping as a component of parent-adult child relations.» *Research on Aging*, 14(3):291–312
- St meld nr 28 (1999–2000), *Innhald og kvalitet i omsorgstenestene. Omsorg 2000*
- Stacey, J. (1993), «Good riddance to «the family»: A response to David Popenoe.» *Journal of Marriage and the Family*, 55:545–547
- Statistisk sentralbyrå (1997), Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) per 4 kvartal. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Statistisk sentralbyrå (2000), *Aktuell utdanningsstatistikk*. Nr. 2. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Statistisk Årbok* (2000), Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Sulloway, F. (1996), *Born to rebel. Birth Order. Family Dynamics and Creative Lives*. N.Y.
- Sussman, M.B. (1985), «The family life of old people». I: Binstock, R.H. og E. Shanas, red., *Handbook of ageing and the social sciences*. New York: van Nostrand Reinhold
- Szebehely, M. (1996), «Om omsorg og omsorgsforskning». I: Eliasson, R., red., *Omsorgens skiftningar. Begrepet, vardagen, politiken, forskningen*. Lund: Studentlitteratur
- Szebehely, M. (1999), «Den svenska äldreomsorgens skiftning – i går och idag». I: Christensen, K. og L.J. Syltevik, red., *Omsorgens forvitring*, side 139–161. Bergen: Fagbokforlaget
- Sørensen, A. (1991), «The restructuring of gender relations in an ageing society.» *Acta Sociologica*. Vol. 34., no. 1:45–55
- Thomas, C. (1993), «De-constructing concepts of care.» *Sociology*, vol 27, nr. 4:649–669
- Thorsen, K. (1980), *Grenser for omsorg. Kvinner, aldring og omsorg*. Rapport 80:10. Oslo: Norsk Gerontologisk Institutt

- Thorsen, K. og H. Dyb (1993), *Er det noen som bryr seg? Uformell omsorg for eldre og offentlig støtte til omsorgsgiverne*. NGI-rapport 93:1. Oslo: Norsk Gerontologisk Institutt
- Thorsen, K. (1996), *Kjønn, livsløp og aldring*. Dr.gr.avhandling. Universitetet i Bergen
- Thorsen, K. (1999), *Blir omsorgen borte? Eldreomsorgen hverdag i den senmoderne velferdsstaten*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Tidsnyttingsundersøkelsen (1990), Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Tocqueville, A. (1945), *Democracy in America* (vol. 2). New York: Vintage Books
- Townsend, P. (1963), «The effects of family structures on the likelihood of admission to an institution in old age: The application of a general theory». I: Shanas, E. og G.F. Strib, red., *Social structures and the family: generational relations*, s. 168–187. New Jersey: Prentice-Hall
- Troll, L. (1971), «The family of later life: A decade review.» *Journal of Marriage and the Family*, 33:263–294
- Troll, L. (1985), «The contingencies of grandparenting». I: Bengtson, V.L. og J.F. Robertson, red., *Grandparenthood*, s. 135–150. Beverly Hills, CA: Sage Publications
- Vabø, M. (1998), *Hva er nok? Om behovsfortolkninger i hjemmetjenesten*. Rapport 8/98. Oslo: Norsk Institutt for forskning om Oppvekst, Velferd og Aldring
- Van de Kaa, D.J. (1987), «Europe's Second Demographic Transition». *Population Bulletin*, Vol. 42, No. 1
- Van de Kaa, D.J. (1994), «The second demographic transition revisited: Theories and expectations». I: Beets, G.C.N. m.fl., red., *Population and Family in the Low Countries, 1993*. Lisse: Swets and Zeitlinger
- Vetlesen A.J. og P. Nordtvedt (1994), *Følelser og moral*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Vigran, Å. (2000), «Omsorg». Kapittel 3 i *Sosialt Utsyn*. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Villa, M. (1999), «Sosial kontakt i bygdene – familie, venner og naboar.» *Tidskrift for samfunnsforskning*, 4:442–467
- Walker, A. (1996), *The new generational contract. Intergenerational relations, old age and welfare*. London: UCL Press

- Weber, M. (1971), *Makt og byråkrati*. Oversatt av Dag Østerberg. Oslo: Gyldendal
- Widerberg, K. (1995), *Kunnskapens kjønn. Minner, refleksjoner og teori*. Oslo: Pax Forlag A/S
- Wærness, K. (1978), «The invisible Welfare State: Women's Work at Home.» *Acta Sociologica Supplement*, 21:193–207
- Wærness, K. (1980), «Kvinneres omsorgsarbeid i den ulønnete produksjonen». I: Halvorsen, K., red., *Arbeid og sysselsetting foran 80-åra*, s. 131–160. Oslo: Pax Forlag. (Første gang publisert i 1975 som arbeidsnotat i Levekårsundersøkelsen)
- Wærness, K. (1984), «The rationality of caring.» *Economic and Industrial Democracy, an International Journal*, 2
- Wærness, K. m.fl. (1986), *De fleste gamle er kvinner: eldreomsorg fra et kvinneperspektiv*. Bergen: Universitetsforlaget
- Wærness, K. m.fl. (1993), *Livsløp blant gamle i Norden*. NGI-rapport 2:93. Oslo: Norsk Gerontologisk Institutt
- Wærness, K. (1996), «Omsorgsrationalitet. Reflexioner over ett begreps karriär». I: Eliasson, R., red., *Omsorgens skiftningar. Begreppet, vardagen, politiken, forskningen*. Lund: Studentlitteratur
- Wærness, K. (1997), «Ageing and Modernization in the Nordic Countries». I: Grønmo, S. og B. Henrichsen, red., *Essays for Ørjar Øyen. Society, University and World Community*. Oslo: Scandinavian University Press
- Wærness, K. (1999), «Omsorg, omsorgsarbeid og omsorgsrasjonalitet – refleksjoner over en sosialpolitisk diskurs». I: Thorsen, K. og K. Wærness, red., *Blir omsorgen borte? Eldreomsorgens hverdag i den senmoderne velferdsstaten*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Wærness, K. (2001), Intervju i *Klassekampen* 2. mai 2001
- Wu, Z. og M. Pollard (1998), «Social support among unmarried childless elderly persons.» *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 53B:324–335

Appendix

Vedlegg 1 Spørreskjema til undersøkelsen i 1997

OPINION

INSTITUTT FOR MENINGSMÅLINGER,
SAMFUNNS- OG MARKEDSANALYSE

Ref. nr

FAMILIEUNDERSØKELSEN 1997

OBS !!! Dette spørreskjemaet skal leses optisk. Bruk derfor en mørk penn eller kulepenn, og fyll ut mest mulig av området inne i ruten.

**FØRST VIL VI STILLE DEG NOEN
SPØRSMÅL OM DIN FAR**

1. Hvordan vil du beskrive forholdet mellom deg og din far gjennom årene?

- ☐ Svært godt
☐ Ganske godt
☐ Hverken godt eller dårlig
☐ Ganske dårlig
☐ Svært dårlig

2. Hvordan vil du beskrive forholdet mellom deg og din far etter at han ble gammel?

- ☐ Svært godt
☐ Ganske godt
☐ Hverken godt eller dårlig
☐ Ganske dårlig
☐ Svært dårlig

3. Når ble din far født?

--	--	--	--

 (årstall)

4. Hvor mange søsken har / hadde han?

--	--

☐ Vet ikke

5. Hvor mange av søsknene lever i dag?

--	--

☐ Vet ikke

6. Lever din far idag?

☐ Ja->HVIS JA, GÅ VIDERE TIL SPØRSMÅL 10

☐ Nei

HVIS DIN FAR ER DØD

7. Hvilket årstall døde han?

1	9		
---	---	--	--

 (årstall)

8. Trengte han pleie den siste tiden?

☐ Ja

☐ Nei->GÅ VIDERE TIL SPØRSMÅL 26

2979

**9. Hvem pleiet ham?
FLERE SVAR MULIG**

a) Familien (Over hvor lang tid?)

Antall år og/eller

Antall måneder

b) Hjemmehjelp (Over hvor lang tid?)

Antall år og/eller

Antall måneder

c) Hjemmesykepleie (Over hvor lang tid?)

Antall år og/eller

Antall måneder

d) Eldreinstitusjon (Over hvor lang tid?)

Antall år og/eller

Antall måneder

**OM DIN FAR ER DØD, GÅ FRAM TIL
SPØRSMÅL 26.**

HVIS DIN FAR LEVER IDAG

10. Bor din far....

- ☐ I sitt eget hjem
☐ På aldershjem/
sykehjem->GÅ TIL SPØRSMÅL 13
☐ Hos andre utenom institusjon

**11. Dersom din far ikke bor på institusjon,
hvor mange deler han hushold med?**

Antall personer

12. Bor din far sammen med (flere svar mulig)....

- ☐ Din mor
☐ Ektefelle/samboer som ikke er din mor
☐ Deg
☐ Evt. andre døtre
☐ Evt. andre sønner
☐ Andre

**HVIS DU OG DIN FAR BOR I SAMME HUS, GÅ
TIL SPØRSMÅL 15.**

**13. Hvor stor geografisk avstand er det mellom
deg og din far?**

- ☐ Gangavstand
☐ Under ½ time med kjøring
☐ Fra ½ til 1 time med kjøring
☐ Fra 1 til 2 timer med kjøring
☐ Fra 2 til 4 timer med kjøring
☐ Over 4 timer med kjøring
☐ Ikke sikker

**14. Hvor ofte har du hatt kontakt med din far i
løpet av det siste året (sett et kryss for
personlig kontakt og ett for telefonkontakt)?**

a) Daglig	☐ Personlig	☐ Telefon
b) Ca. hver uke	☐ Personlig	☐ Telefon
c) 1-3 ganger i måneden	☐ Personlig	☐ Telefon
d) 3-11 ganger i året	☐ Personlig	☐ Telefon
e) 1-2 ganger i året	☐ Personlig	☐ Telefon
f) Ingen kontakt	☐ Personlig	☐ Telefon

15. Kan din far uten hjelp av andre klare følgende gjøremål?

a) Dagligvareinnkjøp

- ☐ Klarer
- ☐ Klarer ikke
- ☐ Varierende
- ☐ Ikke sikker

b) Vask og rengjøring av bolig/leilighet

- ☐ Klarer
- ☐ Klarer ikke
- ☐ Varierende
- ☐ Ikke sikker

c) Besøke slekt og venner på stedet

- ☐ Klarer
- ☐ Klarer ikke
- ☐ Varierende
- ☐ Ikke sikker

d) Av-og påkledning

- ☐ Klarer
- ☐ Klarer ikke
- ☐ Varierende
- ☐ Ikke sikker

e) Å komme seg opp i og ut av seng

- ☐ Klarer
- ☐ Klarer ikke
- ☐ Varierende
- ☐ Ikke sikker

f) Gå på do

- ☐ Klarer
- ☐ Klarer ikke
- ☐ Varierende
- ☐ Ikke sikker

g) Spise

- ☐ Klarer
- ☐ Klarer ikke
- ☐ Varierende
- ☐ Ikke sikker

h) Vaske seg

- ☐ Klarer
- ☐ Klarer ikke
- ☐ Varierende
- ☐ Ikke sikker

16. Har du gitt noen av disse typene hjelp til din far i løpet av den siste måneden?

- ☐ Dagligvareinnkjøp
- ☐ Rengjøring av bolig
- ☐ Reparasjoner, hagearbeid, snømåking e.l.
- ☐ Informert om trygd, skatteregler el. offentlige instanser
- ☐ Gitt råd og støtte i forhold til et personlig problem
- ☐ Lånt / gitt far penger
- ☐ Hjelp med kjøring
- ☐ Nei, ingen av delene

17. Er din far aldersdement?

- ☐ Ja, han er hardt rammet
- ☐ Ja, men ikke hardt rammet
- ☐ Nei
- ☐ Ikke sikker

**DERSOM DIN FAR HVERKEN ER
PLEIETRENGENDE ELLER
ALDERSDEMENT, GÅ TIL SPØRSMÅL 20**

**18. Dersom din far er pleietrengende
og / eller aldersdement, hvem gir ham
regelmessig pleie / og eller tilsyn?
(flere svaralternativer mulig)**

a) Jeg (Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

b) Fars ektefelle (Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

c) Fars datter (hvis ikke dette er deg)
(Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

d) Fars sønn (hvis ikke dette er deg)
(Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

e) Andre fam.medl. (Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

f) Naboer / venner (Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

g) Hjemmesykepleie (Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

h) Hjemmehjelp (Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

i) Far bor på eldreinstitusjon
(Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

**19. Får din far nok kommunal
hjemmehjelp / hjemmesykepleie,
eller trenger han mer hjelp?**

☐ Ja, nok

☐ Nei, trenger mer

☐ Uaktuelt

**DERSOM FAR IKKE MOTTAR
HJEMMETJENESTER ELLER BOR PÅ
ELDREINSTITUSJON, SVAR PÅ
SPØRSMÅL 20 og 21**

**20. Trenger din far hjemmetjenester fra
kommunen eventuelt en
aldersinstitusjonsplass?
Sett kun ett kryss! (Hvis begge deler er
ønskelig, sett kryss for det viktigste)**

☐ Ja, hjemmetjenester

☐ Ja, plass på eldreinstitusjon

☐ Nei

☐ Ikke sikker

21. Har du, din far eller andre i familien søkt om hjemmetjenester eventuelt om opphold på aldersinstitusjon for din far, uten å få denne hjelpen?

- ☐ Ja
☐ Nei
☐ Ikke sikker

22. Alt i alt, vil du si at du føler det belastende å gi hjelp til din far eller synes du det ikke er noen belastning?

- ☐ Ikke belastende
☐ Lite belastende
☐ Noe belastende
☐ Svært belastende
☐ Ikke sikker

**OM FAR IKKE HAR MOTTATT
HJEMMETJENESTER ELLER HATT
OPPHOLD PÅ ELDERINSTITUSJON GÅ
TIL SPØRSMÅL 26.**

**DERSOM FAR MOTTAR SLIKE
TJENESTER, SVAR PÅ SPØRSMÅLENE
23-25.**

23. Hvem tok kontakt første gang med det offentlige hjelpeapparatet for å skaffe din far hjemmetjenester eller opphold på eldreinstitusjon? (Vi er ute etter den som først tok initiativ)
Sett kun ett kryss!

- ☐ Jeg
☐ Andre i familien
☐ Nabo / venner
☐ Lege / hjemmetj. inst. el. andre off.
☐ Far tok selv kontakt
☐ Ikke sikker

24. Måtte du eller noen andre i familien overtale din far til å ta i mot offentlige hjemmetjenester og/eller eldreinstitusjonsopphold?

- ☐ Ja
☐ Nei
☐ Ikke sikker

25. Hvordan vurderer du kvaliteten på de offentlige tjenestene til din far?

a) Hjemmetjenester?

Min vurdering

- ☐ Svært bra
☐ Ganske bra
☐ Hverken bra eller dårlig
☐ Ganske dårlig
☐ Svært dårlig
☐ Uaktuelt / ikke sikker

Fars vurdering

- ☐ Svært bra
☐ Ganske bra
☐ Hverken bra eller dårlig
☐ Ganske dårlig
☐ Svært dårlig
☐ Uaktuelt / ikke sikker

b) Eldreinstitusjon?

Min vurdering

- ☐ Svært bra
☐ Ganske bra
☐ Hverken bra eller dårlig
☐ Ganske dårlig
☐ Svært dårlig
☐ Uaktuelt / ikke sikker

Fars vurdering

- ☐ Svært bra
☐ Ganske bra
☐ Hverken bra eller dårlig
☐ Ganske dårlig
☐ Svært dårlig
☐ Uaktuelt / ikke sikker

**VIDERE VIL VI STILLE NOEN
SPØRSMÅL OM DIN MOR**

26. Hvordan vil du beskrive forholdet mellom deg og din mor gjennom årene?

- ☐ Svært godt
☐ Ganske godt
☐ Hverken godt eller dårlig
☐ Ganske dårlig
☐ Svært dårlig

27. Hvordan vil du beskrive forholdet mellom deg og din mor etter at hun ble gammel?

- ☐ Svært godt
☐ Ganske godt
☐ Hverken godt eller dårlig
☐ Ganske dårlig
☐ Svært dårlig

28. Når ble din mor født?

--	--	--	--

 (årstall)

29. Hvor mange søsken har / hadde hun?

--	--

☐ Vet ikke

30. Hvor mange av søsknene lever i dag?

--	--

☐ Vet ikke

31. Lever din mor idag?

- ☐ Ja->HVIS JA, GÅ VIDERE TIL SPØRSMÅL 35
☐ Nei

HVIS DIN MOR ER DØD

32. Hvilket årstall døde hun?

1	9		
---	---	--	--

 (årstall)

33. Trengte hun pleie den siste tiden?

- ☐ Ja
☐ Nei->GÅ VIDERE TIL SPØRSMÅL 51

34. Hvem pleiet henne?
FLERE SVAR MULIG

a) Familien (Over hvor lang tid?)

Antall

--	--

 år og / eller

Antall

--	--

 måneder

b) Hjemmehjelp (Over hvor lang tid?)

Antall

--	--

 år og / eller

Antall

--	--

 måneder

c) Hjemmesykepleie (Over hvor lang tid?)

Antall

--	--

 år og / eller

Antall

--	--

 måneder

d) Eldreinstitusjon (Over hvor lang tid?)

Antall

--	--

 år og / eller

Antall

--	--

 måneder

**OM DIN MOR ER DØD, GÅ FRAM TIL
SPØRSMÅL 51.**

HVIS DIN MOR LEVER IDAG

35. Bor din mor....

- ☐ I sitt eget hjem
☐ På aldershjem/
 sykehjem->GÅ TIL SPØRSMÅL 38
☐ Hos andre utenom institusjon

36. Dersom din mor ikke bor på institusjon, hvor mange deler hun hushold med?

Antall personer

37. Bor din mor sammen med (flere svar mulig)....

- ☐ Din far
☐ Ektefelle/samboer som ikke er din far
☐ Deg
☐ Evt. andre døtre
☐ Evt. andre sønner
☐ Andre

HVIS DU OG DIN MOR BOR I SAMME HUS, GÅ TIL SPØRSMÅL 40.

38. Hvor stor geografisk avstand er det mellom deg og din mor?

- ☐ Gangavstand
☐ Under ½ time med kjøring
☐ Fra ½ til 1 time med kjøring
☐ Fra 1 til 2 timer med kjøring
☐ Fra 2 til 4 timer med kjøring
☐ Over 4 timer med kjøring
☐ Ikke sikker

39. Hvor ofte har du hatt kontakt med din mor i løpet av det siste året (sett et kryss for personlig kontakt og ett for telefonkontakt)?

- a) Daglig ☐ Personlig ☐ Telefon
 b) Ca. hver uke ☐ Personlig ☐ Telefon
 c) 1-3 ganger i måneden ☐ Personlig ☐ Telefon
 d) 3-11 ganger i året ☐ Personlig ☐ Telefon
 e) 1-2 ganger i året ☐ Personlig ☐ Telefon
 f) Ingen kontakt ☐ Personlig ☐ Telefon

40. Kan din mor uten hjelp av andre klare følgende gjøremål?

a) Dagligvareinnkjøp

- ☐ Klarer
☐ Klarer ikke
☐ Varierende
☐ Ikke sikker

b) Vask og rengjøring av bolig/leilighet

- ☐ Klarer
☐ Klarer ikke
☐ Varierende
☐ Ikke sikker

c) Besøke slekt og venner på stedet

- ☐ Klarer
☐ Klarer ikke
☐ Varierende
☐ Ikke sikker

d) Av-og påkledning

- ☐ Klarer
☐ Klarer ikke
☐ Varierende
☐ Ikke sikker

e) Å komme seg opp i og ut av seng

- ☐ Klarer
- ☐ Klarer ikke
- ☐ Varierende
- ☐ Ikke sikker

f) Gå på do

- ☐ Klarer
- ☐ Klarer ikke
- ☐ Varierende
- ☐ Ikke sikker

g) Spise

- ☐ Klarer
- ☐ Klarer ikke
- ☐ Varierende
- ☐ Ikke sikker

h) Vaske seg

- ☐ Klarer
- ☐ Klarer ikke
- ☐ Varierende
- ☐ Ikke sikker

41. Har du gitt noen av disse typene hjelp til din mor i løpet av den siste måneden?

- ☐ Dagligvareinnkjøp
- ☐ Rengjøring av bolig
- ☐ Reparasjoner, hagearbeid, snømåking e.l.
- ☐ Informert om trygd, skatteregler el. offentlige instanser
- ☐ Gitt råd og støtte i forhold til et personlig problem
- ☐ Lånt / gitt mor penger
- ☐ Hjelp med kjøring
- ☐ Nei, ingen av delene

42. Er din mor aldersdement?

- ☐ Ja, hun er hardt rammet
- ☐ Ja, men ikke hardt rammet
- ☐ Nei
- ☐ Ikke sikker

DERSOM DIN MOR HVERKEN ER PLEIETRENGENDE ELLER ALDERSDEMENT, GÅ TIL SPØRSMÅL 45

43. Dersom din mor er pleietrengende og / eller aldersdement, hvem gir henne regelmessig pleie / og eller tilsyn? (flere svaralternativer mulig)

a) Jeg (Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

b) Mors ektefelle (Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

c) Mors datter (hvis ikke dette er deg) (Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

d) Mors sønn (hvis ikke dette er deg) (Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

e) Andre fam.medl. (Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

f) Naboer / venner (Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

g) Hjemmesykepleie (Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

h) Hjemmehjelp (Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

i) Mor bor på eldreinstitusjon
(Over hvor lang tid?)

Antall år og / eller

Antall måneder

**44. Får din mor nok kommunal
hjemmehjelp / hjemmesykepleie,
eller trenger hun mer hjelp?**

☐ Ja, nok

☐ Nei, trenger mer

☐ Uaktuelt

**DER SOM MOR IKKE MOTTAR
HJEMMETJENESTER ELLER BOR PÅ
ELDREINSTITUSJON, SVAR PÅ
SPØRSMÅL 45 og 46**

**45. Trenger din mor hjemmetjenester fra
kommunen eventuelt en
aldersinstitusjonsplass?
Sett kun ett kryss! (Hvis begge deler er
ønskelig, sett kryss for det viktigste)**

☐ Ja, hjemmetjenester

☐ Ja, plass på eldreinstitusjon

☐ Nei

**46. Har du, din mor eller andre i familien
søkt om hjemmetjenester eventuelt om
opphold på aldersinstitusjon for din
mor, uten å få denne hjelpen?**

☐ Ja

☐ Nei

☐ Ikke sikker

**47. Alt i alt, vil du si at du føler det
belastende å gi hjelp til din mor eller
synes du det ikke er noen belastning?**

☐ Ikke belastende

☐ Lite belastende

☐ Noe belastende

☐ Svært belastende

☐ Ikke sikker

**OM MOR IKKE HAR MOTTATT
HJEMMETJENESTER ELLER HATT
OPPHOLD PÅ EL DREINSTITUSJON GÅ
TIL SPØRSMÅL 51.**

**DER SOM MOR MOTTAR SLIKE
TJENESTER, SVAR PÅ SPØRSMÅLENE
48-50.**

**48. Hvem tok kontakt første gang med det
offentlige hjelpeapparatet for å skaffe
din mor hjemmetjenester eller opphold
på eldreinstitusjon? (Vi er ute etter den
som først tok initiativ)
Sett kun ett kryss!**

☐ Jeg

☐ Andre i familien

☐ Nabo / venner

☐ Lege / hjemmetj. inst. el. andre off.

☐ Mor tok selv kontakt

☐ Ikke sikker

49. Måtte du eller noen andre i familien overtale din mor til å ta i mot offentlige hjemmetjenester og / eller eldreinstitusjonsopphold?

- ☐ Ja
☐ Nei
☐ Vet ikke

50. Hvordan vurderer du kvaliteten på de offentlige tjenestene til din mor?

a) Hjemmetjenester?

Min vurdering

- ☐ Svært bra
☐ Ganske bra
☐ Hverken bra eller dårlig
☐ Ganske dårlig
☐ Svært dårlig
☐ Uaktuelt / ikke sikker

Mors vurdering

- ☐ Svært bra
☐ Ganske bra
☐ Hverken bra eller dårlig
☐ Ganske dårlig
☐ Svært dårlig
☐ Uaktuelt / ikke sikker

b) Eldreinstitusjon?

Min vurdering

- ☐ Svært bra
☐ Ganske bra
☐ Hverken bra eller dårlig
☐ Ganske dårlig
☐ Svært dårlig
☐ Uaktuelt / ikke sikker

Mors vurdering

- ☐ Svært bra
☐ Ganske bra
☐ Hverken bra eller dårlig
☐ Ganske dårlig
☐ Svært dårlig
☐ Uaktuelt / ikke sikker

HJELP TIL ANDRE

51. Har du i løpet av siste året gitt praktisk hjelp til, pleie eller hatt tilsyn med andre enn dine egne foreldre?

☐ Ja-----> Hvor mange?

☐ Nei

☐ Vet ikke

ELDRE MENNESKER ER IKKE BARE MOTTAKERE AV HJELP OG OMSORG. DET KAN OGSÅ VÆRE OMVENDT, AT DE GIR PRAKTISK HJELP ELLER ØKONOMISK HJELP OG / ELLER FØLELSESMESSIG STØTTE TIL ANDRE I FAMILIEN.

52. Har dine foreldre gitt deg og / eller dine barn noen av disse typene hjelp i løpet av det siste året?
 (Flere svar mulig)

a) Far

- ☐ Økonomisk med lån el. pengegave
☐ Praktisk, med vask, matlaging, innkjøp o.l
☐ Følelsesmessig, med råd, støtte, trøst
☐ Ikke sikker

b) Mor

- ☐ Økonomisk med lån el. pengegave
☐ Praktisk, med vask, matlaging, innkjøp o.l
☐ Følelsesmessig, med råd, støtte, trøst
☐ Ikke sikker

53. Har dine foreldre gitt deg og / eller dine barn noen av disse typene hjelp til deg og / eller dine barn før siste året (tidligere i livet, men etter at du ble voksen)?

a) Far

- ☐ Økonomisk, med lån el. pengegave
- ☐ Praktisk, med vask, matlaging, innkjøp o.l.
- ☐ Følelsesmessig, med råd, støtte, trøst
- ☐ Med barnepass
- ☐ Ikke sikker

b) Mor

- ☐ Økonomisk, med lån el. pengegave
- ☐ Praktisk, med vask, matlaging, innkjøp o.l.
- ☐ Følelsesmessig, med råd, støtte, trøst
- ☐ Med barnepass
- ☐ Ikke sikker

54. Føler du at du har gitt mer til din far enn du har fått fra ham?

- ☐ Ja, mer
- ☐ Nei, mindre
- ☐ Like mye
- ☐ Ikke sikker

55. Føler du at du har gitt mer til din mor enn du har fått fra henne?

- ☐ Ja, mer
- ☐ Nei, mindre
- ☐ Like mye
- ☐ Ikke sikker

**TIL SLUTT VIL VI STILLE NOEN
BAKGRUNNSPØRSMÅL OM DEG OG
DIN FAMILIE**

56. Hvilket år er du født?

1	9		
---	---	--	--

(årstall)

57. Er du mann eller kvinne?

- ☐ Mann
- ☐ Kvinne

58. Omtrent hvor mange innbyggere er det i kommunen du bor i?

- ☐ Færre enn 3 000 innbyggere
- ☐ 3 - 10 000 innbyggere
- ☐ 10 - 20 000 innbyggere
- ☐ 20 - 50 000 innbyggere
- ☐ Mer enn 50 000 innbyggere
- ☐ Vet ikke

59. Er din bostedskommune nå, den samme som du tilbrakte de fleste år i før du fylte 16 (Svar også ja om den nå er slått sammen med andre kommuner)?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

60. Hvor mange deler du hushold med (ikke regn med deg selv i tallet)?

Antall personer

--	--

61. Hvor mange søsken har du?

Antall søsken

--	--

62. Hvor gammel er den eldste?

ca. år ☐ Vet ikke

Og den yngste?

ca. år ☐ Vet ikke

63. Hvor mange barn har søsknene dine tilsammen?

Antall barn ☐ Vet ikke

64. Hvordan vurderer du din egen helse i sin alminnelighet? Vil du si at den er:

- ☐ Svært god
☐ Ganske god
☐ Hverken god eller dårlig, middels
☐ Ganske dårlig
☐ Dårlig

65. Hva er den høyeste allmennutdanningen du har fullført? Sett kun ett kryss!

- ☐ 7-årig folkeskole eller kortere
☐ Framhaldsskole
☐ 9-årig grunnskole
☐ Folkehøyskole
☐ Realskole (eller middelskole)
☐ Artium / 3-årig videregående, allmenntaglig
☐ Universitet/høyskole

66. Er du for tiden yrkesaktiv?

- ☐ Nei
☐ Midlertidig fraværende fra yrkeslivet
☐ Ja

67. Er du..... (Sett kun ett kryss!)

- ☐ Arbeider
☐ Funksjonær
☐ Gårdbruker / fisker
☐ Selvstendig
☐ Trygdet / pensjonist
☐ Permittert / arbeidssøkende
☐ Hjemmearbeidende

HVIS DU ER I LØNNET ARBEID

68. Hvor mange timer jobber du vanligvis i løpet av en uke?

- ☐ 45 timer eller mer
☐ 35 -44 timer
☐ 20-34 timer
☐ 1-19 timer
☐ Ikke sikker

69. Hva er din bruttoinntekt (før skatt) for 1997?

- ☐ Under 100.000 kr
☐ 100 - 199.999 kr
☐ 200 - 299.999 kr
☐ 300 - 399.999 kr
☐ 400 - 499.999 kr
☐ 500.000 og over
☐ Ikke sikker

70. Er du gift eller samboende?

- ☐ Ja, gift
☐ Ja, samboende
☐ Nei, verken gift eller samboende
 ->GÅ TIL SPØRSMÅL 72

71. Har du vært gift tidligere (med andre enn du nå er gift / samboende med)?

- ☐ Ja
☐ Nei

**SPØRSMÅL 72 GJELDER ALLE SOM
IKKE ER GIFT/SAMBOENDE**

72. Hva er din sivilstatus?

- ☐ Ugift
☐ Enke / Enkemann
☐ Separert
☐ Skilt

**DERSOM DU IKKE ER GIFT ELLER
SAMBOENDE KAN DU GÅ FRAM TIL
SPØRSMÅL 83**

**HVIS DU ER
GIFT ELLER SAMBOENDE**

**73. Hva er din nåværende
ektefelles / samboers fødselsår**

1	9		
---	---	--	--

 (årstall)

**74. Lever din nåværende
ektefelles / samboers mor?**

- ☐ Ja
☐ Nei

**75. Lever din nåværende
ektefelles / samboers far?**

- ☐ Ja
☐ Nei

**76. Hvor mange søsken har din
nåværende ektefelle / samboer?**

Antall søsken

--	--

**77. Hvor mange barn har din nåværende
ektefelle / samboers søsken til sammen?**

barn

 Antall søsken

--	--

**78. Hva er din nåværende ektefelle/samboers
høyeste fullførte allmennutdanning?
Sett kun ett kryss!**

- ☐ 7-årig folkeskole eller kortere
☐ Framhaldsskole
☐ 9-årig grunnskole
☐ Folkehøyskole
☐ Realskole (eller middelskole)
☐ Artium / 3-årig videregående, allmennfaglig
☐ Universitet/høyskole
☐ Vet ikke

**79. Er din nåværende ektefelle / samboer
yrkesaktiv for tiden?**

- ☐ Nei
☐ Midlertidig fraværende fra yrkeslivet
☐ Ja

**80. Er din nåværende ektefelle / samboer....
(Sett kun ett kryss!)**

- ☐ Arbeider
☐ Funksjonær
☐ Gårdbruker / fisker
☐ Selvstendig
☐ Trygdet / pensjonist
☐ Permittert / arbeidssøkende
☐ Hjemmearbeidende

81. Hva er din nåværende ektefelles / samboers bruttoinntekt (før skatt) for 1997?

- ☐ Under 100.000 kr
- ☐ 100 - 199.999 kr
- ☐ 200 - 299.999 kr
- ☐ 300 - 399.999 kr
- ☐ 400 - 499.999 kr
- ☐ 500.000 og over
- ☐ Ikke sikker

HVIS EKTEFELLE / SAMBOER HAR LØNNET ARBEID

82. Hvor mange timer jobber din ektefelle / samboer vanligvis i løpet av en uke?

- ☐ 45 timer eller mer
- ☐ 35 -44 timer
- ☐ 20-34 timer
- ☐ 1-19 timer
- ☐ Ikke sikker

SPØRSMÅL TIL ALLE

83. Har du barn (regn med egne barn, adoptivbarn, men ikke stebarn)?

- ☐ Ja-----> Hvor mange?
- ☐ Nei-----> HVIS NEI ER DU FERDIG.

TUSEN TAKK FOR HJELPEN!

84. Hvor mange av barna bor hos deg?

Antall barn

85. Har du fått barnebarn?

- ☐ Ja-----> Hvor mange
- ☐ Nei

**DET VAR ALT.
TUSEN TAKK FOR HJELPEN!**

Vedlegg 2 Tabell for N i Monitor-undersøkelsene

(N)	Undersøkelsesår				
Alder	1986	1990	1994	1998	Fødselsår
15-18	272	354	375	399	1980-83
19-22	390	601	542	359	1976-79
23-26	453	626	606	611	1972-75
27-30	499	581	586	836	1968-71
31-34	502	587	565	879	1964-67
35-38	469	530	536	816	1960-63
39-42	472	432	447	689	1956-59
43-46	342	404	459	624	1952-55
47-50	233	276	365	588	1948-51
51-54	273	232	286	601	1944-47
55-58	204	193	258	444	1940-43
59-62	223	205	198	337	1936-39
63-66	222	213	200	301	1932-35
67-70	176	211	238	274	1928-31
71-74	106	166	162	259	1924-27
75-78	87	107	113	137	1920-23
Sum	4923	5718	5936	8154	
79-82	50	55	55	80	
83+	57	90	92	107	
Sum	5030	5863	6083	8341	

Økt individualisering og omsorgsrelasjoner i familien

Denne studien ser på i hvilken grad økt individualisering på 1970-, 80- og 90-tallet påvirker omsorgsrelasjoner mellom middelaldrende personer og deres gamle foreldre. Problemstillingen undersøkes gjennom 1946-kohorten og deres omsorgsrelasjoner til foreldrene.

En hovedkonklusjon i studien er at det er for tidlig å svare på om økt individualisering i stor grad har endret disse relasjonene. Dagens middelaldrende kvinner og menn beskrives som i stor grad å være formet av samfunnet de vokste opp i på 1940-, 50- og 60-tallet, som var preget av kollektivt samhold med liten vekt på individet. Studien svekker forestillingen om at individualiseringsbølgen har slått inn over den middelaldrende og eldre delen av befolkningen, og synliggjør at grunnleggende verdier skapes i barne- og ungdomsår.

Fafo

Borggata 2B/Postboks 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
www.fafo.no

Fafo-rapport 420
ISBN 82-7422-410-8
ISSN 0801-6143